

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELANKOLİ VE ERKEK DİNDARLIĞI

RUMEYSA SEVEN

Danışman
Prof. Dr. Recep YAPAREL

İZMİR – 2016

YÜKSEK LİSANS
TEZ/ PROJE ONAY SAYFASI

2012801528

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : RÜMEYSA SEVEN
Tez Başlığı : Melankoli ve Erkek Dindarlığı

Savunma Tarihi : 15.01.2016
Danışmanı : Prof.Dr.Recep YAPAREL

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı

Üniversitesi

İmza

Prof.Dr.Recep YAPAREL

- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Yrd.Doç.Dr.Cihad KISA

- DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Doç.Dr.İbrahim GÜRSES

- ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

Oybirliği (X)

Oy Çokluğu ()

RÜMEYSA SEVEN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş "**Melankoli ve Erkek Dindarlığı**" başlıklı Tezi (X) / Projesi () kabul edilmiştir.

Prof.Dr. Mustafa Yaşar TINAR
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**Melankoli ve Erkek Dindarlığı**” adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10.12.2015

Rumeysa SEVEN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi
Melankoli ve Erkek Dindarlığı
Rumeysa SEVEN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Bu çalışmanın amacı, melankolinin ortaya çıktığı Antikçağdan günümüze kadar geçirmiş olduğu başkalaşımlara değinerek, bireyin tanrı tasavvuru üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu amaçla birinci bölümde melankolinin tarihsel yolculuğu, mümkün olduğunca kaynaklara inmeye çalışılarak gösterilmiştir.

İkinci bölümde, Freud'un melankoli teorisi, bu teorinin içerdiği tartışmalar ile Klein, Kristeva ve Butler'ın bu psikanalitik melankoli kavramına yaklaşımlarına yer verilmiştir.

Çalışma, genel bir değerlendirmeye sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Melankoli, Depresyon, Yas, Din.

ABSTRACT

**Master's Thesis
Melancholia and Male Religion
Rumeysa SEVEN**

**Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Philosophy and Religious Sciences
Philosophy and Religious Sciences Program**

The aim of this study is that in order to investigate melancholia's affects on individual's image/envision of God by touching to the transformations of melancholia has had through from ancient times, when it had showed up, to present day. With this intention, in the first chapter, historical journey of melancholia is demonstrated by going as deeply as possible to the key/main/written sources.

In the second chapter, it has been mentioned that Freud's melancholia theory and the discussions that theory include as well as approaches of Klein, Kristeva and Butler to the concept of psychoanalytic melancholia.

The thesis has been completed with a general assessment of the study.

Key Words: Melancholy, Mourning, Depression, Religion.

MELANKOLİ VE ERKEK DİNDARLIĞI

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE MELANKOLİ

1.1. ANTİKÇAĞDA MELANKOLİ	3
1.1.1. Homeros Destanlarında Melankoli	3
1.1.2. Quattuor Humores/Dört Unsur Öğretisi	11
1.1.3. Hipokrat’a Göre Melankoli	13
1.1.4. Aristoteles/Theophrast’a Göre Melankoli	16
1.1.5. Kapadokyalı Aretaeus ve Efesli Rufus’a Göre Melankoli	18
1.1.6. Bergamalı Galenos’e Göre Melankoli	19
1.2. ORTAÇAĞDA MELANKOLİ	20
1.2.1. Acedia	20
1.2.2. İshak b. İmran/Afrikalı Konstantin’e Göre Melankoli	24
1.2.3. İbn-i Sina’ya Göre Melankoli	27
1.2.4. Bingen’li Hildegard’a Göre Melankoli	28
1.2.5. Satürn–Melankoli İlişkisi	30
1.3. RÖNESANSTA MELANKOLİ	34
1.3.1. Marsilio Ficino’ya göre Melankoli	34
1.3.2. Agrippa von Nettesheim’e göre Melankoli	36
1.3.3. Albrecht Dürer ve <i>Melencolia I</i>	37

1.3.4.	Timothie Bright ve <i>Treatise of Melancholy</i>	41
1.3.5.	Robert Burton ve <i>The Anatomy of Melancholy</i>	43
1.4.	AYDINLANMA ÇAĞINDA MELANKOLİ	45
1.4.1.	Herman Boerhaave ve Immanuel Kant	47
1.4.2.	Philippe Pinel ve Jean-Etienne-Dominique Esquirol	48
1.4.3.	Wilhelm Griesinger ve Emil Kraepelin	50
1.4.4.	Romantizm Sonrası Melankoli	51

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKANALİZDE MELANKOLİ

2.1.	Sigmund Freud ve <i>Kayıp/Yitik Teorisi</i>	55
2.1.1.	Yas ve Melankoli	56
2.1.2.	Ego ve İd/Ben ve O	62
2.2.	Melanie Klein ve <i>Depresif Konum</i>	63
2.3.	Julia Kristeva, Anne ve Kendilik Kaybı	66
2.4.	Judith Butler ve Toplumsal Cinsiyet Melankolisi	70
SONUÇ		74
KAYNAKÇA		76

KISALTMALAR

AÜ	Ankara Üniversitesi
Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DEU	Dokuz Eylül Üniversitesi
EBE	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Edt.	Editör
GÜ	Gazi Üniversitesi
yy.	Yüzyıl
MI	Michigan
M. Ö.	Milattan önce
M. S.	Milattan sonra
MSGSÜ	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
No	Numara
PMLA	Publications of the Modern Language Association of America
s.	Sayfa
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
UK	United Kingdom
USA	The United States of Amerika

GİRİŞ

Melankoli, bugün karşılığı olarak gösterilen ve ilk aklımıza gelen anlamları olan *hüzün* ya da *kara sevdadan* daha derin ve kapsamlı bir anlam içermektedir. Bunda, sahip olduğu kadim tarihin de etkisi büyüktür. Bugünkü bilinçle bakıldığında, belki de insanlık var olduğundan beri varlığını sürdürüyormuş gibi görünse de bilimsel olarak yazılı kaynaklarla elimize ulaşan veriler ışığında tarihsel bir başlangıç noktası koymak durumundayız. Buna göre melankoli sözcüğü tarihte ilk kez M.Ö. IV. yy'da Yunanistan'da karşımıza çıkmaktadır. Yunanca *μελαγχολία* (*melankholia*), *μελαινα* (*mêlas-kara*) ve *χολή* (*kholê-safra*) kelimelerinden türetilmiştir ve *kara safra* anlamına gelmektedir.¹ III. yy'dan sonra *melancholia* olarak Latinceye çevrilmiştir. Melankolinin bilinen ilk tanımı, Hipokrat'ın *Aforizmalar*'ında geçer. "Kaygı ve üzüntünün uzun sürdüğü durumlar melankolidir."²

Batıdan geçmiş bir kavram olan melankolinin, başka kültür ve dillerde farklı isimlerle tezahürlerini görmek mümkündür. Ancak, bu çalışmada söz konusu olan *melankoli* kavramı olduğu için batı kaynakları üzerinden gidilmiştir. Melankoli, batı kültürü odak noktası olmakla birlikte, zamanla kültürler arası etkileşim sonucunda yaygınlık kazanmıştır. Bulunduğu ortam ve zamana göre anlamsal değişikliklere uğramış olan melankoli, Antikçağda Hipokrat'ın etkisiyle hastalık olarak görülürken, Aristo'yla birlikte deha ve yaratıcılık simgesi haline gelmiştir. Ortaçağ'da Hristiyanlığın etkisiyle karanlık bir döneme girerek tembellik ve günahla anılır olmuştur. Aydınlanma sonrası modern dönemde ise, psikolojik, sosyolojik ve edebi bir kimlik kazanmış ve birçok yaşam formunun muhalifi olan bir anlam kazanmıştır.

Melankolinin, günümüzde her ne kadar belirsiz ve bulanık bir anlamı olsa da psikolojide, *hüzün duyguları*, *ilgi ve inisiyatif kaybı*, *haz alamama*, *öz-saygının azalması*, *öz-suçlamalara ve pişmanlıklara gömülme gibi belirtilerle kendini gösteren patolojik bir depresyon durumu*³ anlamında kullanılmaktadır. Psikanalitik yaklaşımda temel olarak melankoli, depresyon sınırları içerisinde çözümlenmeye çalışılmıştır.

¹ Denis Diderot, "Melancholia", *The Encyclopedia of Diderot & d'Alembert*, <http://quod.lib.umich.edu/d/did/did2222.0000.808/--melancholia?rgn=main;view=fulltext>, (09.12.2015)

² Helene Prigent, *Melankoli ve Bunalımın Başkalaşimleri*, çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 18.

³ Selçuk Budak, "Melankoli", *Psikoloji Sözlüğü*, 4. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009

Günümüz tıbbi yaklaşımında da depresyonun içinde ele alınan melankoli, bir deneyim olmaktan çok kişinin dış dünya karşısındaki güçsüzlüğüne ve bu güçsüzlüğün nedenlerine odaklanmaktadır.

Melankoli, psikotik bir deneyim olmasının yanında bir anlam arayışı, varoluşsal bir çabadır. Aslında birbiriyle iç içe olan bu anlam ve anlam yoksunluğu, bizi melankolinin kökenlerine götürmektedir. İnsanın dünyaya gelmesiyle başlayan bu anlamlanma süreci, bireyi yol aldığı seyir doğrultusunda şekillendirmektedir. Bağlı olunan ve varlığımızın sebebi olan ilk varlık annedir. Bu sebeple anne ile yaşanan her durum bireyin üzerinde derin etkiler bırakmaktadır. Anneden kopuş olan doğumla birlikte başlayan bu bireyleşme süreci, kaybedilen cennetin travmasının atlatılma sürecine bağlı olarak kişinin anlam dünyasını, buna bağlı olarak da din ve tanrıya bakış açısını şekillendirmektedir.

Giriş ve iki bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde, bireyi aşan bir düzeyde melankolinin tarihsel açıdan gelişim süreci ele alınmıştır. Melankolinin kavramsal tarihinde, dört özsü öğretisiyle başlayan hastalık algısının, hayatın diğer merhalelerinde tezahür edişi, sanat ve yaratıcılıkla ilişkilendirilmesi ile kendi anlamını bulma süreci ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise psikanaliz içerisindeki gelişim sürecine değinilmiştir. Psikoloji alanındaki en temel eserlerden biri olan ve melankoliyi psikanaliz alanına taşıyarak bambaşka bir boyut kazandıran Freud'un *Yas ve Melankoli* isimli makalesinden yola çıkılmıştır. Daha sonra onu takiben geliştirilen melankoli kavramı, aynı paralelde ya da karşıt da olsa hep bu makaleye dayandırılmıştır. Anne çocuk ilişkisinin önemini vurgulayan ve bireyin dine ve tanrıya bakışının temellerinin bu dönemde atıldığını ifade eden Melanie Klein, melankoliyi dil ve anlama bağlamında inceleyen Julia Kristeva ve *toplumsal cinsiyet melankolisi* teorisini ortaya koyan Judith Butler'ın görüşlerine yer verilmiştir.

Günümüzde psikanaliz dışında, özgün bir şekilde ele alınan melankoli kavrayışından söz etmek pek mümkün değildir. Daha çok sanatsal alanlarda karşımıza çıkan melankoli çalışmaları, özellikle ülkemizde pek rağbet görmemektedir. Türkiye'de akademik alandan çok romantik alanda, edebiyat, şiir ve müzik alanlarında daha yaygın bir kullanıma sahiptir.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE MELANKOLİ

1.1. ANTİKÇAĞDA MELANKOLİ

Antikçağda melankoli, kavramsal olarak günümüz psikolojisindeki anlamıyla kullanılmamıştır. Bu dönemde melankoli, genel olarak teolojinin ve tıbbın konusu olmuştur. Bunun sebebi de Hipokrat tarafından melankoli ile ilgili yapılan çalışmalar ve çıkarsamalardır. Ancak ondan çok daha öncesinde de bu duygu durumu var olagelmış olsa da, o bir hastalık olarak değerlendirilmemiştir. Genellikle mitlerde rastladığımız ve belli insanların davranış tarzları olarak karşımıza çıkan melankolinin yalnızca adı konmamıştır. Bu gerçek bize, melankolinin aslında en az insanlık tarihi kadar eski bir ruh hali olabileceğini göstermektedir.

Melankolik insan mizacının, yazılı kültürdeki ilk betimlemelerine Homeros destanlarında rastlanır. Bilindiği gibi, Homeros destanları ve Antik Yunan mitolojisi “ruhbilim” araştırmalarının ilk yazılı kaynağı konumundadır. Bu destanlarda tanrıların ve kahramanların diyalogları, düşleri, yaşam tarzları, öfkeleri, heyecanları, hezeyanları, hastalıkları ve hatta tedavi önerileri melankoli araştırmalarına binlerce yıldır ışık tutmuştur.⁴

1.1.1. Homeros Destanlarında Melankoli

Homeros destanlarında “melankoli” terim olarak geçmez, ama bazı kahramanların melankolik davranış ve mizaca örnek olabilecek sahneleri dikkat çeker. Genellikle tanrısal gazaba uğramış insanlarda görülen mitolojik melankoli/psikoz örnekleri serimlenmekte ve bu durum tarih boyunca tanrı-insan ilişkilerini anlamada önemli ipuçları vermektedir.⁵

Yazılı kaynaklardaki ilk melankolik kişilik arketipi Homeros’un *İlyada* destanında anlatılan *Bellerophontes*’tir. Bellerophontes, Korinthos kral ailesinden ve

⁴ Serol Teber, **Melankoli**, 5. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 79.

⁵ Teber, s. 80.

nl Sisyphos'un torunudur. Dedesi Sisyphos da tanrılara karşı suç işlemiş ve onların gazabına uğrayarak sonu gelmez bir cezaya çarpıtılmıştır. Albert Camus, onun anlamsız ve saçma bir iř yapmaya mahkûm edildiğini belirtir.⁶ Ancak torununun kaderi belki de ondan daha da beterdir. Çünkü o, insanın başına gelebilecek en kötü cezalandırılmayla karşı karşıya kalmıştır: unutulma.

İlyada'nın IV. bölümünde Bellerophontes'in hikyesi ve Tanrılar tarafından cezalandırılması řu şekilde anlatılır:

At besleyen Argos'un bir bucağında Ephyre ili vardır,
Aiolos oğlu Sisyphos yařadı orada,
İnsanların en kurnazıydı o,
Bir oğlu oldu, Glaukos'tu adı;
Bellerophontes doędu ondan sonra,
Glaukos'un kusursuz oğlu.
Erkeklik, güzellik bağışladı tanrılar ona,
Ama Proitos geçirdi gönlünden kötü şeyler,
Kendisi ondan daha güçlüydü,
Sürdü onu Argoslular arasından;
Zeus almıştı Bellerophontes'i Proitos'un eli altına.
Tanrısıl Ateina, Proitos'un karısı yanıp tutuşuyordu.
Bellerophontes'le diyordu gizlice bir sarmař dolař olsam,
Ama birazcık olsun kandıramadı onu,
O sıra aklı başındaydı Bellerophontes'in.
Kadın bir yalan attı Kral Proitos'a dedi ki:
'Bellerophontes'i öldürmezsen lanet sana,
O benim zorla koynuma girmek istedi.'
Böyle dedi o, kralı birden öfke kapladı.
Ama saygı besliyordu yüreğinde,
Bellerophontes'e kıyamadı.
Gönderdi onu Lykia'ya,
Eline uğursuz iřaretler verdi,
Üst üste kaplanan bir levhaya
Yazdı bir sürü ölüm yazıları.

⁶ Azra Erhat, **Mitoloji Sözlüğü**, 6. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 272.

Kayınbabasına göstermesini buyurdu.
Böylece yok olacaktı o.
Bellerophontes tanrılarının eliyle vardı oraya.
Gelince Lykia'ya, Ksanthos Nehri'ne,
Engin Lykia'nın kralı onu saydı.
Ağırladı onu tam dokuz gün,
Dokuz tane öküz kurban etti.
Gül parmaklı şafak görününce onuncu gün,
Bellerophontes'e sordu,
Damadımdan getirdiğin işaret hani, dedi.
Alır almaz damadının işaretini,
Buyurdu önce, azgın Khimaira'yı öldürmesini;
Tanrı soyundandı o, insan değildi,
Önü aslan, arkası yılan, ortası keçiydi,
Yalımlı nefesiyle kötü soluyordu.
Bellerophontes uydu tanrılarının isteğine,
Onu bir anda yere serdi.
Çarpıştı sonra ünlü Solymolarla.
Girdiği savaşların bu en çetiniydi.
Erkek gibi Amazonları öldürdü sonra.
Dönüşünde kral ona zorlu bir tuzak kurdu:
Engin Lykia'dan en iyi yiğitleri
Seçti gönderdi pusuya,
Ama onlar bir daha dönemediler evlerine,
Kusursuz Bellerophontes öldürmüştü hepsini.
Kral da anladı onu tanrı soyundan olduğunu,
Alıkoydu orada, verdi kızını,
Bütün krallık onurlarını bölüştü onunla,
Lykialılar da ayırdılar bahçelik, buğdaylık bir tarla,
Ayırdılar en büyük en güzel toprağı.
Karısı üç çocuk doğurdu bilgili Bellerophontes'e:
İsandros, Hippolokhos, Laodameia.
Akıllı Zeus, koynuna girdi Laodameia'nın.
Laodameia, doğurdu tanrıya denk tunç silahlı Sarpedon'u.
Ama bir gün tanrılar tiksindi Bellerophontes'ten,

Aleion ovasında kaldı o tek başına,
İnsan uğrağından uzakta yedi kendi kendini.⁷

Bellerophontes yürekli, onurlu, erdemli kusursuz bir insan güzelidir.⁸ Kaza ile kendi erkek kardeşini öldürmüş⁹ ve bu yüzden yurdundan ayrılp kendini suçundan arındıracak birinin yanına sığınması gerekmiştir.¹⁰ Bu kişi Argos Kralı Proilos'tur. Kralın karısı tanrısal Antenia, Bellerophontes'e âşık olur ve onunla birlikte olmak ister. Ancak aşkı karşılık bulamayınca öfkelenir ve kocasına Bellerophontes'in kendisinin koynuna girmek istediği yalanını uydurur. Ancak kral onu öldürmeye kıyamaz ve eline şifreli bir mektup vererek kayınpederi Likya kralı Iobates'in yanına gönderir. Likya kralı önce onu bir güzel ağırlar, sonrasında getirdiği şifreli mektubu okur. Bellerophontes'in kahramanlığını sınamak ister ve onu Khimaria ile Solymalarla, Amazonlarla savaştırır. Bellerophontes hepsini yener. Likya kralı onun Tanrı soyundan geldiğini anlar ve kendine bağlamak için kızıyla evlendirir. Bellerophontes karısı ve üç çocuğuyla mutlu bir yaşam sürmeye başlar.¹¹

Fakat destanın tam burasında Homeros birden,

Ama bir gün tanrılar tiksindi Bellerophontes'ten
Aleion ovasında kaldı o tek başına
İnsan uğrağından uzakta yedi kendi kendini.¹²

...diye yazar. Tanrıların Bellerophontes'ten neden tiksindikleri ve neden terk ettiklerine dair metinde hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Genel kanıya göre Bellerophontes, ölümsüz tanrılar düzeninden kuşku duymaya başlamıştır. Tüm tanrılardan nefret eder ve tanrılar düzenini yıkmak ister. Mitolojik kanatlı at olan Pegasus'un üzerine binip onu Olimpos dağına sürer. Bu davranışı Zeus'u çok kızdırır.

⁷ Homeros, **İlyada**, 2. Baskı, çev. A. Erhat-A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, 6/150-200.

⁸ Teber, s. 80.

⁹ Dictionary of Greek and Roman, "Bellerophontes", <http://www.theoi.com/Heros/Bellerophontes.html> (16.10.2015)

¹⁰ Erhat, s. 73.

¹¹ Teber, s. 81.

¹² Homeros, 6/200-203.

Bellerophontes'i gökten aşağı atar. Aleion ovasına düşen Bellerophontes keder ve acılar içinde yapayalnız yaşamaya başlar.¹³

Bellerophontes miti, iktidarın yalnızlaştırma yoluyla cezalandırma tekniğine bir örnek olması bakımından oldukça önemlidir. Çünkü Bellerophontes, tanrılar düzenine başkaldırdığı için melankolik bir yaşamla cezalandırılır. Aslında bu bir bakıma melankolik mizaçla direniş, karşı koyma ve başkaldırı arasında kurulan ilişkiyi ortaya koymaktadır.¹⁴

Bellerophontes'in bu tavrı, insanın tanrılar boyunduruğundan kurtulma ve özgürleşme çabasının ürkütücü bir örneğidir. Ve melankoli, daha Homeros destanlarından bu yana, tanrısal düzenlere başkaldırmaya çalışan insanları yazgısını sergiler bir anlamda. Bellerophontes, insanı tanrılara tutsak eden yazgıdan kurtarmaya çalışmış ve –ayrıca sıradan– insanlar tarafından da terkedilmiştir... Bellerophontes'in durumu, olağanüstü insanlara özgü bir davranışı ve gene olağanüstü insanlara özgü bir yaşam tarzına mahkûmiyetini göstermiştir. Bu serüven, melankolinin tek nedeni olmasa da en önemli bir nedeni üzerine ciddi ipuçları verebilmektedir.¹⁵

Homeros destanlarındaki bir diğer melankolik mizaç, Salamis Kralı Telamon'un oğlu Aias'tır. Aias, Troya savaşlarının Akhilleus'tan sonra gelen en yiğit savaşçısıdır.¹⁶ Görenlerin gözlerini kamaştıran bir güzelliği vardır. İlyada destanının en erdemli yiğidi olarak karşımıza çıkan Telamon oğlu Aias'ın adı birçok efsaneye konu olmuştur.¹⁷ Troya savaşının Akhilleus'un ölümüyle bitmesinin ardından, onun silahlarının kendinden sonraki en yaman savaşçı olan Aias'a bırakılması beklenir. Ancak tanrılar katında hile yapılır ve silahlar Odysseus'a verilir. Aias bu kararı onuruna yediremez ve kabullenemez. Hüzünlenir, tarifsiz acılar içinde kalır ve ağır sinir krizleri geçirir. Tanrıça Athena onu yanıltarak gözlerini kör eder ve Aias hezeyanlar içinde Akha ordusu sanarak bir sığır sürüsüne saldırır. Yaptığının farkına

¹³ Teber, s. 82.

¹⁴ Ahmet Burhanettin Özgen, **Karanlığın Aydınlığı: Melankolinin Tarihsel, Psikanalitik, Sosyolojik ve Felsefi Boyutları Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MSGSÜ SBE, İstanbul, 2006, s. 11.

¹⁵ Teber, s. 82.

¹⁶ Erhat, s. 17.

¹⁷ Teber, s. 84.

varınca, düşmanlarının önünde daha fazla rezil olmaya dayanamaz ve kendini kılıcının üzerine atarak intihar eder.¹⁸

Şair Sophokles,¹⁹ Homeros destanlarında ayrıntılı olarak ele alınmayan bu konuyu Aias Trajedisinde ayrıca anlatır. Sophokles'e göre Aias, dünyada hiçbir değerinin kalmadığına, insanlar ve tanrılarla tüm bağlarının koptuğuna inanmıştır. Tanrıların kendisine yaptığı bu hileyi bir türlü hazmedememiş ve kendisini boşlukta hissetmiştir. Yaşadığı bu içsel huzursuzluk ve korkular, onun tüm ruhsal ve mantıksal dengesini bozmuş ve intihar kaçınılmaz olmuştur.²⁰

Tanrıça Athena, Aias'ın aklını karıştırıp onu çıldırttığına, ölümünü sezinleyen Aias'ın yüzünü ironik ve hüzünlü bir gülümseme kaplamıştır. Melankolik kişiliğin ayrılmaz bir parçası olarak günümüze kadar gelmiş olan bu gülümseme, "Aias gülüşü" olarak literatüre geçmiştir.²¹

Sophokles, onuru kırılan, derin bir umutsuzluğa kapılarak deliren Aias ölmeye karar verince onun vücudundan kara bir kan aktığını söyler ama bunun ne olduğuna dair bir açıklama yapmaz. Aias'ın ölümünden sonra, savaşçılar ona bir gömüt verilmesine karşı çıkarlar ama karısının çabalarıyla bir gömüte sahip olur. Antik çağdaki melankoli algısında öne çıkan, aslında ölüm kaygısından çok gömütsüz, yani anısız ölüm korkusu ve kendisinden geriye tek bir dikili taşının kalmayacağından duyulan endişedir.²²

İlyada destanının bir diğer melankolik kahramanı Agamemnon'dur. O, destanın en ilginç ve renkli kişiliğidir. Bu kişiliğiyle Agamemnon, yalnız *İlyada*'da değil tüm Yunan mitolojisindeki tek ve eşsiz bir tiptir. Helene'nin ifadesiyle "hem iyi bir kral, hem de güçlü bir savaşçıdır". Kişiliğinde kralların hem erdemleri hem de eksik ve zayıf yönlerini bir arada bulundurur.²³

Homeros Agamemnon'u şöyle tanımlar:

¹⁸ Erhat, s. 18.

¹⁹ Sophokles (M.Ö. 496-M.Ö. 406): Antik Yunan'ın Aeschylus ve Euripides ile beraber 3 büyük trajedi yazarlarından biridir. Yazdığı 123 eserin yalnızca 7 tanesi günümüze kadar ulaşmıştır. Bunlar; Aias, Antigone, Trachisli Kadınlar, Kral Oedipus, Elektra, Philoctetes ve Oedipus Colonusta'dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Sophocles", **Gale Contextual Encyclopedia of World Literature**, ed. Anne Marie Hacht and Dwayne D. Hayes, Gale Cengage Learning, USA, 2009, IV, 1465-1466.

²⁰ Teber, s. 85.

²¹ Teber, s. 86.

²² Prigent, s. 18.

²³ Erhat, s. 13.

Kızınca pek fena olur kral ayak takımından birine,
Bir zaman öfkelerini yenerse de unutamaz kinini,
Dışarı vurana dek taşır yüreğinde onu.²⁴
... Kalktı hırsıyla
Gücü yaygın Agamemnon, yiğit Atreusoğlu,
Kapkara bir öfkeyle doluydu yüreği,
Yanıyordu iki gözü yalım yalım.²⁵

Agamemnon sürekli öfkelenir, kızar ve kinlenir. Ama yine de *İlyada*'da bir zorba olarak değil de talihsiz bir adam olarak gösterilir. Ancak her davranışında bir sakarlık, tutarsızlık ve çocuksu bir yan vardır. Hem çok çabuk öfkelenir, hem de bir anda pişman olup üzüntü duyar.²⁶ Bu bakımdan ağır eleştirilere maruz kalır:

... Ey doymak bilmez adam!
...
Seni gidi edepsiz, çıkarına düşkün yürek!
...
Seni şarap fıçısı, seni it gözlü, seni geyik yürekli seni.
...
Halkını kemiren bir kralsın sen,²⁷

Bütün bu ağır eleştirilere sükûnetle karşılık verir Agamemnon, belki de hak verir ve üzülür. Ama sonra tekrar öfkelenir ve köpürür. Manik-melankolik bir mizaç sergileyen Agamemnon, Antikçağın ünlü hekimi Kapadokyalı Aretaus'un kendisine özgü mani-melankoli yaklaşımını geliştirmesine kaynaklık etmiştir. Aretaus'a göre, bazı melankoliklerin öfkeli ve saldırgan davranışlarda bulunması, üzüntü ve korku duygularını bastırma isteğinden kaynaklanmaktadır. Ona göre melankoli, bir anlamda öfke nedeniyle ruhun ve iç organların kararması, coşku ve acının birbirine karışmasıdır.²⁸

²⁴ Homeros, 1/80-83

²⁵ Homeros, 1/102-105

²⁶ Erhat, s. 14-15

²⁷ Homeros, 1/122, 149, 225, 231

²⁸ Teber, s. 87-88

Homeros destanlarında melankoli belirtileri birçok tanımlamalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu durum melankoliye verilen önemi göstermektedir. Melankolik kişiliği ve melankoli belirtilerini tanımlamak için kullanılan sözcükler/tanımlamalar sadece beden ya da sadece ruh ile sınırlı olmayıp bir tür ruh-beden bütünlüğünü yansıtmaktadır. Bu tanımlamalar yapılırken *kararma*, *öfkelenme*, *bedenin orta bölgesi* gibi sözcükler kullanılmıştır.²⁹

Bedenin orta bölgesi, göğüs ve üst karın bölgesini kapsar. Akciğerler, kalp, diyafram ve mide gibi organları içine alan bir bölgedir. Bedenin bu kısmı, tinsel bir çekim yeridir. Soluğun kaynaklandığı ve *yedinci duygunun* bulunduğu yer olarak tanımlanır. Bedensel ağırlıklı bir açıklama gibi görünse de aslında bu bölgeye yapılan vurgu, beden-ruh bütünlüğüne işaret etmektedir. Burası *bedensel-tinsel çekirdek* olarak düşünülür, bilinç ve bellek olarak da anlaşılır. Ayrıca yaşanan gündelik olaylarla yapısı değişebilen bu bölge, kozmik dünya ile insan bedeni arasındaki ilişkinin kurulduğu yer konumundadır.³⁰

Kararma, bedenin orta bölgesi ile ilgili görüşe paralel olarak, öfkelenme sonucunda bedenin iç organlarında meydana gelen kararmaya işaret eder. Öfkelenme sonucu ortaya çıkan duygusal yoğunlaşma, ruh, beden ve iç organların şişip kararmasını ifade eder. Bu durum daha çok dışarıya yansıtılmayan korku, heyecan, hüznün, kaygı gibi duyguların toplanması ve içerde tutulması sonucunda ortaya çıkar. Bu kararmanın anatomik, fizyolojik ve psikik bir kararma olduğu belirtilmelidir. Örneğin, Homeros destanlarında sıkça geçen *kalbin kararması*, can sıkıntısı, kızgınlık, korku ve kaygı gibi psikolojik süreçler sonucu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla *orta bölgenin kararmasının* organ bozukluklarından ziyade yaşanan olayla ilişkili olduğu açıktır.³¹

Öfke sözcüğü de Homeros destanlarında sıkça kullanılmaktadır. Öfke, bedenin orta bölgesinin şişmesi ve kararmasına neden olan, dışa yansıtılmayan bir duygudur. Bu duygu, dışa yansıtılmadığı zaman önemli davranış bozukluklarına ya da bedensel rahatsızlıklara neden olmaktadır.³²

²⁹ Teber, s. 89

³⁰ Teber, s. 90

³¹ Teber, s. 90-91

³² Teber, s. 91

Homeros destanlarında melankoli, kahramanların öfkeye kapılması ya da tanrılar tarafından cezalandırılması sonucunda ortaya çıkar. Bu durum yalnızlığa, sıkıntıya ve bazen de intihara yol açar. Destanlarda geçen bu ruhsal gerilimler yazın tarihinde ilk kez Homeros'ta görülmektedir. Homeros tarafından yapılan bu saptamalar, sonradan Hipokrat, Aristoteles ve Theophrast'ın ruhbilimlerinin de temelini oluşturmuştur.³³

1.1.2. Quattuor Humores/Dört Unsur Öğretisi

Antik dönemde melankoliye ilişkin yaygın olan temel düşünce *Quattuor Humores* adı verilen *dört*³⁴ özsu/unsur öğretisidir. Tarihte bu öğretiyi ortaya atan ilk kişi, Yunan bilimine orijinal katkılarda bulunmuş olan Empedokles (M.Ö. 490-430) dir. Empedokles'ten hemen önce yaşamış olan Parmenides (M.Ö. 515-460), her şeyin özünün *varlık (being)* olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre; evrendeki tek değişmez, sonsuz ve hareketsiz olan şey varlıktır ve evren tek ve sınırsızdır; değişme, geçicilik ve hareket, var olmayanın (non-being) özellikleridir ve dolayısıyla da gerçekdışı ve aldatıcıdır.³⁵ Empedokles, Parmenides'in *varlığa* ilişkin bu aşırıya kaçan görüşlerini düzelterek, dört değişmez madde (veya unsur veya kendi ifadesiyle “bütün nesnelerin kökleri”) ve iki temel kuvvet fikrine ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu kök unsurlar

³³ Teber, s. 93.

³⁴ 4, maddi düzenin sayısıdır. Dünyada bilinen ilk düzenle bağlantılıdır ve doğadan uygarlığa doğru bir değişime işaret eder. İlk insanlar ayın, zamanın düzenlenmesini sağlayan dört aşamasına şahit olmuşlardır; hilal, büyüme, dolunay, küçülme. Güneşin doğduğu ve battığı noktalar, gölgelerin hareketiyle birlikte yönlerin oluşmasına dayanak noktası oluşturmuştur. 4 yön ve 4 rüzgâr, yaşam için gerekli tüm koordinatları sağlamaktadır. Bu tüm dünya için tarih boyunca geçerli olmuştur. Eski zamanlardan beri yerleşim yerleri dörtgen oluşturulmuş, merkezdeki kutsal ağaçtan 4 yöne 4 yol çıkartılarak köyün planları çizilmiştir. Kutsal kitaplarda geçen 4 melek, Yahudilikteki telaffuz edilmeyen 4 ilahi harf (YHWH), Hristiyanlıktaki haç simgesi, Eski Mısırda benzer bir formda bulunan *ölümsüzlük* hiyeroglifi bunlara örnek olarak sayılabilir. Ayrıca Hint tanrılarındaki 4 baş, dünyanın 4 yönünü simgeler. Bunların dışında pek çok kültürde 4 rakamı saymanın üst sınırı konumundadır; bir karış 4 parçaktır. Ayrıca dört mükemmel ve kendine yeterlidir; kare. Tanrı, doğadaki birçok şeyi dörtleme olarak şekillendirmiştir; sıcak, soğuk, kuru ve nemli; 4 öge, 4 ruh hali, 4 mevsim. Hristiyanlıkta 4 İncil vardır, Hindistan'da 4 veda ve İslami gelenekte 4 kutsal kitap kabul edilir. İnsan hayatının 4 dönemi vardır; bebeklik, çocukluk, olgunluk ve yaşlılık. Ayrıntılı bilgi için bkz. Annemarie Schimmel, *Sayıların Gizemi*, 3. Baskı, çev. Mustafa Küpüşoğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 98-111; Annemarie Schimmel, *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 114, 115.

³⁵ Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi; Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun, Tübitak Yayınları, Ankara, 2003, s. 84.

toprak, hava, ateş ve su olarak adlandırılmıştır. İki kuvvet ise daha şairane olarak sevgi ve nefret olarak adlandırılmış olan çekme ve itme kuvvetleridir.³⁶

Empedokles aynı zamanda evrenin de dört aşamada meydana geldiğine inanmaktadır. İlk aşamada, dört kök unsur küre şeklindeki kürenin içinde tam bir karışım halindeydi. Daha sonra bu unsurlar, uzaklaştırıcı (*nefret*) kuvvetin etkisiyle gittikçe birbirlerinden ayrıldı. Üçüncü aşamada unsurlar birbirlerinden tamamen ayrıldılar. Dördüncü aşamada ise, çekim (*sevgi*) kuvvetinin etkisiyle kısmi ve gittikçe artan bir karışma oldu.³⁷

Bu dört unsur kuramı temel kabul edilmiş ve daha sonra birçok şeyin açıklamasında dayanak noktası olarak kullanılmıştır.

Antik dört özsu/unsur öğretisine göre doğanın dört mevsimi, maddenin de dört temel niteliği vardır; *sıcak, soğuk, kuru ve nemli*. Ayrıca bu dört unsur, insan bedeninde dört ayrı organa denk gelmektedir; *kalp, beyin, karaciğer ve dalak*. Bu dört organda da dört ayrı sıvı bulunur; *kan, balgam (salgı), sarı (kırmızı) safra ve kara safra*.³⁸ İnsan bedenindeki bu dört temel özsu insanın yaratılışını, davranışlarını ve bedendeki karışımlarına göre bireyin karakterini belirlemektedir. Bu dört özsu aynı zamanda elementlere, yaş dönemlerine ve mevsimlere denk düşmektedir. Bunlar mevsimlere ve yaş dönemlerine göre çoğalır ya da azalır. Her biri yaşamın başka bir döneminde baskınlaşır. *Kan*, havaya benzer, ilkbaharda artar ve çocuklukta baskındır. *Sarı safra*, ateşe benzer, yazın çoğalır ve gençlikte baskındır. *Kara safra ya da melankoli* toprağa benzer, sonbaharda çoğalır ve olgunlukta baskındır. *Balgam ya da salgı*, suya benzer, kışın çoğalır ve yaşlılıkta baskındır.³⁹

Sağlık, bu özsuların dengesiyle (homeostazi) tanımlanırken, hastalık birinin baskın çıkmasından kaynaklanmaktadır. Yani bir insanda dört özsuyun da tamamen dengeli olarak bulunması ideal kabul edilir. Bu bakımdan özsuların biri diğerlerine göre doğal olarak baskındır ve bu durum belli hastalıkların potansiyelini oluşturmaya rağmen sağlıklı olma halidir.⁴⁰

³⁶ Ronan, s. 86

³⁷ Ronan, s. 87.

³⁸ Vedat Yıldırım, “Tarih Boyunca Ateşli Hastalıklar”, **Ateşli Hastaya Yaklaşım Sempozyum Dizisi**, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, No: 53, Kasım 2006, s. 16.

³⁹ Dörthe Binkert, **Melankoli Kadındır**, çev. İlknur İgan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 102.

⁴⁰ Prigent, s. 14.

Özsulardan herhangi birinin baskın olmasına göre olumsuz koşullarda kendini gösteren belli hastalıklara eğilimli bir bünye oluşur.

Kara safranın baskınlaşması melankolik (öfkeli, hırçın) tipi oluşturur, sarı ya da kırmızı safranın baskınlaşması kolerik tipi oluşturur; dört özsuynun birleşiminde ağır basan safraysa flegmatik (ağırkanlı, mıymıntı) mizaç oluşur, kanın bolluğu ise sanginik tipi (kan beden için vazgeçilemez bir unsur olduğu için bu durum bir hastalığa benzeştirilemez) oluşturur. Olumlu özellikler sanginik (sıcakkanlı) mizaca atfedilirken, olumsuz özellikler de melankolik mizaca yüklenmektedir.⁴¹

Kara safra eskiden beri kanın olumsuz bir değişimi olarak kabul edilmektedir. Daha da dikkat çekici nokta ise onun, diğer özsulardan daha farklı bir konumda değerlendirilerek doğrudan “hastalıkla” ilişkilendirmesi ve o zamandan beri olağanüstü bir ilgiye hedef olmasıdır. Melankoli hastalığı, diğer tiplere kıyasla belirgin bir karşıtlıkla hafif bir hastalık olmaktan öte ruhsal belirtilerle, korkuyla, insanlardan kaçmayla, çöküntü hatta delilikle ilişkilendirilmiştir.⁴²

1.1.3. Hipokrat’a Göre Melankoli

Hipokrat’ın (M.Ö. 460?-375?)⁴³ üyesi olduğu İstanköy (Kos) tıp ekolü, klasik tıbbın ilk merkezidir.⁴⁴ İstanköylü hekimler hastaları belirli bir yöntemle göre tedavi edebilmek için vücudun işleyişi ile *hıltlar* (*humours*) veya *vücut sıvıları* kuramı ortaya koydular. Bu aslında yeni bir fikir olmamakla birlikte onu rasyonel bir temele oturtular. Bu teori insan ve hayvan vücudunda, kan ve safra gibi çok önemli sıvıların bulunduğu gözlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Hipokrat bu görüşü, Empedokles’in dört unsur teorisine uyarlamış ve bunların yanında dört keyfiyet veya niteliği (kuruluk, ıslaklık, sıcak ve soğuk) de zikretmiştir. Sonuçta vücutta kan, kara safra, sarı safra ve balgam olmak üzere dört vücut sıvısının bulunduğu düşünülmüştür. Bu sıvılar dört keyfiyet (nitelik) ile birleştirilmiş ve sağlıklı bir insanda bunların hepsinin denge

⁴¹ Binkert, s. 103.

⁴² Binkert, s. 103.

⁴³ Esin Kâhya, “Hipokrat”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, 119.

⁴⁴ Ronan, s. 95.

içinde bulunduğu, bir veya ikisinin fazlalığının vücutta birtakım fiziksel düzensizliklere sebep olduğu görüşü oluşmuştur.⁴⁵

Melankoli sözcüğüne ve tanımlanmasına ilk kez M.Ö. 430-410 yılları arasındaki Hipokrat metinlerinde rastlanır. Ancak melankoli olgusuna tam olarak nereden geldiği bilinmemektedir. “Hipokrat yazınında melankoli kara safra tanımı temelde, *içeride, göğüs içine gömülü, içkin (immanez)* bedensel bir sağlık bozukluğu –hastalık– durumunu anlatır.”⁴⁶

Bu durum safra kesesinin salgıladığı sıvının kuruyup koyulaşarak bir tür zehre dönüşmesiyle ortaya çıkan bir sağlık sorunudur. Üşümüş, soğumuş, suyu kurumuş safra kesesinin algıladığı kara safra bedenin diğer özsularının karışımını bozabilmekte ve zehirlenen bedende baş, mide, bağırsak ve karaciğer ağrıları ile bilinç bulanıklıkları ortaya çıkabilmektedir. Melankoliklerde uykusuzluk, korku nöbetleri, insanlardan uzaklaşma, dalgınlık, öfke krizleri ve hüznün hali görülür. Bunun sonucunda kaygı, yetersizlik ve intihar düşünceleri ortaya çıkar.⁴⁷ Konuşmak istemezler. Göğüs bölgeleri özellikle hassas ve ağrılıdır. Zaman zaman kusmalar olur.⁴⁸

Hipokrat, bedensel belirtiler dışında bireyin üzerinde de bir takım sosyal belirtileri olduğunu da gözlemlemiştir:

Çökkün, umutsuz, tüm cesaretini yitirmiş bir durum. Üzüntülü. Acı içinde kıvrınma. Işıktan ve insandan kaçma. Karanlığı sevme... Konuşmaktan, herhangi bir şeye, soruya muhatap olmaktan kaçınma. Karın ve diyafram bölgesinin dışarıya doğru çıkmış gibi görünümü... Bu bölgeye dokunulduğunda burasının ağırlı olduğu görülür. Bu insanlar korkulu bir şey görmek, üzüntülü bir haber duymak istemezler. Hastalık genellikle ilkbaharda ortaya çıkar. Hastalar çok halsiz görünürler. Çok az yemek yerler... Bu durumda bedensel yorgunluk iyi değildir. Hastalığın uzaması ya da tekrarlaması öldürücü olabilir.⁴⁹

⁴⁵ Ronan, s. 96.

⁴⁶ Teber, s. 99, 100.

⁴⁷ Özcan Köknel, “Duygudurum Bozukluklarının Tarihçesi”, **Duygudurum Dizisi**, 2000, 1, s. 6.

⁴⁸ Teber, s. 100.

⁴⁹ Teber, s. 101.

Bu tanımlamalar melankolinin ortaya çıkan belirtileridir. Yine de Hipokrat, melankolik durumu, bir duygulanım (affect) bozukluğundan ziyade bedensel kökenli bir hastalık olarak değerlendirmiştir.⁵⁰

Hipokrat bütün melankolik belirtileri *korku* ve *keder* ile özetlemektedir. Dışsal karanlığın insanların içine korku salması gibi kara safranın karanlık rengi de aklın bulunduğu yeri karartarak korku yaratır. Bilincin karanlıklaşması, keder, korku ve delilik düşünceleri, bütün kötü ve karanlık düşüncelerle bağı olan ve uğursuz kabul edilen bir maddenin etkisine bağlanmıştır. Kara safranın deliliğin nedeni olduğu düşüncesi yerleşmiş ve melankoli, öfkeli bir tanrının delilikleri cezalandırdığı *kahramanların hastalığı* –Herakles, Aias, Bellerophontes– olarak kabul edilmiştir.⁵¹

Hipokrat’a göre, kara safranın etkilediği bedensel özsuların karışımına sahip olan melankolik mizaçlı insanlar, yaşamları boyunca değişken davranışlar gösterebilirler. Davranışlarındaki değişkenlik salt mevsimsel değildir. Melankolik mizaçlı insanlar kimi zaman hüzünlü, kimi zaman heyecanlı kimi zaman da korkulu bir hal içindedir. Bu tür davranışları çok çelişkili olmayan insanlar arasında çok yönlü, yetenekli hatta dâhi kişilikler görülebilir. Bu tür insanlarda genellikle melankoli hastalığı değil, olağanüstü kişilikler ortaya çıkabilir. Hipokrat’ın oldukça yaklaştığı *melankoli* ile *olağanüstü kişilik* ilişkisi sonraki yıllarda birçok filozofu etkilemiştir.

Hipokrat’ın düşünce tarzı Platon’a (M.Ö. 424-347) esin kaynağı olmuştur. Platon, ruhsal hastalıkların doğa ve doğaüstü güçlerden kaynaklandığını ileri sürmüş ve melankolinin nedeni olarak da doğaüstü güçleri, tanrıların öfkesini göstermiştir.⁵² Platon’a göre melankoli daha çok mani ile bir tutulmalıdır ve tehlikeli bir kaynak sayılsa da *melankolik mizaç* en üst ruhsal kabarmadır. Ancak o, saf aklı doğaüstü bir bakışla görececek konuma getiren böyle bir kendinden geçişi melankoli kavramıyla ilişkilendirememiştir. Melankolik mizacın maniyle ilişkili düşünülmesi ilk olarak Aristoteles’in doğa felsefesi içinde gerçekleşmiştir. Bir bakıma o ana kadar çoğunlukla tıbbi bir kavram olarak düşünülen melankoli, Platon’un mani anlayışıyla harmanlanarak Aristoteles’in doğa felsefesinde iç içe geçmiştir. Melankolinin sadece mitolojide trajik bir biçimde cezalandırılan kahramanlara özgü olmadığı, aslında bütün üstün değerlere sahip insanların melankolik olduğu tezi sonraki yıllarda Aristoteles’in

⁵⁰ Teber, s. 102.

⁵¹ Binkert, s. 104.

⁵² Köknel, s. 6.

yapıtlarında yerini alır. Böylece melankolinin yaratıcılık ve sanatla ilişkilendirilmesi, onun kahramanlara özgü bir durum olduğunu unutturacaktır.⁵³

1.1.4. Aristoteles/Theophrast’a Göre Melankoli

Aristoteles’in (M.Ö. 384-322) öğrencisi Theophrast’a (M.Ö. 372-288) yazdırmış olduğu *Sorunlar (Problemata Physica)* yapıtının *XXX. Kitabı*, melankoli ve kara safra üzerine yazılmış ve günümüze kadar ulaşan ilk ve en kapsamlı eserdir.⁵⁴ Başlangıçta Hipokrat’ın kavramlarını (*dört ruh hali ve dört mizaç*) ödünç alan Aristo, melankoliyi patolojiden ayırıştırıp doğaya yerleştirerek yepyeni bir anlayış geliştirmiştir.⁵⁵ Aristo melankoliye, gözlemlenen belirtilerden hareketle yapılan tanımlamalarından farklı olarak, felsefi bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Başka bir ifadeyle, melankoliyi hastalık açısından değil, deha açısından değerlendirir.⁵⁶

Filozof olsun; devlet adamı, şair ya da sanatçı olsun niçin bütün üstün nitelikli adamlar belirgin bir şekilde melankoliktir? Hatta melankoli bazılarında o ölçüde görülmüştür ki Herakles söylencesinde anlatıldığı gibi kara safranın neden olduğu hastalıklı nöbetlere kapılmışlardır. Herakles öyle bir doğa özüne sahip görünüyordu ki, eskiler epilepsi nöbetlerini ona dayandırarak *kutsal hastalık* olarak adlandırmışlardı.⁵⁷

Aristo’nun eserindeki en önemli vurgu, melankolik mizaçla sanat ve yaratıcılık arasındaki ilişki üzerinedir. Ona göre kara safra her insanda bulunmakla birlikte, sadece bu nedenle insanlar kendilerini rahatsız ya da hasta hissetmezler. Kara safra, iklim, yemekler, yaş gibi nedenlerle nitelik değiştirebilir, ancak melankolik mizaç ile melankolik hastalık birbirinden farklı şeylerdir. Melankolik mizaç, melankolik hastalığa oranla daha yaygındır. Sıradan insanlar melankoli hastalığına yakalanabilirken, doğaları gereği melankolik mizaca sahip olanlar *hasta* değildir.

⁵³ Binkert, s. 104.

⁵⁴ Teber, s. 117,119.

⁵⁵ Julia Kristeva, **Kara Güneş: Depresyon ve Melankoli**, çev. Nesrin Demiryontan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 15.

⁵⁶ Prigent, s. 18.

⁵⁷ E. S. Forster, “Problemata”, **The Complete Works of Aristotle**, (edt. Jonathan Barnes) Princeton University Press, UK, 1984, XXX, 953a 10-14.

Bunlar sıradan insanlardan farklıdır. *Çünkü özgün bir ahlak (ethos) ve özünde haklı çıkmış tutkulu bir güçle heyecanlanabilme (pathos) yeteneğine sahip insanlardır.* Farklılıkları olağanüstülük anlamındadır. Bu durumda kara safra hastalık yapmaz, aksine mizacı temizler. Normal koşullarda baskı altında tutulan yetenekler ve yaratıcı güçler serbest kalır, psikik etkiler ruhsal yapıyı harekete geçirir.⁵⁸

Doğal halinde soğuk bir madde olan kara safranın organizmasında fazla bulunması halinde, sersemlik ya da korkunun tehdidi altında olan; aşırı sıcak olması halindeyse, deliliğe ve intihara sürüklenebilecek olan kişi aynı zamanda, sıra dışı bir konuma, demek ki dehaya da kavuşabilir. Yeter ki safranın ısısı “yükselirken, ortalama bir durumda”, belli bir yerde dursun. Ortalama sıcaklıkta, safra melankolik üstünde “her türlü durumu” yaratabilecek güce kavuşur.⁵⁹

Aristo’nun *Uykuda Kehanet Üstüne* adlı yapıtında melankolikler, *imgelemin ardından gitme* eğilimleriyle tanıanırlar. İmgelem burada, bireyin elde ettiği bütün duyumları imge biçiminde belleğe kazıyan hareket olarak ifade edilir. Dolayısıyla imgelem ve bellek birbirinden ayrılamaz. Aristo’ya göre, bellek her türlü yaratımın kökenidir. Bellekte saklanan imgeler, ozanın *durumları olabildiğince göz önüne* almasını sağlayarak, onu bambaşka bir hale sokabilmektedir. Melankoliğin, kara safranın değişimi sonucu yaşadığı *her türlü durum*, bellek ve imgelem aracılığıyla eriştiği durumlarla ve bilgisi yapıtın gerçekliğini oluşturan durumlarla özdeşleşir.⁶⁰

Aristo’nun *Sorunlar* adlı yapıtında imgelemin gücüyle melankoliğin acıları birbirine uymaktadır. İmgelem onun tüm varlığını ele geçirirse, melankolik derin bir uyuşukluk içinde çürür gider. Onu hata ve yanılsamanın yollarına sürüklerse, delirir. Ama büsbütün hapsedmeden belli bir yoğunluğa ulaşmasını sağlarsa, melankolik dehaya ulaşır.⁶¹

Aristo’ya göre, melankoli felsefecinin bir hastalığı değil, bizzat doğası, *ethos*udur. Aristo, bilimsel açıklama ile mitsel göndermeleri bir araya getirerek, tanrılar tarafından terk edilen, ilahi takdirle sürgün edildiği için kendini yiyip bitiren

⁵⁸ Teber, s. 119, 120.

⁵⁹ Prigent, s. 19.

⁶⁰ Prigent, s. 20.

⁶¹ Prigent, s. 21.

umutsuz, uzaklaşmaya ve yokluğa mahkûm edilmiş *melankolik* algısının yerine dehanın simgesi olan ve *olağanüstü kişilikler* oluşturan *melankoli* algısının yerleşmesini sağlamıştır.⁶²

1.1.5. Kapadokyalı Aretaeus ve Efesli Rufus’a Göre Melankoli

Kapadokyalı Aretaeus (M.S. 120-200?)⁶³, felsefe ve tıp yazınında ilk kez mani ve melankolinin tanımını yapmış ve bu iki ruhsal durumun, aynı hastalığın farklı görünümleri olduğunu söylemiştir. Aretaeus, antikçağ ile modern psikiyatri arasındaki köprünün temelini atan başlıca filozof-hekimlerden biri olarak kabul edilir.⁶⁴

Aretaeus melankoli tanımını, kişide görülen öfke, hüznün, çökkünlük durumu olarak ifade etmiştir. Ona göre, mani ile tanılar benzerlik gösterse de dereceleri ve etkileri farklıdır. Ancak ileri bir aşamada melankoli maniye dönüşebileceği gibi, manide de melankoli ortaya çıkabilir. Ayrıca *maniakoli* adını verdiği, kişide batıl inançlı hezeyanların görülmesine yol açan bir tanımlama da yapmıştır. Bununla birlikte melankolinin ortaya çıkış nedenini açıklama biçimi antikçağ geleneğine uygun olarak, bedenin ve safranın kurumasına bağlamıştır.⁶⁵

Melankoli üzerine eser vermiş bir başka filozof hekim Efesli Rufus (1. yy sonları)’tur. O, keskin bir klinik gözlemci olarak ünlenmiş, melankolik belirtilerin başlamasını ve gelişimini ayrıntılarıyla anlatarak modern tıbbın kapılarını aralamıştır.⁶⁶

Rufus, melankolik hastalarda göğüs bölgesinin şişkin görünümüne karşın, alt karın bölgesinin incilmesi, deri renginin koyulaşması, tüylerin seyrelip dökülmesi, sesin inceliyor konuşurken anlaşılma güçlüğü çekilmesi gibi fiziksel belirtiler tespit etmiştir. Ayrıca ruhsal olarak kararsızlık, sabırsızlık, endişe, korku, kaygı, yemeklerden ve insanlardan tikslenme, sürekli ölüm üzerine konuşma gibi belirtilerden bahsetmiştir.⁶⁷

⁶² Kristeva, s. 15.

⁶³ Ali Haydar Bayat, **Tıp Tarihi**, 2. Baskı, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul, 2010, s. 139.

⁶⁴ Teber, s. 129.

⁶⁵ Teber, s. 130, 131.

⁶⁶ Binkert, s. 106.

⁶⁷ Teber, s. 134.

Rufus, hassas ve kavrayışlı bir zekâyâ sahip olanların, imgeleme uygun ani davranışlar sergileyebilmelerinden dolayı kolaylıkla melankoliye kapılabildiklerini söylemiştir.⁶⁸ Ancak, neden sonuç ilişkisini ters yorumlar. Ona göre melankolikler, Aristo'nun bahsettiği gibi olağanüstü yetenekli kişilerden ziyade, düşüncede derin yoğunlaşma ve kederi yaşamış kişilerdir.⁶⁹

1.1.6. Bergamalı Galenos'e Göre Melankoli

Bergamalı Galenos (M. S. 130-200) antikçağda melankolinin tıbbi değerlendirmesini yapan son kişidir. Galen, hayvanlar üzerinde yaptığı araştırmalardan elde ettiği sonuçlarla eski tıbbi yazımları birleştirerek sistemleştirmiştir. Özellikle anatomi ve psikoloji üzerine yaptığı çalışmalar, bilimin gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır.⁷⁰

Galen, Hipokrat, Aristo, Efesli Rufus gibi kendinden öncekilerin *vücut sıvıları* teorilerini benimsemiş⁷¹, beslenmenin insanın beden ve ruh sağlığındaki etkileri üzerinde durmuştur. *Kara safra* sözcüğünden ziyade, *kara sevda sıvısı* (*atrabilius*⁷² *humor*) ya da *kara sevda kanı* (*atrabilius blood*) sözcüklerini kullanmıştır. *Kara sevda kanı* ya da *sıvısı* yalnızca dalakla sınırlı değildir. Vücudun farklı noktalarında ortaya çıkabilir. Galen beyin, mide ve bağırsak olarak belirlediği bu organlara göre melankoliyi türlerine ayırarak sınıflandırmıştır.⁷³

Galen'e göre hazımsızlık ve mide şikâyetleri melankolinin ilk belirtilerini oluşturmaktadır. Burada ortaya çıkan *kara safra* beyin bölgesine doğru yayılırsa, kaygı ve bezginlik duygularının artması sonucunda hezeyanlar ve intihar düşüncesi ortaya çıkar.⁷⁴ Ayrıca beyin aktivitelerini gölgeleyen *kara safra*, melankoliklerin de çektikleri acı yüzünden yüz renklerinin kararmasına sebep olmaktadır.⁷⁵

⁶⁸ Prigent, s. 21.

⁶⁹ Binkert, s. 106.

⁷⁰ Jennifer Radden (edt), *The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva*, Oxford University Press, New York, 2000, s. 61,62.

⁷¹ Radden, s. 62.

⁷² *Atrabilia*, Yunanca olan *melankolia* teriminin Latince karşılığıdır. (bkz. Radden, s. 61)

⁷³ Radden, s. 63.

⁷⁴ Teber, s. 137.

⁷⁵ Radden, s. 63.

Galen, melankolinin tedavisinde de beslenmeye önem vermiş ve kara beden özüsünü artırıcı yiyeceklerden uzak durulması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca eskiden beri uygulanagelen müzik tedavisini tavsiye etmiştir.⁷⁶

1.2. ORTAÇAĞDA MELANKOLİ

Antikçağdan ortaçağa geçişle birlikte, sınır durum ve varlığın gerçek doğasını ortaya koyan kural dışılık olarak kabul edilen melankoli görüşü değişime uğramıştır.⁷⁷ Hristiyan kültürünün etkisiyle, ortaçağ boyunca melankoli olumsuz olarak değerlendirilen bir kavram haline gelmiştir. Ortaçağda hayatın tüm alanlarını etkileyen Hristiyan düşüncesi, melankoliyi inançsızlık, tanrısal düzene başkaldırı ve bunun sonucunda tanrısal cezalandırma, dolayısıyla ölümcül bir günah olarak değerlendirmiştir. Aslında bu yaklaşım antikçağdaki anlam üzerine vurgu yapan paradigmayla paralellik arz etmektedir. Benzer şekilde, melankoliklerin yaşama anlam verememeleri ve kendi içlerine yönelmeleri, tanrıya karşı güvensizlik, inançsızlık ve tanrıya başkaldırı olarak kabul edilmiştir. Aydınlanma çağına kadar melankoli ya da o dönemde aynı anlama gelen *acedia*, inanç-din-günah kapsamında tartışılmış ve ölümcül yedi günahın biri olarak kabul edilmiştir.⁷⁸

1.2.1. Acedia

Acedia ya da *accidia*, eski Yunancada *umursamazlık/gamsızlık (noncaring state)* anlamına gelmektedir.⁷⁹ Dindışı Yunanca eserlerde nadir olarak geçmekle birlikte, Homeros'ta gömütsüz ceset, Empedokles'te duyarsızlık, Hipokrat'ta insanın iç dünyasında çektiği acı, Kopt dilinde yürek bezginliği, Süryanice'de ruhsal çöküntü ya da sıkıntı gibi anlamlarda kullanılmıştır.⁸⁰ Ancak zamanla antik kültürdeki anlamını yitirerek, ortaçağ döneminde tembellik, uyuşukluk, çalışmasını sevmeyen, toplumsal yaşamdan uzaklaşmış kimseleri tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca cin

⁷⁶ Teber, s. 138.

⁷⁷ Kristeva, s. 16.

⁷⁸ Teber, s. 143, 144

⁷⁹ Radden, s. 69.

⁸⁰ Prigent, s. 23.

bilimi (demonoloji) ve ruhsal deneyimler anlamlarında da kullanılmıştır. Fakat zamanla farklılıklar ortadan kalkmış ve *acedia*, geçimini sağlayamayan, toplumsal ve dinsel görevlerini yerine getirmeyen, kederli durumlarla ilgisiz, canından bezmiş, tükenmiş ve hüzünlü melankolik insanları tanımlamak için kullanılmaya başlamıştır.⁸¹

IV. yüzyıl başlarında, Mısır ve Suriye çöllerinde Hıristiyanlar, çökmekte olan bir toplumdan uzaklaşıp çöle çekilerek çileci bir hayatı benimsemeye başlamışlardır. Zamanla keşiş merkezleri oluşmaya başlamış ve zulme uğrayan birçok Hıristiyan için sığınak olmuş, yaygınlaşmasıyla birlikte de inziva yerleri haline gelmişlerdir. Tanrıya yaklaşmak, kendini tanımak, İsa'nın yeniden dünyaya gelişini karşılamak için çöl manastırlarına inzivaya çekilme oldukça yaygınlaşmıştır. Oldukça zor koşullarda yaşayan keşişler, az yemek yiyerek, haftalarca hücrelerinden çıkmadan ve uzun süre kimseyle konuşmadan kendi benliklerini tanımak amacıyla hem kendilerini hem de dinsel ilkelerini sınamışlardır. Fakat bu katı çileci yaşam koşulları önemli ruhsal problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplu çalışmalara ve dinsel törenlere katılma isteğinin azalması, sıcak yaz günlerinde öğle uykularının uzaması, hüzünlü, isteksiz, ilgisiz bir ruhsal durum sergiledikleri ve sıklıkla intihar ettikleri görülmüştür.⁸²

Zamanla çöl manastırlarında ruhsal bunalımların artması Hıristiyan dünyasında ciddi bir sorun teşkil etmeye başlamış ve kilise bu konuyu araştırma ihtiyacı hissetmiştir. Hıristiyan dünyasında bu konuyu sistemli bir şekilde araştıran ilk din bilimci Evagrius Ponticus/Pontuslu Evagrius (345-399) olmuştur. Kendisi de çileci çöl keşişlerinden olan Evagrius, keşişleri çölde bekleyen tehlikeler konusunda uyararak bir düzine kitap yazmıştır. Evagrius'un eserlerinde, iblisin ayartmalarının en korkuncu olarak *acedia*'yı gösterir. Evagrius, *öğle iblisi/öğle uykusu cini*⁸³ olarak adlandırılan *acedia*'yı sekiz ölümcül günahın⁸⁴ biri sayar. Bunlar; gurur, öfke, keder, *acedia*, kibir,

⁸¹ Teber, s. 145, 146.

⁸² Teber, s. 148.

⁸³ Güneşin en yüksekte olduğu zamana denk gelen bu zaman dilimi hiçbir ciddi iş için elverişli görülmemiştir. *Öğle*, güneşin en şiddetli zamanıdır ve bu da güneş tapıcına bağlı birçok ayinin bu süreçten etkilenmesini ve başka dinlerde bu zamanın uğursuz sayılmasını açıklamaktadır. Azteklerde, *öğle* kurban etme törenleri için uygun bir zamandır, birçok Hint-Avrupa kökenli toplumda da, *öğle* ölümlerin, hatta kimi zaman ölümün vaktidir. İslam da, güneşe tapanlara ayrılmış dine aykırı bu süreçte, Müslümanlara dua etmemelerini öğütlemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Thierry Paquot, **Bir Sanattır Öğle Uykusu**, çev. Orçun Türkay, Can Yayınları, İstanbul, 2010, s. 36.

⁸⁴ Daha sonra Papa I. Gregorius (540-604), bunlardan birini çıkararak yedi ölümcül günahı oluşturmuştur; kibir, öfke, kıskançlık, keder, açgözlülük, oburluk ve zina. (Radden, s. 70)

açgözlülük, oburluk ve zinadır. Ancak Evagrius’a göre *acedia* özel bir günahdır, onun kurtarıcı bir tarafı vardır. Çünkü *acedia*’yı yenmek, bütün erdemlerden daha fazla huzur verir ve bu haz hali kişinin kendi benliğinin bağlarından kurtulup Tanrıda yok olmasıyla özdeşleştirilir.⁸⁵

Evagrius’a göre, iblisler düşünceleri, elle tutulur nesnelerin tasarımlarını kullanarak hareket ederler. Ona göre tutkular doğal olarak duyular tarafından harekete geçirilir ve imgenin yeniden canlanması tutkunun dirilmesi için yeterlidir. Bu betimleme Aristo’nun tanımladığı melankoliye uymaktadır. Ancak antikçağdaki melankolide imgelem dehaya yol açar ve gerçeğe ulaştırırken burada insanı günaha sürükler ve hatalar, yanlışlamalar âlemine hapseder. Bu şekilde *acedia*, iblise özgü bir araç olarak kabul edilir.⁸⁶

Acedia, Evagrius’tan sonra gelen, keşiş ve din bilimci olan John Cassian (360-435 ?) tarafından batıya taşınmış ve yaygınlaşmıştır. Bu dönemden sonra artık *acedia* ve melankoli bir tutulmaya başlanmıştır. Artık melankolik kişilik ve yaşam tarzı, büyük bir günah anlamındadır.⁸⁷

Cassian eserlerinde, *acedia* için “tıbbi metafor” ifadesini kullanır. Öğle vaktiyle olan bağlantısını vurgulayarak, *acedia*’yı her gün aynı vakitte kişiyi ele geçiren bir ateşe (fever) benzetir ve bu durumu bir hastalık olarak tanımlar. Ancak bunlar, sonraki yazınlarda karşılaştığımız gibi tıbbi açıklamalar değildir. Dahası, Kral Davut’un, vaziyetini “ruhunun/nefsinin miskinlikten uyanması” (My soul slept from weariness)⁸⁸ olarak açıklaması gibi, bu hastalık bedensel değil ruhsal bir hastalıktır.⁸⁹

Melankolinin ağır bir günah sayılması Bonaventure (1217-1274) döneminde en gelişmiş ve bağınaz biçimini almıştır. Bonaventure’nin kuramının temelini dört özsu öğretisi oluşturur. İnsan bedeni özsulardan oluşan özel bir karışımdır. Âdem ve Havva’ya Tanrı tarafında verilen, mükemmele ve ölümsüzlüğe ulaşmaya olanak sağlayan bu üstün *karışım*, “ilk günah”la bozulmuş ve insan sefil bir duruma düşmüştür. Cennetten çıkmasıyla birlikte yediği besinler de bedensel ve ruhsal olarak insanı ayrıca bozmuş ve günahkârlığa eğilimini artırmıştır. Yalnızca güçlü bir Tanrı

⁸⁵ Radden, s. 70.

⁸⁶ Prigent, s. 26.

⁸⁷ Prigent, s. 24.

⁸⁸ Bu bir yorum olmakla birlikte esasında ayette “Ruhum yalnız Tanrıda huzur bulur” şeklinde geçmektedir. (Mezmurlar, 62: 1)

⁸⁹ Radden, s. 70.

sevgisi ve inancı, insanın içindeki bu karışımı tekrar iyiye ve mükemmele dönüştürebilir. Buna karşılık kuşkulu ve inançsız insanlar şeytana yakın ve günahkârlığa eğilimli kimselerdir ve bunlarda melankoli/acedia kaçınılmazdır. Bonaventure, melankoliyi *tanrıyı yok saymak, şeytanı sevindirmek ve insandaki karışımı daha da bozmak* olarak tanımlamıştır.⁹⁰

Aynı dönemde, Aquinolu Thomas (1224-1274) *Summa Theologiae* adlı eserinde *acedia*'nın tanımını yapmış ve bu tanım Ortaçağ boyunca Batı'da kabul görmüştür:

Asidin kemirdiği nesnelerin buz gibi soğumasına benzer biçimde, insanın içinden hiç bir şey yapmak gelmemesine yol açacak kadar yoğun bir ruhsal bunalım yaratan ağır üzüntü. İşte bu sebeple *acedia*'da eyleme karşı bir isteksizlik vardır.⁹¹

Aquinolu Thomas, *acedia* ve melankoliyi birbirinden farklı şeyler olarak ele almıştır. Ona göre melankolinin ruhsal günah *acedia* ile ilgisi yoktur, ancak onu kamçılatabilir.⁹²

Diğer taraftan aynı yüzyılda laik ahlakçılar *acedia*yı yeniden yorumlamış ve terimi manastır dışına da taşıyarak herkes için kullanmaya başlamışlardır. Onlara göre, insanın işlevi her şeyden önce çalışmadır ve nasıl ki *acedia* keşişin bir kusuru olarak görülüyorsa dış dünyada bu kusur aylaklıktır. Bu kavram geçişi sürecinde *acedia* tüm ruhsal yan anlamlarını yitirerek tembelliğin karşılığı haline gelmiştir. Aldatıcı ve yıkıcı imgelem olarak betimlenen *acedia* bundan sonra tamamen farklılaşıp amaçsız ve imgesiz bir düşçülüğe dönüşmüştür.⁹³

Melankoli de aynı şekilde Ortaçağ tanrıbilimciler tarafından yeniden yorumlanır ve Aristo'nun tanımladığı şekliyle dehaya bağlı olan, yaratı gücünün simgesi olma anlamından uzaklaşarak *acedia* ile özdeşleştirilir. Çünkü ortaçağda yüceltilen yegâne yaratı gücü Tanrı'nındır. Melankolik mizaç ve *acedia*'nın

⁹⁰ Teber, s. 152, 153.

⁹¹ Prigent, s. 33.

⁹² Prigent, s. 33.

⁹³ Prigent, s. 34.

betimlemelerinin giderek birbirine karışması sonucunda XVI. yüzyıl sonlarında her iki kavram artık birbirinin muadili olarak kullanılmaya başlamıştır.⁹⁴

Acedianın ve dolayısıyla melankolinin yaşadığı bu anlam değişimi, felsefeye alınan bir tavır gibi görünmektedir. Çünkü felsefenin dehasını yansıtan melankolinin tanımını yapan Aristo, dahi olmayı filozof olmakla eş tutmuştur. Belki de bu anlam değişimi kendilerini sürekli düşünmeye veren filozofları kötüleme amacıyla yapılmış bir yönlendirmedir ve bu durum felsefenin tanrıtanımazlığı gibi bir anlayışın doğmasına sebep olmuş olabilir.

1.2.2. İshak b. İmran/Afrikalı Konstantin’e Göre Melankoli

Bağdat asıllı olan İshak b. İmran (ö. 903) Mağrib’de tıbbın ve felsefenin yayılmasında öncülük etmiş bir hekimdir. Farmakoloji ve melankoli (malihulya) konularındaki uzmanlığıyla da ün salmıştır. Ayrıca Kayrevan’daki Dârülhikme’nin de temellerini atmıştır. Melankoli konusunda *Kitâb fi’l-mâlîhulyâ* isimli eseri yazmıştır. Afrikalı Konstantin tarafından Latinceye çevrilen bu eser sayesinde Batı tıp dünyasında tanınmıştır.⁹⁵

Ünlü bir mütercim olan Afrikalı Konstantin (1010-1087), aslen Kartaca doğumludur ve Salerno Tıp Okulu’nun önemli temsilcilerinden biridir. Ülkesinden kaçarken beraberinde getirdiği Arapça eserleri Latinceye tercüme ederek İslam tıbbını Avrupa’ya tanıtan ilk mütercim unvanını almıştır.⁹⁶ Bu tercümelerle Hipokrat ve Galen ruhunun yeniden canlanmasını sağlayarak ortaçağın *Karanlık Dönem*⁹⁷’den kurtulmasında önemli rol oynamıştır. Konstantin, yaptığı Latince tercümelerle İslam, Arap, İbrani ve Yunan kültürel geleneğinin yayılmasına, doğunun ünlü eserlerinin batı dünyası tarafından keşfedilmesine ve birbiri ile sentezlenebilmesine olanak sağlamıştır.⁹⁸

⁹⁴ Prigent, s. 35.

⁹⁵ Hasan Şahin, A. Kamil Cihan, “İshak b. İmran”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 535.

⁹⁶ H. Bekir Karlığa, “Konstantin, Afrikalı”, *DİA*, İstanbul, 2002, XXVI, 180.

⁹⁷ *Karanlık Dönem* (VI-XI. yy.): Roma İmparatorluğunun çöküşünden sonra, Hristiyanlığın Avrupa’da benimsenmesi ve kilisenin bilim dâhil hayatın her alanında etkili hale gelmesiyle birlikte başlayan Ortaçağın ilk dönemine verilen addır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayat, s. 155-159.

⁹⁸ Berrin Okka, “Salerno Tıp Okulu”, *Genel Tıp Dergisi*, 2015, 25, s. 73.

Kitâb fi'l-mâlihulyâ, Afrikalı Konstantin tarafından *De Melancholia* adıyla Latinceye çevrilmiştir. Bu eser, melankoli (acedia) üzerine yazılmış çağın en kapsamlı eseridir. Konstantin'in yaptığı çevirilerin aslına uygun olmadığı, yer yer kısaltmalar ve atlamalar yaptığı ve bilinmektedir.⁹⁹ Ancak İshak b. İmran'ın eserinin aslına ve Afrikalı Konstantin'in orijinal çevirisine ulaşmak mümkün olmadığından, Konstantin'in çevirilerini aktaran eserlerden yararlanmak zorunda kalınmıştır.¹⁰⁰

İshak b. İmran, melankoli üzerine eser yazma sebebini, kendisinden önceki hekimlerin bu hastalıkla ilgili derin araştırma yapmamaları sebebiyle bu alanda boşluk bulunması olarak açıklamıştır. Eserin yazımında Efesli Rufus başta olmak üzere, Hipokrat ve Galen'in düşüncelerinden etkilenen İshak b. İmran¹⁰¹, modern melankoli düşüncesi ile Antik kültürün bilgi birikimi arasında bir köprü gibidir.¹⁰²

Kitâb fi'l-mâlihulyâ, iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde melankolinin tanımı, sebepleri ve belirtileri, ikinci bölümde ise tedavi yöntemleri ele alınmıştır. İmran, eserinde *hipokondriya*, *bedensel* ve *genel* olmak üzere üç tür melankoliden bahseder. Bu sınıflandırma, Galen'in yaptığı sınıflandırmayla (hypochondriac, encephalic/beyinsel and general melancholy) oldukça benzerlik göstermektedir.¹⁰³

Hipokondriya'da hastalık bedene, özellikle de midenin ağzına yerleşmiş –ya da midenin ağzından kaynaklanmaktadır. Diğer tiplerde, hastalık beyinden kaynaklanır ya da gelip beyne oturur... Ruh acılar içindedir. Bu insanlarda ruh özellikle acılı, hüznü ve kaygılıdır. Bazı zamanlarda insanlarda ruhsal bir karmaşa (çılgınlık) durumu bile görülür. Hüznü, gerçekte sevilen bir nesnenin yitirilmesinden, kaygı ise gelecek bir felaket beklentisinden kaynaklanır. Ancak melankoliklerde –çok kez– bu durumla söz konusu bile değildir. Melankolikler bunları kendi imgelemlerinde üretirler.¹⁰⁴

⁹⁹ Karlığa, s. 180.

¹⁰⁰ Kaynak olarak Serol Teber'in Melankoli eserinden yararlanılmıştır. Ancak eserde, İshak b. İmran'a hiçbir şekilde atıfta bulunulmadığı gibi eser sahibi Afrikalı Konstantin gibi anlatılmıştır. Elimizde başka kaynak olmadığı için bu eserden yararlanmak zorunda kalınmış ancak yanlış bilgi düzeltilerek atıflar eser sahibine yapılmıştır.

¹⁰¹ Peter E. Pormann, **Rufus of Ephesus on Melancholy**, (edt. Peter E. Pormann) Mohr Siebeck Tübingen, Germany, 2008, s. 189.

¹⁰² Teber, s. 178.

¹⁰³ Pormann, s. 190.

¹⁰⁴ Teber, s. 179, 180. (Afrikalı Konstantin'den aktaran)

İshak b. İmran, melankolinin fiziksel oluşum süreci konusunda Antik kültürün devamı niteliğinde bir yaklaşım sergilemiştir. Fiziksel bozukluklar sonucunda beynin ve düşüncelerin etkilendiği ve başka hiçbir sebep olmaksızın yalnızca bu bedensel sorunlar sonucunda korku, kaygı ve kuşku oluştuğunu vurgular. Ona göre melankolinin ayırt edici en önemli özelliği, gerçekte hiçbir sebep yokken korku ve hüznün ortaya çıkmasıdır. Neden olarak yalnızca fiziksel durumlar mevcuttur. Ayrıca beden özsularının karışımı da bu durumda çok etkilidir. Örneğin, erkeklerde spermilerin bozulmuş olması, kadınlarda menstrüasyon kanının özsulara karışması ve bunların etkisiyle fetüsün olumsuz etkilenmesi söz konusudur.¹⁰⁵

Melankolinin oluşması ile ilgili olarak bir diğer etken olarak da iklimleri öne sürmektedir. İklimlerin insan bedeni ve ruhu üzerinde çok önemli etkilere sahip olduğunu belirtmiş, aşırı sıcak ya da soğuk iklimlerin zararlarından bahsetmiştir. Ona göre çok sıcak, çok soğuk ya da sürekli karanlık ve kuru soğuk iklimde kalanlar kara safranın olumsuz etkilerine maruz kalabilmektedir. Bunlar dışında beslenme, kişisel temizlik ve yaşam düzeni de melankoliye yakalanmaya sebep olabilir. Ancak yaşamsal düzenine ve beslenmesine dikkat eden kişilerde de melankoli görülebilir. Çok fazla uyuyanlarda ve çalışmayanlarda da mide suyunun artmasına bağlı olarak melankoli oluşabilmektedir. Öfke, üzüntü, korku, kaygı, umut gibi duygu durumlarının aşırıya kaçması da melankoliye sebep olabilmektedir. Abartılı tefekkür ve hakikat arayışları da pek çok dindarda melankoli hastalığının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hipokrat'ın ifadesiyle “Çok yürümenin bedeni, ayakları yorması gibi, çok düşünme de beyni ve ruhu yorar; korku ve hüznü ortaya çıkarır...”¹⁰⁶

İshak b. İmran, ortaya koyduğu belirti ve teşhislerden sonra eserinin ikinci bölümünde tedavi yöntemlerini sıralamıştır. En önemli gördüğü nokta iletişimdir. Hekim, hastanın derin ruhsal problemlerini konuşarak aşmasına yardımcı olmalıdır. Bununla birlikte beslenme ve hastalığın dozuna göre ilaç tedavisi önermiş, hafif müzik ve egzersizlerin hastalığı aşmada yardımcı olacağına dikkat çekmiştir.¹⁰⁷

İshak b. İmran, melankoli ile ilgili eski bilgileri tekrarlaması yanında önemli konularda yeni açılımlar getirmiştir. Bunlardan en önemlisi, duygulanım bozukluklarını ön plana çıkarmasıdır. Bugün modern psikiyatride melankolinin

¹⁰⁵ Teber, s. 180.

¹⁰⁶ Teber, s. 181.

¹⁰⁷ Teber, s. 184, 185

karşılığı olarak kullanılan *endojen depresyon* sebepleri olarak duygulanım bozuklukları kabul edilmektedir.¹⁰⁸ Ayrıca hüznü, sevilen bir nesnenin kaybindan sonra ortaya çıkan duygu, kaygı ve korkuyu ise geri dönüşümü olmayan, olumsuz, kötü şeyler beklentisi olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamalar Freud'un aynı ruhsal döngüler üzerine yaptığı tanımlamalara öncülük etmiştir.¹⁰⁹

1.2.3. İbn-i Sina'ya Göre Melankoli

Ortaçağda Avrupa, Hıristiyanlığın dinsel baskısı altında ve özellikle hastalıklar için *tanrının gazabı* açıklaması ifadesini kullanırken, doğuda daha seküler bir tıp anlayışı hâkimdir. Hipokrat, Galen gibi bilginlerin eserleri çevrilmiş ve hekimler tarafından uygulanmakta, ayrıca geliştirilmeye devam etmekteydi.¹¹⁰ Bu hekimlerin en önemlilerinden biri *ortaçağ modern biliminin kurucusu* olarak kabul edilen İbn-i Sina (980-1037)'dir.¹¹¹

İbn-i Sina, *el-Kanun fi't-Tıbb* adlı eserinde, melankoli üzerine yazarken ortaçağ ve antik Yunan tıbbını harmanlamış ve *hıtlar teorisi* ile melankolinin semptomlarının tanımlarını yaparak yeni bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre, vücut sıvıları da denilebilen hıtlar temelde dört tanedir; kan, balgam, sarı safra ve kara safra. Kara safranın da normal ve anormal olmak üzere iki çeşidi vardır. Normal kara safra, normal kanın tortusudur, kana göre daha ağırdır ve sağlık için gereklidir. Kandan çıkan bu kara safra tortulaşma yerine yanma yoluyla meydana gelirse anormal kara safra ortaya çıkar. Beyin ve vücut fonksiyonlarında bozulmalar oluşmasına sebep olan ve melankoli hastalığına yol açan işte bu anormal kara safradır.¹¹² Ayrıca kara safranın,

¹⁰⁸ M. Hakan Türkçapar, "Melankolili Depresyon", **Klinik Psikiyatri**, 2004, Ek 1, s. 20.

¹⁰⁹ Teber, s. 187.

¹¹⁰ Yıldırım, s. 20.

¹¹¹ Batı'da *Avicenna* olarak bilinen İbn-i Sina (980-1037), İslam dünyasının en önemli ve ortaçağ modern biliminin etkili filozof, hekim ve bilim adamlarından biri kabul edilir. Aynı zamanda şair, müzisyen ve siyasetçi olan İbn-i Sina, en önemli eserlerini tıp ve felsefe alanlarında vermiştir. Farklı alanlarda 250'nin üzerinde eser vermiştir ve bunların en önemlileri 17. yüzyıla kadar Avrupa'da önemli başvuru kaynaklarından sayılan ve üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan *Kitabü's-Şifa* ve *el-Kanun fi't-Tıbb*'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Mahir Alper, "İbn Sina", **DİA**, İstanbul, 1999, XX, 319; "İbn Sina" Shams C. İnati, **Encyclopedia of Islam and The Muslim World**, (edt. Richard C. Martin) Thomson Gale, New York, 2004, s. 337.

¹¹² İbn-i Sina, **el-Kanun fi't-Tıbb**, çev. Esin Kâhya, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1995, I, 21-22

vücutta bulunan diğer sularla karışmasından kaynaklanan vesvese, kafa karışıklığı, huysuzluk ve korku gibi psikolojik belirtiler de meydana gelebilmektedir.¹¹³

İbn-i Sina, anormal kara safranın aşırı ısınması ve tortulaşmasıyla oluşan acı verici semptomları da listelemiştir. Mide şişkinliği, karıncalanma ve uykusuzluk gibi bir sürü bedensel rahatsızlıklar meydana gelir. Kişide sebepsiz korkular, kaygılar baş gösterir ve esas olarak imgelem bozukluğu ortaya çıkar. Bazı hastalar ölüme âşık olurlar ve diğer her şeyden tiksiniyorlar. Hasta kederli ve yabancılaşmıştır. Ayrıca saçlarda koyulaşma ve kalınlaşma görülür.¹¹⁴ Rüya genellikle endişe verici ve çoğunlukla karanlık yerler ve korkutucu şeylerle ilgilidir.¹¹⁵

İbn-i Sina, akıl hastalıklarını elementer hastalıklar ve gerçek psikozlar olarak iki gruba ayırmıştır. *Elementer hastalıkları*, hafıza bozukluğu, olmayan şeyleri hayal etme ve geri zekâlılık; *gerçek psikozları* ise bunama, taşkınlık ve melankoli olarak sınıflandırmıştır. Melankolinin semptomlarını korku, yalnızlığa eğilim ve baş dönmesi olarak sıralamış ve tedavisinde Freud'un yıllar sonra kullanacağı seksüel travmaya dayanan psikanalizi kullanmıştır.¹¹⁶

1.2.4. Bingen'li Hildegard'a Göre Melankoli

Bingen'li Hildegard (1098-1179), Ortaçağ Almanya'sının en yetenekli, eklektik ve enteresan kişiliklerinden biridir. Küçük yaşta ailesi tarafından kiliseye adanmış olan Hildegard, aile sevgisi olmadan yaşamak zorunda bırakıldığı için ruhani güçleri olduğunu ileri sürmüştür. Küçük yaştan itibaren sürekli sanrılar görmüş ve bunları kâğıda dökmüştür. 43 yaşından itibaren de sanrılarını Tanrının sesine aracılık ettiğini söyleyerek kaydetmeye başlamış ve kendini bir nevi peygamber ilan etmiştir. Aldığı eğitimler sayesinde oldukça birikimli bir hale gelmiş ve zamanla şiire ve müziğe yönelmiştir. İslam terminolojisine göre *mutasavvıf* olarak nitelendirilen Hildegard, rahibe ve besteciliğinin yanı sıra ruhani lider, yazar, dramatis, alfabe

¹¹³ Radden, s. 76

¹¹⁴ Radden, s. 77

¹¹⁵ İbn-i Sina, s. 81

¹¹⁶ Arslan Terzioğlu, "İbn-i Sina", *DİA*, İstanbul, 1999, XX, 334.

mucidi, hekim ve farmakolog gibi birçok nitelikte anılagelmiştir. Ayrıca dünya tarihinde ilk defa sekste kadın konusunu işlemiş hem ilk kişi hem de ilk kadındır.¹¹⁷

Çocukluğundan itibaren sürekli hasta olan ve migren ağrıları geçiren Hildegard, hastalığı süresinde edindiği tecrübeleri de yazıya geçirmiş ve kişisel ruhani deneyimleriyle birlikte yorumlayarak hastalıkların sebeplerinin sadece fiziksel değil aynı zamanda günahlar sebebiyle tanrının bir cezalandırması olduğunu söylemiştir. Her ne kadar bitkisel tedavi ve ibadetlerle hastalıklardan ve günahlardan arınmanın mümkün olduğunu söylese de, ilk günahın cezasının daimi olduğunu kabul etmiştir.¹¹⁸ Aynı zamanda *dört özsü öğretisini* kabul eden Hildegard, melankoli gibi beyinden kaynaklanan hastalıkların sebebinin ilk günahla açıklamıştır. Ona göre melankoliyi yaratan özsü, yasak elmayı yedikten sonra Âdem’de oluşmuştur. Normalde cennette zararlı özsular yoktur, ama ilk günahıktan sonra insanlar kederli ve korkak olurlar ve ruh durumları değişken bir hal alır. Bunun sebebi Âdem’in yılanın önerisine uyarak yasak elmayı yemesi neticesinde spermelerinin ilk meyvesinde yılanın nefesinden oluşan ve melankoliyi meydana getiren bir özsunun yayılmasıdır.¹¹⁹

Hildegard’a göre melankoli kadın ve erkekte farklı şekillerde görülür. Ona göre melankolik erkekler övgüden uzak, canından bezmiş, şüpheli, küskün, başkalarına karşı kötü/ahlaksız ve *bir eşek gibi kadınlarla olan ilişkilerinde kontrolsüzlerdir*. Melankoliye yatkın olan kadınlarsa, dengesiz, sorumsuz ve kötü/ahlaksızdırlar, fakat problemleri temelde cinsel işlevselliklerindedir. Kadınlar, bir erkek olmadan daha sağlıklı, daha güçlü ve daha mutlu olurlar, çünkü bir kocayla olan ilişkileri onları hasta etmektedir.¹²⁰

Hildegard, çalışmalarında melankolinin, mental bozukluktan ziyade bir karakter özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, kara safradan kaynaklanan baş ağrısı, migren ve baş dönmesi gibi melankolik bozuklukları, kişinin akıl sağlığını bozan ve aynı zamanda deliliğe yol açan durumlardan ayırmaktadır. Hildegard,

¹¹⁷ Bruce W. Hozeski, “Hildegard of Bingen”, **Encyclopedia of Philosophy**, (edt.) Donald M. Borchert, Thomson Gale, 2nd Edition, Farmington Hills, MI, 2006, IV, 368; Claudia Eisen Murphy, “Hildegard of Bingen”, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, Routledge Press, London and New York, 1998, s. 3555.

¹¹⁸ Radden, s. 80.

¹¹⁹ Klibansky, Ponofsky, Saxl, s. 79-80.

¹²⁰ Radden, s. 80.

melankoliye yakalananlara, *ateşte şarabı biraz ısıttıktan sonra soğuk suyla karıştırıp içmelerini* önermiştir. Böylece safranın etkilerinden kurtulmaları mümkündür.¹²¹

1.2.5. Satürn–Melankoli İlişkisi

Ortaçağ boyunca günah olarak kabul edilen melankoli, IX. yy'dan itibaren Satürn gezegeni ile anılmaya başlamıştır. Bu ilişkilendirme ilk olarak Arap gökbilimciler tarafından yapılmıştır. Satürn gezegeninin rengi ile melankoliğin kara safrasının birbirine benzediğini fark eden gökbilimciler, kara safranın belirtilerini gökcisminin hareketlerine bağlamışlardır.¹²²

Gezegenlerin insan üzerindeki etkilerine ilk olarak Babil astrolojisinde rastlanır. Babil astrolojisine göre beş gezegen vardır: Jüpiter, Venüs, Mars, Merkür ve Satürn. Bu gezegenler insanlar üzerinde olumlu ya da olumsuz etkilerde bulunurlar. Jüpiter ve Venüs olumlu, Mars ile Satürn olumsuz, Merkür ise yansız etkilere sahiptir. Her gezegen vücutta bir organla bağlantılıdır ve Satürn'ün organı da *dalaktır*. Satürn, dalak üzerinden insanın bedenini, kişiliğini ve ruhsal dünyasını etkiler.¹²³ IX. yy'da gezegenlerin insan üzerinde etkileriyle ilgili yapılan en önemli çalışmalar Ebu Ma'sher el-Belhî (787-886),¹²⁴ ye aittir. Astronominin verileriyle astrolojiyi temellendiren Ebu Ma'sher, gezegenlerin insanın ahlak, karakter ve psikolojisini etkilediğini öne sürmüştür. Ayrıca Satürn gezegeni ile ilgili de önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, soğuk, kuru, acı, ağır rüzgârlı bir yapıda olan Satürn gezegeninin *nesneleri ölçülendirme* yetkisi vardır. Kendi içine çekilme, yalnızlık, münzevilik, kibir ve iktidar hırsı hep onun özellikleridir.¹²⁵

Satürn'ün insan üzerindeki etkileri yalnızca astrolojiyle değil, aynı zamanda gezegenlerle eşleştirilen tanrıların özelliklerinden yapılan çıkarsamalarla da oluşmuştur. Babilliler döneminde gezenlerin, tanrıların onlar üzerinden insanları

¹²¹ Radden, s. 81.

¹²² Prigent, s. 38, 39.

¹²³ Teber, s. 163, 164

¹²⁴ Batı'da *Albumasar* olarak bilinen Ebu Ma'sher, *el-Medhalü'l-kebîr ilâ 'ilmi aḥkami'n-nücûm* adlı eserinde astrolojinin ana hatlarının açıklaması gelgit olayını içermektedir ve Ortaçağ Avrupası denizlerin alçalıp yükselme kanunlarını bu eserden öğrenmiştir. Ayrıca gezegenler üzerine yaptığı çalışmalar Avrupa'da temel kaynak olarak kabul edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muammer Dizer, "Ebu Ma'sher el-Belhi", *DİA*, İstanbul, 1999, X, 182, 183.

¹²⁵ Binkert, s. 121.

onurlandırdıkları yıldızlar oldukları inancı vardır. Yunanlılar astronomiyi ve tanrıların gezegenlere atfedilmesini Babil'den miras almışlardır. Babil'deki *Ninurta*'nın yerini, Yunanlılarda *Kronos* almıştır. Kronos, kendi babasının erkekliğini alarak iktidardan düşürüp yerine geçtikten sonra, aynı şeyi kendi çocuklarının da kendisine yapmasından korktuğu için onları yemiş ve daha sonra onlar tarafından iktidarsızlaştırılıp toprağın derinliklerine sürgün edilmesine rağmen gezegenler arasında gücüyle ön plana çıkmış bir titan/tanrıdır.¹²⁶

Kronos, yeraltına sürgün edildikten sonra *aşağıdaki tanrıların/yeraltı tanrılarının* hükümdarı olmuştur. Ama aynı zamanda ebedi bir tutsak halindedir. Tanrıların ve insanların babası, aynı zamanda çocuk yiyici ve insan kurban isteyen bir tanrıdır. Bu çelişkilerle Kronos Yunanlılar için, bütün insanların bolluk ve refah içinde yaşadığı düşünülen o eski altın çağın hükümdarı olarak kabul edilir. Kronos, Roma'da nehirlerin ve tohum atmanın tanrısı Satürn'e dönüşür.¹²⁷

Yunan mitolojisinde Kronos, hem *altın çağın* hükümdarı, hem de çocuklarını yani saatleri gövdeye indiren devrik, yaşlı bir zaman tanrısıdır. Roma'da ise Satürn adını alan bu simge, Romalıların tarım işlerini yöneten, elindeki tırpanla babasını iğdiş edip Titan soyunu başlatan ekin tanrısıdır.¹²⁸

Satürn, güneşe en uzak olan ve en yavaş dönen gezegen olması nedeniyle Babilliler tarafından güneşin gece temsilcisi ve gezegenlerin en güçlüsü olarak nitelendirilir. Güneşe uzaklığından dolayı soğuk olarak nitelendirilir ve yeryüzünde soğuk olan her şey Satürn'e bağlanır. Sonuç olarak Satürn kötü gezegen imgesi haline gelir. Öyle ki Ortaçağ'da yaygın olan yıldız falında *kötü yürekli, soğuk, kuru, geceleri yaşayan, solgun renkli ya da kurşun gibi mavimsi, ölümcül niteliğe sahip* gibi nitelendirmelerle değerlendirilir. Daha sonra bu görüş yaygınlık kazanır ve toplumdan dışlanan tüm farklı insanlar Satürn'ün çocukları olarak görülmeye başlar. Doğası gereği kötü olan her şeyi barındırdığına inanılan Satürn insanı, zamanla melankolik tipte özdeşleştirilir. Ortaçağın sonunda melankoli, Satürn ve şeytanın etkisi altında korkunç bir uğursuzlukla damgalanır.¹²⁹

¹²⁶ Erhat, s. 182.

¹²⁷ Binkert, s. 123.

¹²⁸ Prigent, s. 39.

¹²⁹ Prigent, s. 42.

Tüm bu olumsuzlamalara rağmen Yeni Platonculuk, Satürn insanına derin filozofik düşünme yetisi ve rahiplik yeteneği kazandırmıştır. Satürn, en yüksekteki gökyüzü alanında bulunduğu ve tanrı Kronos temelinde düşünüldüğünde tanrıların babası konumundadır ve gezegenler arasında en üstün konuma sahiptir. Platon’a göre Satürn saf aklı simgeler. Bu şekilde tanrı ve gezegenin olağandışı karşıtlığı korunmuştur. Bir taraftan uyuşuk, bayağı, sahtekâr, kederli ve yoksul insanların *yaratıcılık* vasfı korunurken, diğer yandan filozofik düşüncenin, keşiflik ve ruhsal alışveriş yetisinin kaynağı olduğu vurgulanmıştır. “Melankoli gibi Satürn de kendine tabi olan kişileri, ne kadar yüce ruhlu olsalar da, karamsarlık hatta delilik tehdidi altında tutar.”¹³⁰

Satürn’e ve dolayısıyla tanrı Kronos’a atfedilen birçok özellik, bu tanrıların eski anaerkil dönemdeki tanrılarla olan bağlantılarını açığa çıkarmaktadır. Tanrı Kronos hikâyesinde, toprak ana Gaia’nın oğlu olan Kronos, yine toprağı temsil eden kendi kız kardeşi Rhea ile evlenir. Yaşamı yaratan ve tekrar yutan aslında toprak anadır, ancak Kronos hikâyesinde bu özellik Kronos’a aktarılmıştır. Aynı şekilde eski anaerkil dünyada tanrıçalara atfedilmiş olan birçok özellik, Yunan mitolojilerinde eril bir kimlik kazanmıştır. Ancak Kronos/Satürn, tanrıçaların daha çok karanlık yönleriyle ilişki içindedirler. Satürn, siyah renkle birleştirilir ve Satürn insanların da siyahımsı bir tene ve koyu siyah saçlara sahip olduğu düşünülür. Yaşam dönemlerinin temelinde tanrıçanın karanlık yüzü yaşlılığa, menstrüasyonun bittiği dönemden sonrasında yani yaşam gücünün azalmasıyla ilişkilendirilir. Yalnızlık, keder ve başkalarından kaçarak kendine dönme, kara tanrıça ve menstrüasyon dönemine ve dolayısıyla Satürn’e ait duyumsamalardır. *Koyu, yapışkan, karanlık (melankolik), yoğun özsular* hep Satürn’e aittir.¹³¹

Kara safra aslında kanın farklı bir formu gibidir. Bu durumda doğal olan kara safra ile kadın kanı (menstrüasyon) arasında yakın bir bağlantı vardır. Melankolinin ilk hecesi olan *ME*, aynı zamanda menstrüasyonun da ilk hecesini oluşturmaktadır. *ME* aynı zamanda Babil’de ana bilgeliği anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca *kadın bilgeliği* anlamına gelen Sanskritçe *medha* ve Mısır dilindeki *met* sözcükleriyle de akrabadır. *ME* aynı zamanda kaderin gizemli gücü, dinsel esin ve iyileştirici büyüler

¹³⁰ Binkert, s. 126.

¹³¹ Binkert, s. 130-132.

anlamına gelir ve ana tanrıçanın pek çok ismi bu kökten türetilmiştir. (*Demeter, Medusa gibi*)¹³² Bu durumda antikçağda melankoli özsuğu olan kara safraya atfedilen birçok özelliğın, eski kültürlerde kadın kanına atfedilen gücün değıştirilmiş bir biçimi olduğu görölmektedir. Eski mitlerde bütün tanrılar, yaratıcı ruh olarak kabul ettikleri büyük ananın menstrüasyon kanından içerek ya da onda yıkanarak güçlerini elde ederler. Thor, aydınlanmanın büyölü ülkesine girebilmek için bu kandan oluşan bir nehirde yıkanır, Mısır firavunları İsis'in kanını içerek tanrılaşır ve Kelt kralları da aynı şekilde.¹³³

Dört özsu içinde sadece kara safranın insanı dönüştürme özelliğı vardır. İnsanı kehanetten esrimeye, oradan cinnete ve deliliğe götürebilir ve farklı zihinsel ve ruhsal bir duruma sokabilir. Atfedilen bu değışimler menstrüasyon dönemindeki kadına atfedilen özelliklerle neredeyse aynıdır. Kadınlar bu dönemlerinde daha hassas, duygusal olarak daha duyarlı, daha hırçın, iç ve dış etkenler karşısında daha açıktırlar. Eski kültürlerde, bu deneyime dayanarak kadınlara bu dönemlerinde kehanet ve öngörü yetisi atfedilmiştir. Ancak kadının bu gizemli gücü karşısında duyulan korku, erkek baskısının artmasıyla birlikte kutsal kanın, uğursuzluk getiren kana dönüşmesine yol açmıştır. Böylelikle insana kurtuluş ve yeniden doğuş vadeden kan, İsa'nın kanına dönüşmüştür.¹³⁴

Melankoli giderek patolojikleştirilmiş ve dolayısıyla da kadın, menstrüasyon kanının delirtici özelliğinden dolayı *dişil yapısı nedeniyle doğal olarak hasta (Hipokrat)* olarak kabul edilmiştir. Yaratılışındaki bu *tuhaflıktan* dolayı kadın giderek toplumdan dışlanmaya başlamış ve Hristiyanlıkla birlikte şeytani bir figür haline gelmiştir. Zamanla din bilimciler kadınları inançsız olarak kabul etmiş ve *şeytani melankolik (melancholia diabolica)* olarak tanımlamışlardır.¹³⁵

¹³² Barbara G. Walker, **The Encyclopedia of Myths and Secrets**, Harper & Row, San Francisco, 1983, s. 628.

¹³³ Walker, s. 636, 637

¹³⁴ Binkert, s. 116

¹³⁵ Teber, s. 174.

1.3. RÖNESANSTA MELANKOLİ

Rönesans ile birlikte başlayan hümanist akımların etkisiyle Hristiyanlığın katı ve baskıcı tutumu yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Antik dönemle tekrar bağ kurularak felsefi ve bilimsel düşünce tekrar canlılık kazanmış ve hem bilimsel hem de sanatsal anlamda radikal gelişmeler yaşanmıştır. Ortaçağda Hristiyanlık etkisiyle melankoliye yüklenen olumsuz nitelikler boyut değiştirerek melankoliyi sanatsal bir tema haline getirmiştir. Bu durum en belirgin şekilde Albert Dürer'in kişiliğinde ve sanat eserlerinde kendini göstermiştir. Ayrıca antik Yunan metnlerinin, özellikle Platon'un birçok metninin çevrilmesi, İtalya'da Yeni Platonculuk akımının başlamasına neden olmuştur. Birçok üyesi olan bu akımın en önemli temsilcilerinden birisi Marsilio Ficino'dur. Almanya'daki temsilciliğini ise Agrippa von Nettesheim üstlenmiştir.¹³⁶

1.3.1. Marsilio Ficino'ya göre Melankoli

Marsilio Ficino (1433-1499), Platon'un insan merkezli anlayışından etkilenerak Rönesans döneminde hümanizmin temellerini atmıştır. Platon felsefesinden hareketle yaptığı çalışmalar ve yazdığı eserler çağının ana kaynakları haline gelmiştir. Bu bağlamda Ficino'nu yaptığı en büyük iş, Platon'un eserlerini sağlam ve güzel bir dille İtalyancaya kazandırmış olmasıdır. Böylece Platonizmin kapılarını açılmıştır.¹³⁷ Onun eserlerinde, Platon felsefesi ile Hristiyanlığın izlerini görmek mümkündür.¹³⁸

Ficino'nun *De Vita Libri Tres/Three Books on Life* (1489) adlı yapıtı, kültürlü ve zeki insanların akıl sağlığını merkeze alarak yazılan ilk eserdir. Aynı zamanda bu çalışma, deha ile melankoli arasında bağ kuran Aristocu görüşü benimseyen, Rönesans döneminde yazılmış ilk eser özelliğini de taşımaktadır. Ficino, melankoli ile Satürn gezegeni arasındaki ilişki üzerinde durarak bunu geliştirmiştir. Ayrıca o, kendi kişisel

¹³⁶ Prigent, s. 47, 50.

¹³⁷ Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, 17. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 172

¹³⁸ Paul Oscar Kristeller, "Ficino, Marsilio", **Encyclopedia of Philosophy**, 2nd Edition, (edt. Donald M. Borchert), Thomson Gale, USA, 2006, III, 620.

deneyimleriyle birlikte, dehanın ve ilimle fazla uğraşmanın ruhsal problemler getirebileceğine dikkat çeken ilk kişidir.¹³⁹

İnsanın en önemli özelliğinin akıl olduğunu söyleyen Platon düşüncesini benimseyen Ficino, insanı yeniden yücelten anlayışın ilk temsilcilerinden birisi olmuştur. Buna göre aklın en yüksek düzeyine, saf aklın ışığına ulaşabilmek için öncelikle bedenden kurtulmak, onu kendi içinde öldürmek gereklidir. Bu yönelmeyle Satürn’e özgü ruh hali olan melankoliyle karşılaşan Ficino, onu Aristo’nun dehasıyla birleştirerek *melancholia generosa*’yı eşsiz ve kutsal bir armağan haline getirmiştir. *Melancholia Generosa*, Ficino’nun ürettiği bir terimdir. O, *De Vita Libri Tres* adlı eserinde, doğuştan gelen melankolik mizaçtan kaynaklanan *melancholia naturalis* ile *melancholia adusta (signed/burnt)*’yı birbirinden ayırmıştır. Ona göre, araştırmalarına çok fazla yoğunlaşan bilim adamları işlerinden olumsuz etkilenebilirler. Doğal olan melankoli mizacı faydalı yönde geliştirilebilir, ancak *yaratıcı insan* konumundaki dâhiler, *melancholia generosa* olarak bilinen melankolinin olumlu yönünden çıktıkları büyük acılardan mustariptirler. Çünkü bilge kişiler ruhsal huzursuzlukları ve acıları felsefi deneyimleriyle bilinçli olarak algılarlar ve bu acılı bilinçlenmeyle felsefe başlar. Bilinçlenme arttıkça acı da artar. Bu acıdan kurtulmanın tek yolu, insanın kendi bedeninin acılarını duymayacak kadar bilincini ruh/tin üzerinde yoğunlaştırmasıdır. Ancak bu acı aşıldığı zaman mutluluğa erişilebilir ve bu durum da ruhun uzanabileceği en yüksek aşama, tanrıya yaklaşma düzeyidir. Bu aşamada, dünyaya en uzak, tanrıya en yakın olan Satürn gezegeninin yardımıyla ruh gelişimini sürdürebilirse tanrıya yaklaşabilir. Ancak bu özgürleşme ve öznelleşme sürecinde dünyayı ve günlük yaşamı tamamen yitirme korkusu açığa çıkabilir. Bunlardan kurtulmak da olağanüstü bir çaba gerektirir ve yalnızca Satürn etkisi altındakiler yani *Satürn’ün çocukları* tarafından, onun yardımıyla aşılabılır.¹⁴⁰

Ficino’nun Aristo felsefesi ve Satürn bilincini harmanlamasından oluşan *melancholia generosa* görüşü, tüm Avrupa’ya yayılmış ve Alman Rönesans hümanizmini büyük ölçüde etkilemiştir.¹⁴¹ O kadar ki Ficino, kendinden sonra birçok

¹³⁹ Radden, s. 87, 88

¹⁴⁰ Christina Cavedon, **Cultural Melancholia: Trauma Discourses Before and After 9/11**, Brill Rodopi, Leiden, 2015, s. 47; Richard Kearney, **Strangers, Gods and Monsters: Interpreting Otherness**, Routledge, London, 2005, s. 172; Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl, **Saturn and Melancholy**, Kraus Reprint, Nendeln/Liechtenstein, 1979, s. 241; Teber, s. 49.

¹⁴¹ Prigent, s. 48, 49.

kişiyi ilham kaynağı olmuştur. Bunlar arasında en dikkat çeken isimlerden biri Robert Burton'dır. Burton, 17. yy'da bu eserden etkilenerek *The Anatomy of Melancholy* adlı kitabını kaleme almıştır.¹⁴²

1.3.2. Agrippa von Nettesheim'e göre Melankoli

Ficino'nun, Platon'un eserini İtalya'ya kazandırması gibi Almanya'da bu görevi üstlenen isim Henricus Cornelius Agrippa von Nettesheim (1486-1535) olmuştur. Diplomat, kabalist¹⁴³, doktor, teolog, büyü bilimi uzmanı gibi çeşitli alanlarla adı anılan Rönesans'ın ilginç kişiliklerinden biridir. Zamanın Hristiyan düşüncesine ve sosyal ortamına aykırı fikirleri dolayısıyla korku, hüznün ve acı dolu bir yaşam sürmüştür.¹⁴⁴

De Occulta Philosophia (1510) adlı eserinde Hristiyanlık, gizemli evren öğretileri ile Yeni Platonculuk ve Antik Yunan felsefesini sentezlediğini belirtmiş ve felsefe, bilgelik, gizli bilimler ile gökyüzü güçlerinin desteğini alarak yeryüzündeki bozuklukları denetim altına almaya çalıştığını ifade etmiştir. Kilise tarafından kabul edilmeyen ve Agrippa'yı engizisyonun eşiğinden çeviren bu eser, Alman hümanistlerini oldukça etkilemiştir. Agrippa, bu eserinde dört temel elementi, Hristiyan tanrısını, Babil bilimcileri ve Paris büyücülerini, Platon, Aristo, Augustinus ve Aquinolu Thomas'ı bir araya getirerek ortaya yeni bir güç çıkarmaya çalışmıştır.¹⁴⁵

Agrippa, melankoli hastalığında sebep olarak gösterilen kara safranın yanında, yaratıcılığı kamçılayan coşkunluğun kaynağı olarak gördüğü bir ak safranın bulunduğunu iddia eder. Bundan çıkan üç melankoli türüyle, imgelem, akıl ve anlık olarak sıraladığı ruhun üç yeteneğini ilişkilendirir. Bunlardan ilki olan *melancholia imaginationis* doğal afetlere egemendir ve sanatsal yaratıcılıkla ilgilidir. *Melancholia rationis*, kitaplar, zaman ve sayılarla ilgili olan alandır ve akılsal yaratıcılıkla ilgilidir.

¹⁴² Radden, s. 87.

¹⁴³ *Kabala*; Yahudi mistik geleneğine verilen isimdir, *kabalist* ise bu ilimle uğraşan kişiler için kullanılır. Kabala geleneği, klasik mistisizmde bulunmayan özel bir fenomeni ifade eder ve hem ezoterizme (içe yönelik anlam) hem de teozofiye dayanır. Tanrıyla görsel, işitsel ve ruhsal iletişim kurarak, kutsal yazıları özel bir şekilde yorumlama ilmidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Cabala" Isidore Singer, **The Jewish Encyclopedia**, Ktav Publishing House INC, New York, 1901, III, 456; "Kabala" Yusuf Besalel, **Yahudilik Ansiklopedisi**, Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın, İstanbul, 2001, II, s. 295.

¹⁴⁴ Richard H. Popkin, "Agrippa von Nettesheim, Henricus Cornelius", **Encyclopedia of Philosophy**, (edt. Donald M. Borchert), Thomson Gale, 2nd Edition, USA, 2006, I, 97.

¹⁴⁵ Teber, s. 170, 171.

Son olarak *melancholia mentis*, tanrının yasasını anlatır, tanrısal yaratıcılıkla ilgilidir ve son kurtuluşun habercisidir.¹⁴⁶

Agrippa, hekim olmasına rağmen, hastalıklar için verilen ilaçları kötülemiş ve tanrıyı ve dini incitmeden, sihir ve büyü yoluyla hastalıklardan kurtulmanın mümkün olduğunu iddia etmiş ve muska gibi koruyucu örnekleri önermiştir.¹⁴⁷

1.3.3. Albrecht Dürer ve *Melencolia I*

Rönesans dönemi Almanya'sında, hümanizmin etkileriyle melankolinin izlerini en belirgin şekilde Albrecht Dürer (1471-1528)'in kişiliğinde ve sanat eserlerinde görebilmek mümkündür. İtalyan Rönesans'ının üstatlarından ve en büyük ressamlarından biri olarak kabul edilen Dürer, ressamlığının yanında aynı zamanda matbaacı ve bir teorisyendir. Yaşadığı dönem, hem ortaçağ etkilerinin, hem de Rönesans hümanizminin kendini gösterdiği bir ara dönem konumundadır. Bu sebeple bir yandan Ortaçağ bağnazlığının etkilerinin devam etmesi, diğer taraftan hümanizmin kendini göstermesiyle insan ve tanrı algıları açısından fikir zenginliğini görmek mümkündür.¹⁴⁸

Dürer'in insan ve tanrıya dair görüşleri, yapıtını anlamak için oldukça önemlidir. Dürer, hümanizmin temelini sevgi olduğunu ve bu sevgi/güzelliğin de ancak geometri, matematik, simetri ve harmoniyle anlatılabileceğini savunmuştur. Ona göre hakikate ulaşmak ancak sanat aracılığıyla olur ve sanatkâr hakikate en yakın insandır. Tanrısal yaratı ile sanatsal harmoni, simetri, geometri arasında büyük yakınlık vardır ve bu sebeple sanatkârlar tanrının yaratı gücüne benzer bir yetenekle güzel yapıtlar verebilirler. Yaratıcı insanın yetenekleri tanrısaldir ve insan bu yolla hakikate ulaşarak tanrısallaşabilir.¹⁴⁹

Dürer, yaşamı boyunca melankoliye tutsak olmuş bir kişiliktir. Yapıtlarına da genel karakterini yansıtmış ve ruh dünyası ile ilgili bilgi sahibi olunmasına olanak tanımıştır. Babasının ölümüyle başlayan ruhsal bunalımları ve melankoli krizleri,

¹⁴⁶ Prigent, s. 51.

¹⁴⁷ Teber, s. 174.

¹⁴⁸ "Dürer, Albrecht", **Phaidon Encyclopedia of Art and Artists**, Phaidon Press, New York, 1978, s. 170.

¹⁴⁹ Teber, s. 57, 58.

annesinin ölümüyle daha da artmış ve sonrasında bu hezeyanlarla ortaya çıkardığı yapıtlar sanatının doruk noktasını oluşturmuştur. Literatüre sanat tarihindeki en önemli melankoli tasviri olarak geçen 1514 tarihli *Melencolia I* gravürü bunlardan biridir.¹⁵⁰

Melencolia I, tarihte kendisinden sonrakileri en fazla etkileyen ve üzerine en çok yorumlama yapılan eserlerden biridir. İçerdiği pek çok ayrıntı ikonografik olarak yorumlanmıştır. Ayrıca simgesel, filozofik, astrolojik ve sanatsal açıdan anlamsal değerlendirmelere maruz kalmıştır. Dürer'in kendi eseriyle ilgili tek yorumu kadının kıyafetinin kemerinden sarkan kese ve anahtarla ilgilidir: "Anahtar gücü, kese zenginliği simgeler."¹⁵¹

Melankolik bir kadın mizacının alegorik ve sembolik anlatımı olan gravürde, bilinmeyen bir zaman ve bilinmeyen bir mekân içinde bir taş üzerine oturmuş kanatlı bir kadın resmedilmiştir. Gravürde, birbiriyle alakasız birçok şey biraya getirilmiş ve küçük bir mekâna tıkmıştır. Kadının melankolik duruşu, *Melencolia I* yazısını taşıyan yarasa, zamanı simgeleyen duvardaki yarım kalmış kum saati, güneş olmayan bir gökyüzü, kuyruklu yıldız, gökkuşağı, melankoliklere ve bilginlere eşlik eden bir köpek, bir Jüpiter tablosu, yerde dağınık bir halde duran mimari ya da geometrici aletleri, küçük melek ve her an ölüm saatinin geldiğini haber vermesi beklenen çana kadar resimde bulunan tüm simgelerin melankoliye gönderme yapan bir anlamı vardır.

Gravürün ana temasını oluşturan melankoli, kadın figüründe yoğun bir şekilde hissedilir. Sol dirseğini dizine dayamış olması ve hafif eğilmiş başı, dönemin düşünen ve melankoli hastalığına yakalanmış, ayrıca yaratıcı düşünmeyi de simgeleyen insan betimlemelerinde yoğun bir şekilde görülür. Kadının yüzü gölgeli ve karanlıktır. Ancak bu düşünceli halinin etrafındaki karmaşayla bir ilgisi yoktur. Kadında, içsel sıkıntılarından dolayı düşünceli, terk edilmişlik ve kuşku hali görülmektedir. Kadının başında bulunan düğün çiçeği, ortaçağda ruhsal sıkıntıların tedavisi amacıyla kullanılan bir çiçektir. Arka planda, o dönemde dünyaya felaket getireceğine inanılan kuyruklu yıldız bulunmaktadır. Dürer'in tüm yaşamı boyunca, dünyanın sonunun geleceği endişesiyle boğuştuğu bilinmektedir. Ancak kuyruklu yıldızın üzerinde bulunan gökkuşağı, olabilecek bir tufan sonrasında kurtuluş ümidinin de bulunduğunu göstermektedir.¹⁵²

¹⁵⁰ Teber, s. 70.

¹⁵¹ Klibansky, Panofsky, Saxl, s. 284.

¹⁵² Klibansky, Panofsky, Saxl, s. 286-317

Dürer'in gravürü, Agrippa'nın görüşleriyle oldukça benzeşmektedir. Agrippa'nın ortaya attığı melankolinin üç türüne de gravürde rastlamak mümkündür. Kuyruklu yıldızla gelecek felaketin ardından gökkuşağı kurtuluşu, yedi basamaklı merdiven ilahi olana yükselişi, ışıklı küre de inanç ve ışığı simgelemektedir.¹⁵³

Dürer'in gravüründe yaratıcılık ve melankoli iç içe geçmiştir. Her ne kadar üzgün ve yalnız görünse de kadının kanatları vardır. Etrafında bir sürü alet ve gökyüzüne çıkan bir merdiven olmasına rağmen, kadın hiçbir şey yapmadan oturmaktadır. Aslında kendisinde, melankolilere özgü olan bir eylem türü olan *eylemsizlik*¹⁵⁴ yani ruhun ve aklın tüm gereçleriyle hiçbir şey yapmaması hali etkindir. *Kanatları olan ama onları açmayan, anahtarı olan ama kullanılmayan, başında ödülü/çelengi olan ama zafer sevinci olmayan bir deha.*¹⁵⁵

¹⁵³ Prigent, s. 52

¹⁵⁴ Çincesi *wu wei* olan eylemsizlik, Taoizm'de bir öğrettir ve doğal bir sürece müdahale etmemek anlamına gelir. Hiçbir şey yapmamak değil, olayların doğal seyrini izlemesine engel olmamak, doğanın var olan yasalarına uymak demektir. *Wu wei*, doğaya uygun yaşamak ve onun dengesini bozacak her şeyden kaçınmaktır. Tao öğretisinde insan, doğa yasasına göre yaşarsa yaşamı barış, denge ve çevreye uyum içinde geçer. Bu, Tao öğretisinin çekirdeğidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Doğan Kuban, **Lao Tzu Tao Yolu Öğretisi Tao Te Ching'in Yorumsal Çevirisi**, YEM Yayın, İkinci Baskı, İstanbul, 2013, s. 36, 37.

¹⁵⁵ Klibansky, Panofsky, Saxl, s. 320, 321

Albrecht Dürer – Melencolia I (1514)

1.3.4. Timothie Bright ve *Treatise of Melancholy*

Melankoli üzerine yazılmış ilk müstakil eser olan *Treatise of Melancholy*'yi kaleme alan İngiliz Timothie Bright (1550/1-1615), hekim, papaz ve aynı zamanda stenograf mucididir.¹⁵⁶

Treatise of Melancholy (1586), mental bozukluklarla ilgili tıbbi çerçevede hazırlanmış ilk kitap olması açısından da oldukça önemlidir. Hekimliğinin yanında aynı zamanda papaz da olan Bright, bu durumu eserine de yansıtmış ve çift yönlü bir bakış açısı geliştirmiştir. Eserde, melankoli hastalığını melankolik mizaçtan ayrı tutmuş, melankolik mizacı da doğal olan ve olmayan olarak ikiye ayırmıştır. Doğal melankoli ile vicdani azap içinde bulunma durumunu (vicdani azap üzerindeki tanrının zorbalığı/ the heavy hand of God upon the afflicted conscience) da birbirinden ayırmış ve ilki için tedavi, diğeri için ruhani teselli yöntemleri önermiştir. *Treatise of Melancholy*, beden ve zihin arasındaki etkileşimi ve zihnin beden sağlığı üzerindeki sarsıcı etkilerini psikiyatrik olarak tanımlayan, tarihte yazılmış ilk eserdir.¹⁵⁷

Bright melankolinin oluşum sürecini şu şekilde açıklamaktadır: *Çeşitli sebeplerden dolayı vücudun ısınması sonucunda melankolik özsu olan kara safra bozulur ve beyni etkiler. Bu da kişinin karar verme yetisini, hafızasını ve düş gücünü bozar. Bunların sonucunda kalp etkilenir ve zamanla kişi sürekli korku, endişe, güvensizlik, karamsarlık, keder ve şüphe duymaya başlar.* Bright, günah duygusundan kaynaklanan büyük acılar ile melankolik halden kaynaklananları da birbirinden ayırmaya çalışmıştır. Ona göre, ruh-beden karşıtlığı söz konusudur ve günah duygusundan kaynaklanan acılar ruhsal/manevi tedaviyle, melankolik halden kaynaklananlar ise maddi tedavi yöntemleri geliştirilerek tedavi edilebilir.¹⁵⁸ Bright'a göre melankoli tam olarak imgelemle ilgili kaygı verici bir hastalıktır ve *tüm ruh hastalıkları içinde imgelemin yarattığı tasavvurların akla en çok zarar veren çeşididir.*¹⁵⁹

¹⁵⁶ William J. Carlton, *Timothe Bright Doctor of Phisicke*, Elliot Stock, London, 1911, s. 5.

¹⁵⁷ Radden, s. 120.

¹⁵⁸ Radden, s. 121

¹⁵⁹ Prigent, s. 71.

Bright, *Treatise of Melancholy*'yi bir erkek arkadaşına yazdığı mektuplar formatında kaleme almıştır ve *M* isimli bu kişi depresyondan dolayı acı çekmektedir. Eser onun üzerinden tedavi yöntemleri sunar ve manevi şüphe ile doğal melankoli arasında nasıl bir farklılık olduğunu ona yaptığı tavsiyeler içerisinde anlatır. Manevi şüphe, günah duygusundan ve *Tanrı'nın lütfunun anlaşılmaz ve tarif edilemez bir şekilde kaybından* kaynaklanmaktadır. Ancak tövbe, dua ve inançla tedavi edilebilir. Doğal depresyon ise, kuru soğuk özsü ya da kara safra olan doğal melankolinin anormal derecede fazlalığından ya da yanmasından kaynaklanır. Bu doğal melankoli yandığı zaman kişi deliye döner ve dirençsizlik, asosyallik, hiddet, aptallık, paranoya, şehvet, öfke, cinnet (mani) gibi semptomlara, özellikle de korku ve kedere sebep olmaktadır. Tedavi olarak da sağlıklı bir diyet programı, egzersiz, uyku ve iyi arkadaş çevresi önerilir. Eserde, manevi ve psikolojik melankoli arasındaki farklılıklara defalarca değinilmesine rağmen her ikisinin tanımları da aynı semptomlarla yapılmıştır; sanrısız şiddet ve sebepsiz hüznün. Doğal melankolinin oluşumu manevi şüphenin varlığına bağlıdır ve manevi şüphe de kara safrayı bozmaktadır. Her ikisinin de tedavisinde diyet ve dinlenme, iman ve inayete dayalı manevi tedavi ile her iki durumda da eşit derecede meydana gelen özsaygı kaybının geri kazanılması önerilir.¹⁶⁰

Bright'ın eseri, kendi çağından itibaren birçok yazar ve sanatçı için esin kaynağı olmuştur. Bunların en önemlisi de William Shakespeare (1574(vaftiz)-1616)'dir. Shakespeare, eserlerinde melankoli duygu durumunu çokça kullanmıştır. *Hamlet*'teki kadın histerisi (cinnet/female histeria) ile sahte erkek melankolisi, *Macbeth*'deki doğaüstü cadılar ve doğal yabancılar, *King Lear*'daki sahte şeytan girmesi, doğal delilik ve ilahi/teolojik çaresizlik arasındaki ayrımları verirken¹⁶¹ psikolojinin nimetlerinden yararlanmış kahramanlarını bilimsel ve sağlam bir zemine oturtmuştur. Özellikle *Hamlet*'te, Bright'ın eserinde sözünü ettiği semptomları bariz bir şekilde kullandığı göze çarpmaktadır.¹⁶²

¹⁶⁰ Carol Thomas Neely, **Shakespearean Tragedy and Gender**, (edt. Shirley Nelson Garner, Madelon Sprengnether), Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1996, s. 77.

¹⁶¹ Neely, s. 81

¹⁶² Mary Isabelle O'Sullivan, "Hamlet and Dr. Timothy Bright", **PMLA**, 41, 1926, 671.

1.3.5. Robert Burton ve *The Anatomy of Melancholy*

Akademisyen, yazar ve aynı zamanda Anglikan kilisesinde papaz olan İngiliz Robert Burton (1577-1640), melankoli üzerine yazılmış tarihteki en kapsamlı eseri kaleme almıştır. Hiç evlenmemiş, kendisini bilime ve araştırmaya adanmıştır. En önemli kitabı olan *The Anatomy of Melancholy*, aslında tam anlamıyla hayatının çalışmasıdır. Burton, ilk baskısını 1621 yılında yapan eserini, 1624, 1628, 1632, 1638 ve 1651 yıllarında geliştirerek ve genişleterek yeniden basıma sunmuştur.¹⁶³

The Anatomy of Melancholy, toplamda üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde melankolinin tanımı, sebepleri ve semptomlarının belirlenmesi ele alınmış, ikinci bölümde tedavisi ve ayrıntılı olarak tedavinin gelişim süreci anlatılmış, üçüncü bölümde ise aşk, kıskançlık ve dini melankoli ile bunların tedavi süreci ayrıntılı olarak işlenmiştir.

Burton, eserinde melankolinin tanımıyla birlikte değişik tiplerini de tanımlamış, beyinden kaynaklanan melankoliyle beden kaynaklı melankoliyi, hastalık hastalığı durumuyla ilgili belirti, bulgu ve ayırıcı tanı yöntemlerini ele almıştır. Aynı zamanda din adamı olmasından dolayı dini eserlere de sıkça atıflarda bulunmuştur. Örneğin melankolinin tanımı olarak, apokrif bir metin olan *Ecclus*¹⁶⁴ (*Ecclesiasticus/Sirach*)’dan alıntı yapmıştır.¹⁶⁵

Her insan zorlu sıkıntı çeker, Âdemoğulları ağır bir boyunduruk altındadır. Analarının rahminden doğdukları günden her şeyin anasına dönecekleri güne dek bu iş böyledir. Öleceği günü düşünen insan dehşete kapılır, Bu konuyu derin derin düşününce yüreği korkuyla dolar. Görkemli bir tahtta oturan insan için olsun, toz toprakta ve çöplükte yaşayan yoksul için olsun, soylu bir aileden gelip başına taç giyen insan için olsun, çul giyen kişi için olsun, her şey taşkınlık ve kıskançlıktan, karışıklık ve huzursuzluktan, ölüm

¹⁶³ Radden, s. 129.

¹⁶⁴ *Sirak/Yeşu Ben Sirak’ın Bilgeliği (The Book of the All-Virtuous Wisdom of Joshua ben Sira/the Book of Ecclesiasticus)*: Milattan önce 2. yy başlarında Yahudi kâtip Yeşu ben Sirak tarafından yazılmış olan bir ahlaki öğreti kitabıdır. Kutsal kitaba dâhil edilmediği için orijinal İbranice yazmaları korunamamıştır. Katolik, Anglikan ve çoğu Doğu Ortodoks kilisesi tarafından kabul edilmesine rağmen Protestan kiliseleri tarafından kabul edilmemiştir. (<https://en.wikipedia.org/wiki/Sirach>)

¹⁶⁵ Robert Burton, *The Anatomy of Melancholy*, E. Claxton & Company, Philadelphia, 1883, s. 85.

korkusundan, rekabetten ve didişmeden ibarettir. Gece bile insan yatağında yatarken uyku tasalarına bir yenisini ekler. Tüm yaratıklar için, insan olsun hayvan olsun, günah işleyenler için yedi misli fazla, ölüm, kan, didişmek, kılıç vardır, yıkım, kıtlık, acı, bela vardır.¹⁶⁶

The Anatomy of Melancholy, insanın zayıflığını, ahmaklığını, endişesini, ıstırabını ve değişimini inceleyen, eksantrik olduğu kadar zekice bir şekilde yazılmış İngilizce literatürdeki en benzersiz ve en değerli eserdir. Burton, referans olarak Hipokrat ve Galen gibi klasik fikirleri almış ve bunları zenginleştirmiştir.¹⁶⁷ Ayrıca kitabın önemli bir bölümünü (yaklaşık 70 sayfa) Demokritos'a ayırmıştır. İçeriğinde genel olarak, insanın içinde yaşadığı durumu ve varoluşsal çaresizliği ile melankoliklerin suskunluklarıyla anlattıkları tepkisel durumlarını anlatmıştır.¹⁶⁸

Burton, kadınların yaşadığı melankoliyi erkeklerinkinden ayırmış ve kadınların *bu berbat melankoliden* dolayı çektikleri acıyı menstrüasyon kanıyla ilişkilendirmiştir. Ona göre kadınların çektikleri acının bir an önce tedavi edilmesi gerekir ve tedavi olarak da, *iyi yetiştirilmeleri ve zamanı gelince de iyi bir kocayla evlendirilmeleri* gerekir. Burton'un bu yorumu, onun kadınlarla ilgili kalıp yargılarını ve rahatsızlıklarını göstermektedir. Ona göre kadınlar zapt edilemez varlıklardır ve onların rahatsızlıkları, nizam yoksunluğundan ve cinsiyetlerinin tehlikelerinden/zararlarından kaynaklanmaktadır. Erkeklerde görülen melankoli ise daha farklıdır. Demokritos, Aristo, Hipokrat ve kendisi gibi akademisyen, filozof ve dâhilerde görülen ve yaratıcı düşünceyi olumlu yönde etkileyen melankoli, erkeklere has bir durumdur. Kadın düşmanlığı bir yana, Burton'ın bu tutarsızlık, eklektik ve taşkınlıkla dolu çalışması, İngiliz melankoli çalışmaları arasında, en dayanıklı ve en cazip çalışma olarak kalıcılığını sürdürmüştür.¹⁶⁹

The Anatomy of Melancholy, kendisinden 35 yıl önce Timothie Bright tarafından kaleme alınmış olan *Treatise of Melancholy* ile oldukça benzeşmektedir. Başlıklar, içerik ve konuların ele alınışı yönünden incelendiğinde, Bright'ın Burton'a

¹⁶⁶ Sirak, 40: 1-5, 8 (<http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?id=1362&mc=3&sc=1322>)

¹⁶⁷ Radden, s. 129.

¹⁶⁸ Teber, s. 220.

¹⁶⁹ Radden, s. 130, 131; Neely, s. 78.

esin kaynağı olduğuna dair düşünceler akla getirirse de eserde buna dair bir bilgi ya da atıf söz konusu değildir.¹⁷⁰

1.4. AYDINLANMA ÇAĞINDA MELANKOLİ

Aydınlanma çağında, doğa bilimlerinin gelişimiyle birlikte insanların ruhsal dünyaları ve davranışları yeniden değerlendirilmeye başlanmış ve insanlar dinsel inançları yerine rasyonel ilkelere göre eğitime ve yönetilmeye başlamıştır. Ancak büyük toplumsal değişimlerin kaçınılmaz problemi burada da kendini göstermiş ve dinsel otoriteden kurtulan halk bu sefer de rasyonalizmin katı norm sistemlerine uydurulmaya zorlanmıştır. Bu sisteme uygun yaşamayanlar da, ortaçağdaki gibi *günahkâr-dinsiz* yerine, *akılsız-çılgın* ya da *zavallı-deli* olarak tanımlanmaya başlamıştır.¹⁷¹

Ortaçağda cüzzamlılara uygulanan davranış kalıpları, bu dönemde *delilere* yönlendirilmiştir. Belki yakılmamışlar ama hücrelere kapatılmış, zincire vurulmuş, demir kafesler içinde teşhir edilmiş ve toplumdan tamamen dışlanmışlardır. İngiltere’de başlayan *Büyük Kapatma* hareketi kısa zamanda tüm Avrupa’ya yayılmış ve “rasyonalizm” adı altında pek de mantıklı olmayan uygulamalar baş göstermiştir.¹⁷²

Antikçağ ve ortaçağda, melankolinin kaynağı vücut sıvılarında ya da ahlaki bozukluklarda aranırken, XVII. yy’dan itibaren sorun tersine çevrilir. Problem olarak görülen esas konu melankolinin kökeni değil, kendisidir. Melankoli artık tedavisi güç hastalıkların sebebi olarak görülmeye ve hastalık belirtileriyle anılmaya başlamıştır.¹⁷³

Hem kilise, hem edebiyat, hem de tıp çevrelerince kaleme alınan eserlerde melankoli, dehanın eşi olmaktan uzaklaşarak insanın içine düştüğü bir boşluk hali olarak anılmaya başlamıştır. Melankolinin deha ve imgelemden ayrılarak kategorize edilmesi, bu kavramın içinin boşalmasına yol açmış ve yalnızca bir hastalık olarak kabul edilmesine sebep olmuştur. Dönemin en önemli kaynaklarından biri olan

¹⁷⁰ Carlton, s. 52-55.

¹⁷¹ Teber, s. 221

¹⁷² Michel Foucault, **Deliliğin Tarihi**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2006, s. 96-104.

¹⁷³ Prigent, s. 70

*Encyclopédie*¹⁷⁴'de melankolinin anlamı oldukça daraltılmış bir şekilde yer almaktadır. Önceden melankoliye atfedilen aşırılık, esin, deha gibi erdemler, *imgelem* maddesinde ele alınmış ve içerikte *melankoli* sözcüğüne hiç yer verilmemiştir.¹⁷⁵ Yine de eserde, Diderot tarafından kaleme alınan kısa bir melankoli maddesi yer almaktadır. O, bu maddede melankoliyi şu şekilde tanımlar:

Gündelik eksiklik duygumuzdur. Kendimizden hoşnut olmamızdan doğan sevincin karşıtıdır. Genelde ruhun ve organların zayıflamasından ileri gelir. Aynı zamanda insanın ne kendinde, ne başkalarında, ne arzularının nesnelerinde, ne de doğada bulabildiği bir tür eksiksizlik düşüncesinden de kaynaklanır. Varoluşa ilişkin tatlı bir duygu verecek kadar ruhun yetilerini çalıştıran, aynı zamanda onu tüketecek şiddetli duygulardan, tutkuların kargaşasından ruhu koruyan derin düşünmeden zevk alır...¹⁷⁶

Melankoli artık bir boşluk olarak tanımlanmakta ve betimlenmektedir. Sanatsal örneklerine de sıkça rastlamak mümkün olmakla birlikte, dini ve felsefi okumalar da bu anlam çerçevesinde şekillenmiştir. Artık Dürer'in melankolisinin yerini, elindeki kafatasına bakarak içindeki boşluğa gömülmüş figürler almıştır. Kimine göre dünyevi olan bu boşluk, kimine göre felsefi, sanatsal ya da bilgisel bir boşluktur.¹⁷⁷

Melankoli, birçok açıdan eski manasını yitirmiş gibi görünse de aslında ait olduğu noktaya doğru bir ilerleme kaydetmektedir. Aydınlanma çağı ile başlayan gelişmeler, insanın kendine yönelip ruh ve beden üzerinde derin düşünme ve sorgulamaları sonucunda ruhsal sorunlara bakışını tamamen değiştirmiş ve bedenden bağımsız bir ruhun yerine merkezi sinir sistemiyle etkileşim halinde olan rasyonel bir ruh anlayışı getirmiştir. Buna bağlı olarak yapılan çalışmalar, ruhsal hastalıkların

¹⁷⁴ *Encyclopédie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers, par une Société de Gens de lettres*: 1751-1772 yılları arasında, Denis Diderot önderliğinde, birçok ünlü yazar ve ilim adamının katkısıyla meydana getirilen, yaklaşık 21 yıllık bir süreç içerisinde tamamlanmış, toplamda 35 cilde çıkan dönemin en önemli ve en kapsamlı kaynak eseridir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <https://encyclopedia.uchicago.edu/> (11.11.2015), Ayhan Aykut, "Ansiklopedi", **DİA**, İstanbul, 1991, III, 218.

¹⁷⁵ Prigent, s. 81.

¹⁷⁶ Prigent, s. 82 (Diderot'tan aktaran)

¹⁷⁷ Prigent, s. 84-85.

yeniden yorumlanması ve rasyonel açıklamalarla anlamlandırılma çabaları şeklinde ilerlemiştir.¹⁷⁸

1.4.1. Herman Boerhaave ve Immanuel Kant

Tıp alanında ve özellikle melankoli ile ilgili önemli gelişmelere yol açan, çağın en önemli isimlerinin başında Herman Boerhaave (1668-1737) gelmektedir. Hollandalı tıp, botanik ve kimya bilgini olan Boerhaave, 1735 yılında yayınlanan *Aphorisms: Concerning the Knowledge and Cure of Diseases (Hastalıkların Tanı ve Tedavi Yöntemleri Üzerine Aforizmalar)* adlı eserinde melankoliye yeni bir yaklaşım kazandırmıştır.¹⁷⁹

Boerhaave, antik *vücut sıvıları* teorisine karşı çıkan bir yaklaşım sergilemiştir. Ona göre kara safra, melankoli neticesinde vücutta meydana gelen kimyasal değişimlerin patolojik bir sonucudur. Melankolinin özelliklerini iştah azalması, keder, yalnızlık ve ilgisizlik şeklinde sıralamıştır. Melankoliyi diğer kronik hastalıklardan ayıran en önemli özelliği ise, tedavi edilemeyen etkilerinin olmasıdır. Boerhaave, melankolinin karşılığı olarak birbirinin muadili olarak kullanılan *karasevda (the spleen)* ve *hipokondri (hastalık kuruntusu-hypochondriasis)* kavramlarını vermiştir. Melankoli hastalığının hoşnutsuzluk ve üşengeçlik gibi hafif semptomları sonucunda vücut sıvılarında yoğunlaşma ve yavaşlama meydana gelir. Daha şiddetli olan ve *hipokondrik hastalık* ya da *karasevda* denilen türünde, bunalma, doyunluk ve gerginlik sonucunda daha da yavaşlama ve daralma hissi (konstriksiyon) oluşur. En şiddetli formunda (atra bilis¹⁸⁰) ise, *kokuşmuş maddeden* kaynaklanan *melankoli (vapors)* bütün vücut fonksiyonlarını, özellikle de beyni etkilemeye başlar. Delilik ile melankolinin en acı verici türü arasında çok küçük bir fark olduğunu belirten Boerhaave, bu deliliği *vahşi bir öfke* olarak tanımlamış ve *şiddetli bir sanrı (korkunç tahayyüller)* olarak betimlemiştir. Ayrıca ona göre melankoli, beyin sıvısındaki büyük değişiklikler sonucunda deliliğe dönüşebilir. Boerhaave, hastaya tedavi olarak, her zaman tek ve aynı konu üzerinde kararlı olması gerektiğini tavsiye etmektedir.

¹⁷⁸ Teber, s. 228

¹⁷⁹ Radden, 173.

¹⁸⁰ Eski Yunancada kara safranın (melankoli) karşılığıdır.

Boerhaave'nin bu tek bir fikirde sebat etme görüşü kendisinden sonra da kabul görmüş ve Philippe Pinel ve Benjamin Rush tarafından geliştirilmiştir.¹⁸¹

Boerhaave gibi Immanuel Kant¹⁸² da *biliş* üzerinde durmuştur. Kant, deneysel çalışma olmadan zihinsel işlevlerin oluşturulamayacağı ve zihinsel fonksiyonlarda zayıflamaların olabileceğini, bunun da *melankoli* ve *mani* olarak iki türe ayırabileceğimiz, büyük zihinsel hastalıklara yol açabileceğini belirtmiştir. Deliliğin, akılsızlığın bir türü olarak kabul edildiği bir çağda Kant, kavrama entelektüel bir tanım sunmuştur. Zihinsel hastalık ya da manide düşünceler, tecrübe kurallarına aykırı hareket eder. Dahası melankolinin farklı bir formunda, *sefalet hezeyanı/kuruntusu* yaşandığında ortaya çıkmaktadır. Tüm bunlardan yola çıkarak Kant, melankolinin özünde yanlış inanışlardan kaynaklanan bir *kuruntulu rahatsızlık* olduğunu iddia etmektedir. Benzer şekilde melankolik kişi, problemleri düşüncelerin birbiri ardına sıralanarak bir anda zihnini ele geçirmesine karşı koyamaz. Kant, zihinsel hastalıkları, melankoli, akli dengesizlik ya da mani ve delilik olarak üçe ayırmıştır. Melankolinin bir formu olarak da *hipokondriyi (hypochondria)* tanımlamış ve bu terimi, bir şeyin gerçekleşmesi için hayali hastalıklarını kullanan insanlar için kullanmıştır.¹⁸³

Kant melankoliyi, derin zihinsel karmaşıklıkla tekrar bir araya getirerek Aristo kuramını yeniden canlandırmıştır. Ona göre ilke temelli gerçek erdem, melankolik niteliğe uyan bir kavramdır ve melankolik kişinin ulaşabileceği ahlaki bilinç onu ölümlüler dünyasında en tepeye çıkarabilir.¹⁸⁴

1.4.2. Philippe Pinel ve Jean-Etienne-Dominique Esquirol

Psikiyatri tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Fransız Philippe Pinel (1745-1826), akıl hastalarının insancıl koşullarda tedavi edilmesine öncülük etmiş

¹⁸¹ Radden, s. 174-175.

¹⁸² Immanuel Kant (1724-1804); Alman felsefesinin kurucularından ve eleştirel felsefenin babası olarak kabul edilmektedir. Ayrıca çağdaş psikoloji kuramlarının oluşmasında büyük katkıları olmuştur. Özellikle *mental işlevleri (kognitif, affektif, konatif)*, yazdığı 3 büyük eserde (*Saf Aklın Eleştirisi/The Critique of Reason-1781*, *Pratik Aklın Eleştirisi/The Critique of Practical Reason-1786*, *Muhakemenin Eleştirisi/The Critique of judgement-1790*) sistematize etmiş ve zihin felsefesinin aydınlanmacı klasik döneminin başlamasına yol açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Radden, s. 197; W. H. Walsh, "Immanuel Kant" *Encyclopedia of Philosophy*, (edt. Donald M. Borchert) Thomson Gale, 2nd Edition, USA, 2006, V. 8, 22; İ. Hakan Gürvit, Sosyal Kognisyon veya Fakülte Psikolojisinin Diyalektik Sentezi Olarak Bir Mental Psikoloji/Nörolojiye Doğru, *Nöropsikiyatri Arşivi*, 2014, 51, 298-302.

¹⁸³ Radden, s. 198.

¹⁸⁴ Prigent, s. 90.

çağdaş psikiyatrinin kurucularından biridir. Önce teoloji, arkasından da tıp okuyan ve iç hastalıklar uzmanı olan Pinel, bu alandaki başarılarının yanında en çok psikiyatri alanındaki katkılarıyla tanınmaktadır. Döneminde insanlık dışı muamele gören ve zincirlere vurulan delileri, zincirlerinden kurtarma hareketine öncülük etmiş ve tarihçiler tarafından *Devrimci Cumhuriyetçi “zincirkıran”* olarak tanımlanmıştır.¹⁸⁵

Pinel, bir hümanist olması sebebiyle tıbbi tedavilere de o minvalde yaklaşımlarda bulunmuş ve tedavi yöntemlerinde önemli gelişmeler kaydetmiştir. *Treatise on Insanity (1806)* isimli eserinde zihinsel bozuklukları; *melankoli* (ya da Pinel’in deyiimiyle bir konu hakkında hezeyan), *hezeyansız mani*, *hezeyanlı mani*, *bunama* (ya da düşünme yetisinin kaybı) ve *idiotizm/budalalık* (ya da entelektüel/zihinsel yetilerin ve duygulanımların yok olması) olarak beşe ayırmıştır. Pinel’e göre melankoli, çok daha geniş kapsamlıdır ve sürekli depresyon ve anksiyete hali gibi *sakin bir tatmin (unruffled satisfaction)* hali mevcuttur. Ayrıca, uzun vadede kişinin hastalığın etkisi altında kalması, intihara yönelmesine ya da hastalığının maniye evrilmesiyle sonuçlanabilir. Pinel, hastalıkların sebebini kalıtım, devrim korkusu, düzensiz yaşam tarzı, istikrarsız ve zayıf tutkulara bağlamaktadır. Ayrıca melankolinin sebebi olarak da ayyaşlık, kafa yapısındaki anormallikler, kafa travması, ailevi sıkıntılar ve radikal dincilik gibi manevi sebepler ile kadınlarda menstrüasyon ve menopoz durumlarını göstermektedir.¹⁸⁶

Pinel, psikiyatrinin ortaya çıkış sürecindeki en önemli isimlerden biridir ve kendinden sonrakiler üzerinde oldukça etkili olmuştur. Pinel’in hem öğrencisi hem de takipçisi olan Jean-Étienne-Dominique Esquirol (1772-1840), hocasının uygulamalarını sürdürmüş ve geliştirmiştir. Esquirol, zihinsel hastalıkların sebebi olarak beyin dokusundaki bozuklukları göstermiş, ancak bunlara toplumsal değişimler sebebiyle oluşan yabancılaşma ve bireysel yalıtılmışlık halinin de sebep olabileceğini söylemiştir.¹⁸⁷

İngelemleri çok etkin ve düzensiz, düşünceleri çok taşkın ve çok değişken olanların delilerle büyük benzerlik gösterdiği söylenirse, bu doğrudur; ama

¹⁸⁵ Dora B. Wetner, **History of Psychiatry and Medical Psychology**, (edt. Edwin R. Wallace IV, John Gach) Springer, New York, 2008, s. 305.

¹⁸⁶ Radden, s. 204.

¹⁸⁷ Teber, s. 229.

büyük bir düşünme yeteneğinin deliliğe elverişli olduğu ileri sürülürse, bu yanlış olur... Lipemani (melankoli), üzüntü dolu, insanı güçten düşüren ya da ezici bir tutkunun beslediği süregen, ateşsiz bir beyin hastalığıdır... Tek bir nesne üstünde yoğunlaşan duyarlılık tüm organlarla bağlantısını kesmiş gibidir; beden her türlü duyguya karşı duyarsızdır, akılsa artık tüm dikkati kendi üstüne çeken tek bir nesneyle ilgilenir ve tüm entelektüel yetilerini bir kenara bırakır. Bedenin hareketsizliği, hatların ve yüzün sabitliği, direngen sessizlik aklın acılı çabasını ve hastalıkları açığa vurur. Bu kaygı duyan, bağırان, ağlayan bir acı değildir artık, susan gözyaşı olmayan, duyarsız bir acıdır.¹⁸⁸

Çağdaş psikiyatri biliminin ortaya çıktığı bu yüzyıl boyunca, melankoli ve delilik arasındaki sınır giderek ortadan kalkmaya başlamıştır. Melankoli genel olarak bir delilik türü olarak tanımlanmış ve bir anlamda antik *acedia* düşüncesine geri dönmüştür.¹⁸⁹

1.4.3. Wilhelm Griesinger ve Emil Kraepelin

XIX. yy Alman psikiyatrisini yönlendiren en önemli isimlerden biri olan Wilhelm Griesinger (1817-1868), modern nöro-psikiyatrinin kurucularından kabul edilmektedir. Yaşadığı dönemde Alman düşüncesinde ruh hastalıklarının mahiyeti ile ilgili, psişik ve somatik olmak üzere iki farklı görüş mevcuttu. Griesinger, *ruh hastalıklarının beyin hastalıkları* olduğu görüşünü ortaya atmış ve bu tanımlamasıyla ruh hastalıklarında psikolojik semptomların (kendi deyimiyle *pathophysiology*) önemini vurgulamıştır. *Ruh-beden bütünlüğüne* inandığını belirten Griesinger, beyin lezyonlarının altında yatan sebeplerin tanımlanabileceğini ve psikiyatrik hastalık tanımlarının, psikolojik fonksiyonlara uyarlanması gerektiğinin altını çizmiştir.¹⁹⁰

Griesinger, *Ruhsal Hastalıklar ve Tedavileri (Mental Pathology and Therapeutics-1845)* adlı eserinde, ruhsal hastalıkların çeşitleri, sebepleri, patolojik

¹⁸⁸ Prigent, s. 132 (Jean-Étienne-Dominique Esquirol, Akıl Hastalıklarının Nedeni, Belirtisi ve Tedavi Yolu Olarak Tutkular, Paris, 1805)

¹⁸⁹ Prigent, s. 95.

¹⁹⁰ Radden, s. 223; John Gach, **History of Psychiatry and Medical Psychology**, (edt. Edwin R. Wallace IV, John Gach) Springer, New York, 2008, s. 382.

anatomileri ve tedavilerini ele almıştır. Eserde, ruh hastalıklarını sınıflandırırken üçe ayırmış, ilk olarak melankoli durumu, sonrasında zihinsel hezeyan ya da mani halini ve son olarak da kronik bunamayı ele almıştır. Griesinger, melankolinin duygulanım bozuklukları sonucunda ortaya çıkan bir beyin rahatsızlığı olabileceğini belirtmiş ve deliliğin bir adım önünde olduğunu da vurgulamıştır. Melankoliklerin maruz kaldıkları ruhsal acıları *hastalık, acizlik, fiziksel güçsüzlük, depresyon ve üzüntünün şiddetli bir şekilde duyumsanması hali* olarak tanımlamıştır. Ayrıca ruh hastalıklarının genelde korku ve dehşetle ortaya çıktığını belirtmiş ve bu da modern toplumda yaşayan insanların *benlik psikolojisiyle* açıklamıştır. Eğitimin güçlü kişilik yetiştirmede, kalıttan daha önemli olduğunu da altını çizmiştir.¹⁹¹

Griesinger'ın oluşturduğu kavramların daha özgün bir hale gelerek sistemleşmesini sağlayan Emil Kraepelin (1856-1926), modern psikiyatriyi doğa bilimsel kökenli sistematik bir bilim konuma getirmiştir. Kraepelin, psikiyatri üzerine oldukça zengin ansiklopedik bilgi toplamış ve yaptığı çalışmalarla psikiyatriye bilimsel bir nitelik kazandırmıştır. Ruh hastalıklarının yalnızca beyin kökenli olmadığına dikkat çekmiş ve fizyolojik nedenlerle de açıklamalar getirmiştir.¹⁹²

Kraepelin'in en önemli özelliklerinden bir diğeri, psikiyatrik sınıflandırmaya yaptığı emsalsiz katkılardır. *Erken bunama* (ya da bu günkü ifadeyle *şizofreni*) ile *manik depresif delilik (duygulanım bozukluğu)* arasındaki kesin ayrımı yaparak kavramsallaştırmıştır. Kraepelin, *Textbook (1883/1921)* adlı eserinde manik depresif deliliği ayrıntılarıyla; vücut semptomları, manik ve depresif durumlar, sebepleri, teşhis, tedavi gibi her açıdan ve tüm boyutlarıyla ele almıştır. Ayrıca *melankoli* yerine *depresyon* kavramının kullanımının modern toplum insanı için daha uygun olduğunu ileri sürmüştür. Tüm bu katkılarıyla Kraepelin, *modern psikiyatrinin babası* olarak kabul edilmektedir.¹⁹³

1.4.4. Romantizm Sonrası Melankoli

XIX. yy'da sanayi devrimiyle birlikte Avrupa'da oluşan toplumsal sınıf oluşumu, sosyal açıdan olumsuz bir takım sonuçlar doğurmuştur. Bir bakımdan bu

¹⁹¹ Radden, s. 224; Teber, s. 234, 235.

¹⁹² Gach, s. 394; Teber, s. 235.

¹⁹³ Radden, s. 260.

dönem, bunalım, huzursuzluk ve çöküntü çağıdır. Geleceğe karşı umudu olmayan ve korkuyla bakan çağın insanı melankoliye eğimli bir hal içinde olmuş, pek çok sanat ve fikir adamı da genel olarak melankolik eğilimler gösteren karakterler içinden çıkmıştır. Yeni buluşlar ve gelişmelerle birey, toplumsallaşma yolunda kitle içinde kaybolmuş ve bunun sonucunda da kendi içine kapanmaya ve sorgulamaya yönelmiştir. Bunun sonucunda insanın var olmasından kaynaklanan endişelerle varoluşçuluk felsefesi ortaya çıkmıştır. Varoluşçu felsefeye göre, yaratıcılığı oluşturan en önemli kavram ölüm ve kaygıdır. Bu kavramların beraberinde getirdiği ruh halinin de melankoli olduğu düşünüldüğünde, bu dönemde kitlesel olarak yaşanan bir melankolinin varlığından bahsedilebilir.¹⁹⁴

İlk varoluşçu filozof olarak anılan Danimarkalı Søren Aabye Kierkegaard'ın (1813-1855) içinde bulunduğu toplumsal koşullar, bedensel bozukluğu nedeniyle sosyal ortamdan dışlanması ve babasıyla yaşadığı sorunlar, melankolik bir kişilik geliştirmesine sebep olmuştur. Yaşadığı bu problemler onu sosyal ortamın dışına itmiş ve bireyselliğe yönelmesini sağlamıştır. Ona göre insan, yalnızca dış gerçeklikleri gözleyen bir insan değil, aynı zamanda da gerçekliği inşa eden bir bilinçtir. Kierkegaard, öznelci ve bireyci düşüncenin başlıca temsilcilerinden biridir. Ona göre insan, kendi öznelliği içinde tek başına, yalnız ve acılar içinde kıvrınmaktadır. Bu çıkarımları kendi yalnızlığından ve çektiği acılardan yola çıkarak yapmış olan Kierkegaard, kaygının, soyutlamanın ve umutsuzluğun en derin mücadelesini vermiştir. Ona göre benlik ancak bu şekilde gelişir ve melankolinin alt yapısındaki acı ve yalnızlık duyguları, *en yüksek yaşam formuna* ulaşmak için yaşanması gerekli olan durumlardır.¹⁹⁵

Melankoli nedir? Tinin histerisidir. Olgunluk çağına erişmiş dolaysızlığın üstün bir yaşam biçimini arzuladığı ve kendini tin olarak görmek istediği bir anda girer insan yaşamına. Dolaysız tin olarak insan, tüm dünyevi yaşamın örüsüne katılır. Zamanı geldiğinde, tin bu dağılmadan bir şekilde kurtulmaya,

¹⁹⁴ Lütfi Sunar, “19. Yüzyılda Avrupa: Bir Cennet Düşünden Bir Kâbusun Doğuşu”, **İLEM Yıllık**, İstanbul, 2006, 1, 1, s. 75-92; Alasdair MacIntyre, “Existentialism”, **Encyclophedia of Philosophy**, 2nd Edition, (edt. Donald M. Borchert), Thomson Gale, Farmington Hills, MI, 2006, III, 500-510.

¹⁹⁵ Kamuran Gödelek, **Kierkegaard**, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17, 50; Nevin Gülten, “**Kierkegaard’da Umutsuzluk, İman ve Umut**”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), GÜ EBE, , Ankara, 2014, s. 12.

varlığını bir bütün haline getirmeye ve kendine bir açıklama bulmaya çalışır. Kişilik kendisinin sonsuz bilincine varmak ister. Başarılı olamazsa, hareket durur, bastırılır ve melankoli çıkıverir ortaya.¹⁹⁶

Yaşadığı sıkıntılar ve kaygılar nedeniyle Kierkegaard gibi melankolik olan çağın bir diğer düşünürü de Friedrich Nietzsche (1844-1900)'dir. Yazılarında insanın kendi içine dönmesi gerektiği vurgusu yapan Nietzsche, Tanrı'nın ölümünü ilan ederek insanın dünyadaki yalnızlığını mühürlemiştir. Ayrıca ona göre insanın gelişmesi, kendi bilincine varması anlamına gelir ve bu da ancak ölümle yüz yüze gelmekle mümkündür. Birey, kendi varlığını kazanabilmek için geçmişten gelen varlığını gözden çıkarabilmelidir ki, hastalık, acı ve kaygıyla yoğrularak yeni durumuna alışabilsin.¹⁹⁷

Varoluşçu felsefenin etkisiyle melankoli artık hiçlik duygusuyla eş tutulmaya başlamıştır. Şeytanla savaşıma olarak algılanan melankoli, bu özelliğinden sıyrılarak şehirli insanın keder dolu hayatının çaresiz hastalığı haline gelmiştir. Birçok filozof, yazar ve sanatçı, Aristo düşüncesiyle tekrar buluşarak melankoliyi yaratıcılığa giden yol olarak algılanmaya başlamışlardır. Bu görüşü en destekleyici ifadelerden biri Martin Heidegger (1889-1976)'e aittir.¹⁹⁸

Yaratmak demek özgürce biçim vermek demektir. Ağır bir yük sırtlanıldığında, özgürlük söz konusu olamaz... Her türlü yaratıcı hareket melankolinin içindedir... Felsefe yaratıcı eylem olarak temel melankoli havasında hareket eder.

Bir yaratma eylemi olarak melankoli, bu çağda oldukça geniş bir yer edinmiştir. Melankolik olarak nitelendirilen ve hatta yaşamlarının bir dönemini delilik damgasıyla akıl hastanesinde geçirmek zorunda kalan pek çok düşünce insanından söz etmek mümkündür. Eserlerinde bir tür *olumlayıcı-hüzünsel yaratıcılık* mefhumunu barındıran ve yaşamla yapıt arasındaki sınırı parçalayarak melankoliyi, dahası

¹⁹⁶ Prigent, s. 110. (Kierkegaard'dan aktaran)

¹⁹⁷ Alan D. Schrift, "Friedrich Nietzsche", **Encyclopedia of Philosophy**, 2nd Edition, (edt. Donald M. Borchert), Thomson Gale, Farmington Hills, MI, 2006, III, s. 607-610; Rollo May, **Yaratma Cesareti**, çev. Alper Oysal, Metis Yayınları, Onüçüncü Basım, İstanbul, 2012, s. 23-24.

¹⁹⁸ Prigent, s. 120.

melankolik yaşamı bir yaratıcılık makinesine dönüştüren yazarlardır bunlar. Friedrich Hölderlin (1770-1843), Gerard de Nerval (1808-1855), Charles Baudelaire (1821-1867), Fyodor Dostoyevski (1821-1881), Franz Kafka (1883-1924), Marcel Proust (1871-1922), Walter Benjamin (1892-1940) ve Oğuz Atay (1934-1977) gibi yazarların yapıtlarında böylesi bir işleyişin varlığından söz edilebilir.

Melankoli kavramı, gün yüzüne çıktığı ilk zamanlardan itibaren birbirine paralel iki yol izlemiş gibidir. Bir tarafta tıbbi, diğer tarafta felsefi kavrayışlarla kendilerine has ilerleme kaydeden yaklaşımlar, hastalık ve dehaya yönelik bir seyir izlemişlerdir. Modern tıpla birlikte melankoli, vücut sıvıları teorisiyle başlayan evrimsel yolculuğunda, imgeyle ilişkisel olarak kaygı verici bir hastalık olarak betimlenmeye başlamıştır. Kat ettiği bu uzun yol sonucunda melankoli, psikiyatrinin kanatları altına girerek *psikoz* etiketiyle, artık *depresyon* olarak boy göstermeye başlayacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

PSİKANALİZDE MELANKOLİ

2.1. Sigmund Freud ve *Kayıp/Yitik Teorisi*

Psikanalizin babası olarak kabul edilen Sigmund Freud (1856-1939), insan davranışlarının kökeninin bilinçdışından kaynaklandığı tezini geliştirip sistemleştirmiştir. Freud, görüşleri ve ortaya koyduğu hipotezlerle psikoloji ve psikiyatri bilimine önemli katkılar sağlamıştır.¹⁹⁹

Freud'un *yapısal kuramının* tam anlamıyla tamamlanmadığı dönemde yazılmış olan ve birçok makalenin bir araya getirilmesiyle oluşturulan *Freud'un metapsikolojik makaleleri*, bir nevi yazarının ruh halini yansıtan eserlerdir. I. Dünya savaşı sırasında iki oğlu da cephede olan Freud, kendi deyimiyile *tam bir yalnızlık içindeydi* ve ikinci büyük üretkenlik dönemine girmişti. Yaşadığı kaygılı ve umutsuz ruhsal durumu sırasında ortaya koyduğu makaleler, Freud'un psikanalizi taşıdığı son kuramsal çerçeve için bir temel oluşturmuştur. Freud'un 1915'de başlayıp yaklaşık bir buçuk ay içinde tamamladığı, toplamda on iki tane olan, ancak günümüze sadece beş tanesi ulaşan makaleleri şunlardır; *İçgüdüler ve Yazgıları, Bastırma/Baskı, Bilinçaltı, Düşler Kuramına Metapsikolojik Ek, Yas ve Melankoli*.²⁰⁰

Freud, *ich/ben/ego ideali* terimini ilk kez *metapsikolojik makalelerden* bir yıl önce kaleme almış olduğu *Narsisizm Üzerine* (1914)'de kullanmıştır. Ancak *ben* kavramı, Freud'un yapısal kuramındaki *üstben (süperego), ben (ego) ve id* bağlamında kullanıldığı anlamında değildir. Freud *ego idealini*, çocuksu megalomani ile nesne sevgisi arasına yerleştirmiştir. Yani benlik sevgisi, nesne sevgisini doğurur ve bundan dolayı insan sofistike ve gerçekçi bir benlik hissi geliştirerek dış dünya aracılığıyla benlik imgesine sahip olur. Bu anlamda Freud'a göre narsistik nesne sevgisinde sevilen şey nesne değil, benliktir. *Narsisizm Üzerine*'de temeli atılan *ben, Yas ve*

¹⁹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Adolf Grünbaum, "Sigmund Freud" **Encyclopedia of Philosophy**, (edt. Donald M. Borchert) Thomson Gale, Farmington Hills, MI, 2006, III, 736; "Sigmund Freud" Benjamin Beit-Hallahmi, **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (edt. David A. Leeming) Springer Reference, 2nd Edition, New York, 2014, 688-693.

²⁰⁰ Ernest Jones, **Sigmund Freud Yaşamı ve Eserleri**, çev. Emre Kapkın, Ayşen Tekşen Kapkın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 476, 477; Cemal Dindar, "Freud, Mecnunluk Hevesi, Hayali Kapasite", Sigmund Freud, **Yas ve Melankoli**, çev. Aşlı Emirsoy, Telos Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 6-8.

Melankoli’de kavramsallaştırılmış ve *Ego ve İd (1923)*’de çatısı oluşturularak *ben-o-üstben* üçlüsündeki *üstbenin* kuramsal öncüsü haline gelmiştir.²⁰¹

Yas ve Melankoli ile başladığı kavramsal yolculuğunu *Ego ve İd* ile devam ettiren Freud’un kavrayışındaki dönüşümü anlamak için her iki çalışmaya da göz atmak gereklidir. İlkinde melankoliyi klinik formda ele almışken, ikincisinde *ben(ego) idealini* geliştirerek nesne üzerinde yoğunlaşmış ve *Oedipus Kompleksi* üzerinden kişilik oluşumundaki temel etkenleri sıralamıştır. Bu etkenler onun deyimiyle, sağlıklı ya da patolojik kişilik oluşumlarına sebebiyet vermesi açısından oldukça önemlidir.

2.1.1. Yas ve Melankoli

Freud, *Yas ve Melankoli (Mourning and Melancholia-1915)* isimli makalesinde adından da anlaşıldığı üzere yas durumu ile melankoli karşılaştırması üzerinden gitmiş ve aslında çok karmaşık olan melankoli tanımlamasını açarak kavramsal olarak anlaşılmasını sağlamıştır. *Metapsikolojik makalelerden* birisi olan *Yas ve Melankoli*, aslında diğerleri ile birlikte değerlendirildiğinde daha anlaşılır bir hale gelmektedir.

Freud, teknik bilgiler ve bazı teorik varsayımlar kullandığı için anlaşılması güç bir metin ortaya çıkarmıştır. Ancak makale, melankoli ve depresyonun, psikanalitik açıdan anlamının oturtulması açısından oldukça büyük önem taşımaktadır. Freud, *yansıtma özdeşim* ve *içe yansıtma* gibi psikanalizin anahtar kavramlarını ve *nesne ilişkileri teorisini* ortaya koyarak geliştirmiştir. *Kayıp nesne* vurgusuyla melankolinin tam bir tanımlamasını yapmış, melankoliyi dengesizlik ve umutsuzluk halinden çıkararak, bir şeyin kaybedilmesinden (nesne kaybı) kaynaklı oluşan bir durum olarak tanımlamıştır.²⁰²

Freud, *yas* ve *melankoli* tanımlamalarını yaparken benzerlik ve farklılıkları üzerinden gitmiştir. Sevilen bir kişinin kaybindan kaynaklanan normal üzüntüyle (*yas*), kişinin kendinden nefret etmesini sağlayan klinik melankoli durumunu karşılaştırmıştır. Freud, makalesinde *yas* ve *melankolinin* tanımını ve özelliklerini şu şekilde vermiştir;

²⁰¹ Raşit Tükel, “Freud’un Metinlerinde Ego İdeali”, Sigmund Freud, **Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası**, çev. Banu Büyükkal, Saffet Murat Tura, Metis Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012, s. 9-18.

²⁰² Radden, s. 282.

Sevilen bir yakının veya ülke, özgürlük, bir ideal gibi soyut (düşünsel) bazı nedenlerin kaybına karşı gelişen bir reaksiyondur. Bazı insanlarda, yasa neden olan olayların benzerleri, patolojik bir yatkınlık şüphesi doğuracak şekilde melankoliye neden olur. Yasın en belirgin özelliği, yaşama karşı takınılan tutumdaki değişikliğin hiçbir zaman patolojik ve tıbbi tedavilik bir durummuş gibi gözükmemesidir. Zamanla bu durumun üstesinden gelineceği, herhangi bir müdahalenin zararlı olacağı görüşü hâkimdir.

Melankoli, tek bir birime indirgenemeyecek şekilde çeşitli klinik formlarda ortaya çıkmaktadır. Bu formlardan bazıları, tablonun ruhsal hastalıklardan çok bedensel kaynaklı olduğunu düşündürmektedir. Melankolinin ayırıcı özellikleri; derin acılı bir yeis hali, dış dünyaya ilginin kesilmesi, sevmeye kapasitesinin kaybı, tüm etkinliklere ket vurulması ve kendini kınamaya, yermeye varan ve vesveseli bir şekilde cezalandırılma beklentisiyle sonuçlanacak şekilde özsaygıda azalma halidir. (kendilik duygusunun değerden düşmesi)

Yasta özsaygı/özgüvende bir bozulma yoktur, ama diğer tüm belirtiler melankoli ile aynıdır. Sevilen birinin kaybına bir reaksiyon olarak ağır bir yas hali, melankoli ile benzer acı veren zihinsel bir durum, dış dünyaya ilginin kaybı, yeni bir sevgi nesnesini edinme kapasitesinin kaybı (ölenin yerini alacağı düşünüldüğünden), ölenle bağlantılı olmayan her etken çabadan vaz geçiş yasin özellikleri olarak sayılabilir. Egodaki bu ketlenme ve sınırlanmışlık, başka amaç ve ilgilere yer bırakmayacak şekilde yasa (kapılmanın dışavurumu) adanmışlığın bir göstergesidir. Aslında, yasin nasıl açıklanacağı bilindiği için bu durum patolojik gözükmez.²⁰³

Hem yasta hem de melankolide bir nesne kaybı söz konusudur. Bu kaybın oluşması için sevilen kişinin ya da genel olarak nesnenin illa ki ölmesi gerekmez. Önemli olan nesnenin eski konumunu yitirmesi ve artık sevgi nesnesi olmamasıdır. Yas durumunda bu kayıp bilinçliyen melankolide aynı şey söz konusu değildir. Kişi melankoliye neden olan kaybın farkında olsa ve neyi kaybettiğini bilse bile, kendi

²⁰³ Sigmund Freud, "Mourning and Melancholia" (1917), **The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, (edt. James Strachey), The Hogart Press, London, 1957, XIV, 243, 244.

içinde neyi kaybettiğini anlayamaz. Bu durum, melankolinin bilinçdışıyla ilişkili olduğunu göstermektedir.²⁰⁴

Normal yas durumunda birey, artık var olmayan sevilen nesneyi terk eder ve libidonun bu nesneden geri çekilmesi gerekir. Oldukça acı verici olan bu süreçte gerçeğe uyum sağlama normalleşme sürecine geçişi hızlandırır. Yitirilen nesne ile ilgili geçmiş anılar ve beklentiler üzerine yapılan ruhsal enerji yatırımı sonucunda libidonun ayrışması tamamlanır. Bunun sonucunda ego inhibisyonundan kurtularak tekrar özgürleşir ve yeni bir nesneye bağlanabilecek konuma gelir. Melankolide ise birey, libidosunu kayıp nesneden geri çekemez ve içselleştirir. Böylelikle egonun kendisi nesne haline gelir.

Yas içinde ego, yastan dolayı ketlenmiş ve ilgilerini kaybetmiş olarak bulunur. Melankolide de kayıplar benzer bir uğraşla sonuçlanır ve bu kayıplar egonun melankolik ketlenmesinden sorumludur. Melankolikler, benlik saygısında alışılmadık bir düşüş ve egoda büyük ölçüde bir zayıflama gibi yas içinde rastlanmayan bazı farklı belirtiler sergilerler. Yasta dünya, melankolide ise ego değersiz ve boş hale gelmiştir. Hasta kendi egosunu değersiz, beceriksiz ve ahlaki açıdan alçalmış olarak sunar, kendini kınar, kötüler, kovulmayı ve cezalandırılmayı bekler. Kendi kendini alçaltır ve onun kadar değersiz biri ile ilişkileri olmasından dolayı yakınlarının acısını paylaşmaya başlar. Kendisinde bir değişimin gerçekleştiğini göremez, aksine kendine yönelik eleştirilerini geçmişe doğru yayar ve hiçbir zaman bundan daha iyi bir durumda olmadığını ileri sürer. Bu aşağılık sanrıları ile ortaya çıkan tablo uykusuzluk, beslenmeyi reddetme ve her canlıyı hayata bağlayan yaşam içgüdüsünü yok etme ile tamamlanır.²⁰⁵

Freud'un melankolide keşfettiği bu derin benlik çöküşünde vurgulanmak istenen nokta özne-nesne ilişkisidir. Bir nesne olarak kendini kötüleyen hasta, egonun çöküşü ve buna bağlı olarak da dış dünyanın çöküşü, hiçleşmesi, anlamsızlaşmasını yaşar. Bu analiz, ego ve süperegö oluşumuyla ilgili Freud'a önemli bilgiler sağlamış ve Freud, egonun bir bölümünün nesne gibi ele alınıp yargılandığı sonucuna

²⁰⁴ Freud, s. 245.

²⁰⁵ Freud, s. 246

ulaşmıştır.²⁰⁶ Benlikten ayrılarak adeta bağımsızlığını ilan etmiş ve yargı gücünü eline alarak bilincin sansür görevini gören bu parçaya Freud *vicdan*²⁰⁷ (*eleştirel ajan*) adını vermiştir. Bir tür eleştirel ajan olarak nitelendirdiği vicdanın oluşum süreci de aslında oldukça ilginçtir. Geçmişte bir nesne seçilmiş, libido özel bir insana bağlanmıştır. Daha sonra bu kişi tarafından reddedilme veya onunla ilgili bir hayal kırıklığı nedeni ile nesne ilişkisi yıkılmıştır. Normal koşullar altında bu nesneden geri çekilen libidonun başka bir nesneye yatırılması gerekir. Ancak direncinin düşük olması sebebiyle nesne yatırımının sona ermesi sonucu serbest kalan libido başka bir nesneye yatırılmamış ve egonun içine geri çekilmiştir. *Libido burada, terkedilmiş nesne ile özdeşim amacına yönelik kullanılmıştır. Nesnenin gölgesi egonun üzerine düşmüş ve ego, terkedilmiş nesneymiş gibi yargılanmaya başlamıştır.*²⁰⁸ Bu şekilde ego yitimine dönüşen nesne yitimi, değişmiş ego ile egonun gerçek etkinliklerini birbirinden ayırmış ve çatışmaya sebep olmuştur. Ancak bu süreç, her öznde melankoli yaratmaz. Bunun sebebini Freud narsisizm ile açıklamıştır.

Bir yandan sevilen nesneye güçlü bir bağlılığın olması, öte yandan nesne yatırımının güçlü olmaması gerekir. Otto Rank'ın belirttiği gibi bu çelişki, nesnelere yönelimin narsistik bir temeli olduğunu ve bu nedenle engellerle karşılaşıldığında nesnelere yapılan yatırımın narsistik düzeye gerilediğini düşündürmektedir. Nesne ile yapılan narsistik özdeşim, sevgi işgalinin yerine geçer, böylece sevilen kişi ile çatışma yaşanmasına rağmen sevgi ilişkisinden vazgeçilmesi gerekmez. Nesne sevgisi yerine özdeşimin konması, narsistik sevgilerde önemli bir mekanizmadır.²⁰⁹

Freud bu açıklamalarının yanı sıra, aslında elinde yeterince deneysel veri olmaması sebebiyle sağlıklı bir sonuç elde edemediğini belirtmiş, melankoli geliştirme

²⁰⁶ Cihad Kısa, **Nesne İlişkisi Kuramı ve Tanrı Tasavvuru**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), DEÜ SBE, İzmir, 2013, s. 89.

²⁰⁷ Freud, yapılan veya düşünülen eylemlerin doğru veya yanlış olduğuna karar veren içselleştirilmiş ahlaki ilkeler toplamı olarak tanımlanan *vicdan* (*consicience*) terimini, daha sonra daha sonra *süperego*ya evirerek kullanmıştır. Yani buradaki kullanım şekline *süperegonun* ilkel hali diyebiliriz. Aslından *vicdan* ile *süperego* arasında farklılıklar vardır. *Vicdan* tamamen bilinçlidir ve dolayısıyla önemli bir bölümü bilinç dışında kalan ve kişinin bilinç düzeyinde onaylamadığı zorunlulukları içeren *süperego*yla karıştırılmaması gerekir. Selçuk Budak, “Vicdan”, **Psikoloji Sözlüğü**, 4. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009, s. 779.

²⁰⁸ Freud, s. 249.

²⁰⁹ Freud, s. 249.

olasılığının narsistik tipte nesne yönelimine bağlı olmasının henüz bir varsayım olduğunu dile getirmiştir.²¹⁰

Melankolinin bazı özelliklerini yastan, bazı özelliklerini de *narsistik tipte nesne seçimine doğru olan regresyon sürecinden* ödünç aldığını belirten Freud, aslında yasta olduğu gibi sevgi nesnesinin gerçek yitimine bir tepki olduğunu belirtmiş, hatta bunun da ötesinde yasta olmayan, varsa da onu patolojik yasa dönüştüren bir belirleyicisi olduğunu belirtmiştir.

Bir sevgi nesnesinin yitilmesi, sevgi ilişkilerindeki ambivalansın (ikirciklik, çifte değerlilik) açığa çıkması için kusursuz bir fırsattır. Saplantılı (obsesif) nevroza yatkınlık varsa, ambivalansa bağlı çatışma yasa patolojik bir ton verir, yas tutanın nesnenin yitimi için kendini suçlaması buna kendisinin neden olduğunu düşünmesine yol açar. Melankolide, hastalığa yol açan durumlar çoğu zaman ölüm yolu ile olan bir yitimin ötesinde, bireyin hafife alındığı, ihmal edildiği, hayal kırıklığına uğradığı, dolayısıyla ilişkiye sevgi ve nefret gibi karşıt duyguların girdiği veya önceden var olan ambivalansın güçlendiği tüm durumları kapsar. Bu çatışma hali melankolinin göz ardı edilmemesi gereken önkoşuludur.²¹¹

Nesnenin kendisi bırakıldığı halde vazgeçilemeyen sevgisi, narsistik özdeşimle birlikte nefrete dönüşür ve bundan da sadistik bir doyum edilmeye başlanır. Melankolide, nesneye yönelik düşmanlığını açıkça ifade edemeyen birey, kendini cezalandırarak nesneden intikam almaya ve hastalıklar yoluyla sevdiklerine acı çektirmeye başlar. Bu durum narsisizm açısından bakıldığında aslında oldukça müphem görünmektedir. Ego, nesne yatırımına dönerek kendisine bir nesne gibi davranmakta ve bunun sonucunda kendini öldürebilmektedir. Bu da gösterir ki, nesne seçiminden gerileyerek nesneden kurtulma gerçekleşse bile yine de nesne egodan daha güçlüdür, nesnenin gücü egonunkini aşmıştır.²¹²

Freud, düşüncesinin en dikkat çekici özelliklerinden birisi de maniye melankolinin karşısına koymasındır. Ona göre mani, her melankolide görülmez. Bazı

²¹⁰ Freud, s. 250.

²¹¹ Freud, s. 251.

²¹² Freud, s. 252.

durumlarda, döngüsel bir delilik varsayımına yol açacak şekilde manik ve melankolik dönemler ortaya çıkabilmektedir. Bu, egonun melankoli dönemini nasıl deneyimlediğiyle ilgili bir sonuç ortaya çıkarır. Dolayısıyla ego, nesnenin yitiminin üzerinden gelerek bu durumdan zaferle çıkarsa mani, mağlup olursa melankoli hali oluşur.²¹³

Yas ve melankolinin benzerlik ve geçişliliklerinin üzerinden giderek kavramsal çatılarını oluşturan Freud, iki kavram arasındaki farklılıklara da vurgu yaparak sınırlarını çizmeye çalışmıştır.

Melankolide normal yasin ötesinde bir şey vardır. Melankolide, nesne ile olan ilişki basit olmayıp, ambivalansa bağlı çatışma nedeni ile karmaşıktır. Ambivalans, ya yapısaldır yani egonun her sevi ilişkisinin bir ögesidir ya da nesneyi yitirme tehdidine ilişkin yaşantılardan gelişmektedir. Bu nedenle melankoliye yol açan nedenler genellikle çok daha geniş kapsamlıdır. Melankolide nesne üzerinde sevgi ve nefretin çarpıştığı sayısız farklı mücadeleler verilir. Bir kısmı libidoyu nesneden ayırmaya çalışırken, diğerleri saldırı karşısında libidonun konumunu korumaya çalışır. Bu mücadelenin tek yeri, nesnelerin anı izlerinin yer aldığı bilinç dışıdır. Yasta ise, libidoyu kurtarma çabaları aynı dizge içinde yapılır ancak bu süreçlerin bilinç öncesinden bilince doğru normal yoldan gitmesine hiçbir engel yoktur.²¹⁴

Freud, *nesne yitimi (sevilen nesnenin kaybı), ambivalans (çifte değerlilik) ve libidonun egoya geri çekilmesi* durumlarını, melankolinin ön koşulu olarak belirlemiştir. Bunlardan sonuncusunu Freud, oluşan sonucun tek sorumlusu olarak görmektedir. Egoya çekilen libidonun kendini suçlamaya dönüşmesi, melankoli sona erdiğinde maniyi doğurmaktadır.²¹⁵ Bu tespitiyle Freud, çağdaş anlamda klinik depresyonu işaret etmiştir.

²¹³ Freud, s. 255.

²¹⁴ Freud, s. 256.

²¹⁵ Freud, s. 258.

2.1.2. Ego ve İd/Ben ve O

Yas ve Melankoli'de yas bitimi bir geçici hal olarak tasarlanırken, *Ego ve id*'de yas tutma bitmeyen bir süreç olarak anlaşılır. Freud, daha öncesinde yazmış olduğu *Haz İlkesinin Ötesinde* (1920) isimli makaleden itibaren *dürtü* kuramına dikkat çekmiş ve bunda meydana gelen değişime işaret ederek cinsellik kadar saldırganlığın da çok derin ve önemli olduğunu belirtmiştir. Böylelikle melankoli, salt egoya dair olan anlamsal çerçevesini genişleterek, *Ego ve İd*'de hem saldırganlık hem de cinsellik boyutuyla işlenmiştir. Freud bu makalede, özerk bir zihinsel aygıt modelinin yapısal teorisini ortaya koymuştur. Bu sayede melankoli, melankoliklere özgün bir deneyim olmaktan çıkarak, insan benliğinin yapısal oluşumuna dair yeni bir kurguyla formüle edilmiştir. Freud'un eserlerinin tümüne yayılmış olan *Oedipal kompleks*²¹⁶, *Ego ve İd*'de oldukça önemli bir mahiyettedir ve bu kuramın temelini oluşturmaktadır.²¹⁷

Freud, makalenin girişinde *egonun* (ben) anlamsal gelişimine bağlı olarak, *Yas ve Melankoli*'deki tezinden vaz geçtiğini vurgulamıştır.

Melankolinin acısını, (*Yas ve Melankoli*'de) yitik/kayıp bir nesnenin *ben/ego* içinde yeniden kurulduğu, yani bir nesne yatırımının/işgalinin yerini özdeşleşmenin aldığı varsayımıyla açıklamamız mümkün olmuştur. O zamanlar bu sürecin tam anlamını kavrayamamıştık ve bunun sıkça görülen, tipik bir süreç olduğunu bilmiyorduk. O zamandan bu yana bu türden bir yer değiştirmenin *egonun* şekillenmesinde önemli bir yere sahip olduğunu ve asıl olarak *kışılık* adını verdiğimiz şeyin oluşumuna katkı sağladığını anlamış bulunuyoruz.²¹⁸

Freud, böylelikle yalnızca melankoliklerde görülen kayıp nesnenin ego içine alınarak biçimlendirildiği tezini, öznenin temel kurucu işlevi haline getirerek yasa da

²¹⁶ *Oedipus kompleksi*; psikanalitik teoride, çocuğun karşı cinsten ebeveyni sahiplenmesi ve kendi cinsinden ebeveyni saf dışı etmesi konusunda beslediği duygu, düşünce, dürtü ve fantezilerin toplamına verilen addır. Genelde erkek çocuklar için kullanılsa da, bazen kız çocukları için buna karşılık gelen *Electra kompleksi* için de kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Budak, "Oedipus kompleksi", s. 522, 523.

²¹⁷ Saffet Murat Tura, "Haz İlkesinin Ötesi ve Oidipus Kompleksi", Sigmund Freud, **Haz İlkesinin Ötesinde –Ben ve İd**, çev. Ali Babaoğlu, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2011, s. 7-12.

²¹⁸ Sigmund Freud, **Ben ve O**, çev. Oya Kasap, Telos Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 2014, s. 54.

dâhil etmiş ve yası da tıpkı melankoli gibi süregiden ve bitmeyen bir şekilde kayıpla özdeşleştirerek kavramsallaştırmıştır. Melankoli, her iki makalede de *özdeşim/içe alma* mekanizmasıdır ve ilkinde tekil bir kaybın patolojik içe alımı, ikincisinde ise *terk edilmiş bütün nesne yatırımlarının bir izdüşümü* ve *egonun kurucu ögesi* olarak mevcuttur.²¹⁹

Freud *Ego ve İd*'de, *kişilik* oluşumunda anahtar kavram olan *özdeşimi*, Oedipus kompleksiyle açıklamıştır. Buna göre, bu dönemde annesine yatırım yapan erkek çocuğu, bunun yasaklanmış olduğunu anladıktan sonra kendisine rakip olarak gördüğü babasıyla özdeşleşerek, annesi yerine karşı cinsten başka bireylere yönelir. Böylece saldırganlık duygusu ahlakileşerek cinsellikten arınmış bir bilince dönüşür. Freud bu minvalde *özdeşimi*, sevilen ve nefret edilen rakibi ben içinde muhafaza etmek anlamında kullanmış ve yası, kayıp nesneyi melankolik şekilde içe alacak bir *özdeşim* mekanizması olarak yeniden kurgulamıştır.²²⁰

Freud, çocuğun yaşadığı bu seçim halinin kişilik oluşumu yanında toplumsal cinsiyet kimliğinin edinilmesiyle de alakalı olduğunu belirtmiştir. Bu konuda çok fazla derine girmeyen Freud'un düşünceleri, bu bağlamda Julia Kristeva ve Judith Butler tarafından geliştirilmiştir.

2.2. Melanie Klein ve *Depresif Konum*

Melanie Klein (1882-1960), Freud'dan sonra psikanaliz tarihinde etkili olmuş en önemli isimlerden biridir. Aynı zamanda Freud'un öğrencisi olan ve kendisini sadık bir Freud yorumcusu olarak gördüğünü belirten Klein, klasik kuramdan uzaklaşarak çocuk psikanalizin başlangıcına imza atmış, psikanaliz tarihinde yenilikçi ve klinik dehasıyla öne çıkan bir kuramcıdır. Dört çocuklu bir ailenin en küçüğü olan Klein, kendi yaşadığı deneyimlerinden yola çıkarak ebeveyn-çocuk ilişkisinin önemine değinmiştir. İstenmeyen bir çocuk olduğunu öğrenmesiyle yaşadığı reddedilmişlik duygusundan dolayı tüm hayatı boyunca depresyon yaşamıştır. Kendisine en yakın

²¹⁹ Mert Karbay, **Deha ile Yas Arasında Melankoli: Antikiteden Günümüze Melankolinin Muhtevaları**, Başkalaşimleri ve Politik İşlevleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ SBE, Ankara, 2015, s. 166

²²⁰ Judith Butler, **Cinsiyet Belası Feminiz ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2012, s. 125; Karbay, s. 166.

gördüğü kardeşinin ölümü onu derinden etkilemiş ve kayıp nesne etrafındaki eserlerinin temelini oluşturmuştur. *Nesne ilişkileri* okulunun kurucusu olarak kabul edilen Klein, döneminde ve sonrasında birçok psikanalisti etkilemiştir.²²¹

Klein, Freud'un takipçisi olmakla birlikte onun teorilerini getirdiği farklı yorumlamalarda oldukça farklı kuramsal sonuçlar elde etmiştir. Aslında Freud'un çocukluk tecrübeleriyle ilgili hipotezlerini (Oedipal kuram) temellendirmek için çıktığı yol, onu başka bir yere getirmiştir. Özellikle nesne ilişkilerinde Freud'dan daha farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Freud'a göre dürtüler kökünde *haz ilkesine* tabidir ve dürtü tatminini sağlayan nesnenin mahiyetinin çok da önemi yoktur. Bu nesne herhangi bir şey ya da bir kişi olabilir. Dürtü ile nesnesi arasında hiçbir şekilde içsel veya özsel bağ yoktur. Ancak bireyin yaşamında tekrarlayan deneyimler sonucu edildiği önem neticesinde, kişi için özel ve simgesel bir anlam kazanmaya başlar. Klein ise bunun doğuştan olduğunu, çocuğun daha baştan içgüdü/dürtü tatminine yönelik nesne ve ilişki arayışlarıyla donatılmış olduğunu öne sürmüştür. Çocuğun ilk altı aylık yaşamındaki anne ve çocuk arasındaki yoğun duygusal bağ vurgulayan Klein, bebek ve anne arasındaki ilişkiyi cinsellikten ziyade sosyal ve bilişsel terimlerle izah etmiştir. Klein, annenin memesinin bir bebek için ilk kısmi nesne olduğunu ve bebeğin, içgüdü/sünü tatmin edip etmemesine bağlı olarak bunu iyi ya da kötü olarak nitelendirebileceğini öne sürmüştür. Bebek, bu süreçte meme üzerinden nesneyi nitelendirdiği duruma göre çevresini ya tatmin edici ya da düşmanca algılamaya başlar. Büyüdükçe ve dünyası genişledikçe kısmi nesneler yerine bütün nesnelerle ilişki kurmaya başlayan bebek, başlangıçta memeyi tanımladığı gibi nesneleri de iyi ya da kötü olarak addetmeye başlar. Klein, bebek ve anne arasındaki ilk sosyal etkileşimi çocuğun sonraki hayatındaki ilişki kurduğu tüm nesnelere karşı genelleştirmiş ve bebeğin ilk altı ayda yaşamış olduğu deneyimin kişiliği oluşturduğunu ifade etmiştir.²²²

²²¹ Bella Habip, "Melanie Klein ve Yapıtı", **Melanie Klein–Sevgi, Suçluluk ve Onarım**, ed. Bella Habip, Kanat Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2012, s. 7; Duane P. Schultz, Sydney Ellen Schultz, **Modern Psikoloji Tarihi**, çev. Yasemin Aslay, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2007, s. 638-639; Stephen A. Mitchell, Margaret J. Black, **Freud ve Sonrası Modern Psikanalitik Düşüncenin Tarihi**, çev. Ayhan Eğrilmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2014, s. 93; Saffet Murat Tura, "Editörün Önsözü", Melanie Klein, **Haset ve Şükran**, çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2011, s. 7.

²²² Schultz, Schultz, s. 639; Radden, s. 298; Tura, s. 8; Kısa, s. 117.

Bebeğin gelişimi, içe alma ve yansıtma mekanizmalarıyla yönetilir. En baştan itibaren, benlik, nesneleri *iyi* ve *kötü* olarak içe alır, her ikisi için de prototip annenin memesidir. Çocuk onu elde ettiğinde iyi nesnelerin, ondan yoksun kaldığında ise kötü nesnelerin prototipidir. Ancak bebek sadece bu nesneler arzularını tatmin etmediği için değil, kendi saldırganlığını onlara yansıttığı için de bu nesneleri *kötü* olarak algılar. Onları gerçekten tehlikeli olarak, – korktuğu gibi onu yutacak, bedeninin içini oyacak, parçalara ayıracak, zehirleyecek– kısacası, sadizmin bulabileceği her yolla onu yok edecek zalimler olarak hayal eder. Dayandıkları gerçek nesnelerin fantastik bir biçimde çarpıtılmış birer resmi olan bu imagolar, sadece dış dünyaya değil, birleştirme süreciyle, benliğe de yerleşmiş olurlar. Bu yüzden, oldukça küçük çocuklar, içeriği yetişkin psikozuna benzeyen kaygı durumları yaşarlar ve savunma mekanizmalarıyla bunlara tepki verirler.²²³

Klein’a göre, duyulan bu dehşete yönelik bebeklerin geliştirdiği en erken savunma yöntemlerinden biri *körleşmedir*, yani *ruhsal gerçekliğin inkârı*. Bu durum, içe alma ve yansıtma mekanizmalarının sınırlandırılmasıyla dış gerçekliğin inkâr edilmesi olarak ortaya çıkar ve birçok ağır psikozun temelini oluşturur. Klein, çocukluk döneminde yaşanan psikotik ve paranoid kaygının, kendini çok erken gösteren takıntılı mekanizmalarla bağlantılı olduğu ve onlar tarafından değiştirildiği sonucuna ulaşmıştır.²²⁴

Klein’a göre depresif duygular, çocuğun memeden kesilmesinin hemen öncesinde ve sonrasında doruk noktaya çıkar. Bebeğin yaşadığı bu zihinsel durumu *depresif konum* olarak adlandıran Klein, bunun da *doğuş halinde (statu nascendi)* bir melankoli olduğunu belirtmiştir. Burada yası tutulan nesne hem anne memesidir, hem de meme ve sütün temsil ettiği sevgi, iyilik, cömertlik ve güven duygularıdır. Bebek tüm bunları yitirmesinden kendini sorumlu tutar ve sonrasında yaşadığı Oedipus durumuyla birlikte yaklaşan kayıp (hem annenin hem de babanın yitirilmesi) da daha büyük sıkıntılar yaşamasına sebep olur. Klein’a göre, *iyi* nesneleri yitirme korkusunun yol açtığı endişe ve üzüntü yani *depresif konum*, hem Oedipus durumundaki hem de

²²³ Melanie Klein, “Manik Depresif Durumların Psikogeneze Bir Katkı (1935)”, **Sevgi, Suçluluk ve Onarım**, çev. Şeyda Sunar Postacı, edt. Bella Habip, Kanat Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 199.

²²⁴ Klein, “Yas Tutmak ve Manik Depresif Durumlarla İlişkisi (1940)”, **Sevgi, Suçluluk ve Onarım**, çev. Şeyda Sunar Postacı, edt. Bella Habip, Kanat Kitap, 2. Baskı, İstanbul, 2012, s. 199.

çocuğun genelde çevresiyle ilişkisindeki acı verici çatışmaların en derin kaynağı konumundadır. Normal bir gelişim dönemi, bu keder ve korkuların çeşitli yöntemlerle atılmasını sağlamaktadır. Çocuğun hem annesi hem de çevresi ile olan ilişkisinde tattığı her türlü haz ve rahatlama, sevgi ve güveni artırırken korkularını azaltır; bu da depresyon ve kayıp duygusuyla baş etmesini sağlar.²²⁵

Klein'a göre, yaşamın daha sonraki yıllarında yaşanan anormal yasta ve manik depresif durumlarda, çocuklukta üstesinden gelinememiş olan depresif konum tekrar harekete geçmektedir. *Çocuk erken gelişim döneminde, hem geçici bir manik depresif evreden hem de bir yas evresinden geçer ve çocukluk nevrozuyla birlikte bu evreleri de atlatır. Çocukluk nevrozunun sona ermesiyle birlikte, depresif konum atlatılmış olur.* Manik depresif kişi ve yas çalışmasında başarıya ulaşamamış kişinin kullandıkları savunma mekanizmaları her ne kadar birbirinden farklı da olsa, her iki tip de erken çocuklukta iyi içsel nesneyi geliştirememiş ve dolayısıyla içsel güven duygusundan yoksun kalmış kişiliklerdir. Kişi, yitirilen gerçek nesneyi yeniden kurarken ilk sevgi nesneleri olan iyi anne babayı da kendi içine tekrar yerleştirmekte ve gerçek kayıpla birlikte onları da kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu düşünmektedir. Bu içe alma işleminin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmesi, kederle baş edilmesini, güvenin yeniden kazanılıp gerçek uyumun ve huzurun elde edilmesini sağlamaktadır.²²⁶

2.3. Julia Kristeva, Anne ve Kendilik Kaybı

Aslen bir dilbilim profesörü olan Julia Kristeva (d. 1941), aynı zamanda psikanalisttir ve feminizm, psikanaliz, göstergebilim ve estetik üzerine çalışmalar yapmıştır. Jacques Lacan'ın²²⁷ öğrencisi olan Kristeva, dilbilim ile antropolojik ve psikanalitik bilgiyi kaynaştırmıştır. Kristeva, Fransız düşünce dünyasının ve çağdaş

²²⁵ Klein, s. 259-261; Radden, s. 298.

²²⁶ Klein, s. 277, 278, 330.

²²⁷ Jacques Lacan (1901-1981); Freud'dan bu yana en tartışmalı psikanalist olarak anılan Fransız psikanalist ve psikiyatrdir. Kuramsal psikanaliz alanında yaptığı çalışmalarla Freud'u yeniden yorumlayarak yapısalcılıktan post-yapısalcılığa uzanan bir yol izlemiştir. Ayrıca psikanaliz, dilbilim, antropoloji ve felsefe arasındaki geçişkenliği sağlaması ve geliştirdiği kavramların felsefi açıklamalarıyla öne çıkmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. John Pahuicki, "Jacques Lacan", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (ed. David A. Leeming), Springer Reference, 2nd Edition, New York, 2014, 1010-1011; Mitchell, Black, s. 213-224.

eleştirel teorini önde gelen figürlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Yapmış olduğu çalışmalar, *Fransız feminizmi* olarak nitelendirilse de, Kristeva *feminist* kelimesini, *fallik güç kazanma isteği* olarak aşağılayıcı bir anlamda kullanıldığı gerekçesiyle reddetmiştir.²²⁸

Kristeva, psikanalitik gelenekte üretken, gelişen ve kompleks düşünen bir yazar olarak bilinmektedir. Hem Freud ve Lacan geleneği hem de kendi teorileri üzerinden melankoli ve depresyon ile ilgili yapmış olduğu değerlendirmeler, var olan ihtiyacı karşılamaya yönelik olmuştur. Bu konudaki en önemli ve kapsamlı çalışması *Kara Güneş: Depresyon ve Melankoli (Soleil Noir: Dépression et mélancolie-1989)*'dir.²²⁹

Kristeva eserinde ilk olarak, Freud'un *Yas ve Melankoli* makalesinden miras kalan melankolinin kayıp teorisinin analizine başvurmuştur. Freud ve Klein gibi o da anne ve çocuğun ayrılmasının (doğum) erken sonuçlarından biri olarak açıkladığı depresyon hüznünü, süttten kesilme ile tamamen kaybettiği nesne (anne, meme) için tuttuğu yas olarak ifade etmiştir. Kristeva bu *nesnesel* depresyona, Freud'un depresyonun başka bir türü olarak ifade ettiği, *narsistik* olarak nitelendirilen ölüm isteği teorisini adapte etmiştir. Böylelikle melankoli, yitirilen/kayıp anne için tutulan yasin bir şekli olmasının yanı sıra, kendini (kendilik) kaybetmenin yasıdır. Ancak bu nesne, bebeğin kavramsal gelişiminin erken aşamasında farklılaşmamış ve sembolleşmemiş bir öge olarak görülmektedir. Yası tutulan kendilik, *nesne öncesi* veya *şey* olarak tanımlanamaz. Psişik hayatın bu şekildeki sembolleşmemiş yönlerinin sadece edebi ve sanatsal yolla ifade edilebileceğini vurgulayan Kristeva, bu bağlamda Lacan düşüncesinin etkisiyle ifadelerini oluşturmuştur.²³⁰

Bir bireyde bazı anlarda ya da kronik bir biçimde, çoğunlukla manik coşkunkluk aşaması denen aşamayla dönüşümlü olarak ortaya çıkan, ketlenmeye ve simge kaybına ilişkin klinik belirtilerin toplamına *melankoli* adını vereceğiz. İki görüngü, yani düşüş ve uyarılma daha az şiddetli ve sık

²²⁸ Radden, s. 335; Kelly Oliver, "Julia Kristeva", *Encyclopedia of Philosophy*, (ed. Donald M. Borchert), Thomson Gale, Farmington Hills, MI, 2006, V, 151-153; Carol L. Schnabl Schweitzer, "Julia Kristeva", *Encyclopedia of Psychology and Religion*, (ed. David A. Leeming), Springer Reference, 2nd Edition, New York, 2014, 1004-1005.

²²⁹ Radden, s. 335.

²³⁰ Radden, s. 335.

olduğunda, o zaman *nevrotik depresyondan* söz edebiliriz. Freudcu kuram, melankoli ve depresyon arasındaki farkı tanımakla birlikte, her durumda aynı yası, *annesel nesnenin imkânsız yasını* saptar...

Melankoli ve depresyon, melankolik-depresyon adını verebileceğimiz, aslında sınırları belirsiz olan bir bütün anlamına gelir ve psikiyatri *melankoli* kavramını hastalığın kendiliğinden geri döndürülemez olan (sadece antidepressan uygulamasına yanıt veren) türü için kullanır...

Dilin, melankolik-depresif bütün içinde bazı yanıtları başlatmak için zorunlu olan öz uyarılmayı sağlamakta yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Dil, bir *ödül sistemi* olarak işleyeceği yerde, tersine kaygı-ceza çiftini aşırı etkinleştirir ve böylece depresyonun ayırt edici niteliği olan davranış ve düşünce yavaşlamasına katılır. Geçici hüznün ya da yas bir yanda, melankolik uyuşukluk öte yanda, klinik ve hastalık bilimi açısından farklılık gösterebilir, de, her ikisi de *nesne kaybı karşısında* bir *tolerans eksikliği*ne ve *gösterenin*, öznenin eylemsizliğe, ölümü taklit etmeye hatta ölümün kendisine sığındığı geri çekilme durumlarını telafi edecek bir çıkış sağlamadaki *başarısızlığına* dayanır...²³¹

Kristeva, annenin kaybının hem erkek hem kadın için, özerkleşme ve birey olma yolunda yaşanması gereken biyolojik ve ruhsal bir zorunluluk olarak ifade etmektedir.

En uygun koşullarda gerçekleştiği ve erotize edilebildiği takdirde, ana katli yaşamsal zorunluluğumuzdur, bireyleşmemizin *olmazsa olmaz* koşuludur: İster kayıp nesne, erotik nesne olarak yeniden bulunsun (erkek heteroseksüelliğinde ve kadın eşcinselliğinde durum budur), ister kayıp nesne, *ötekini* erotize eden (heteroseksüel kadının durumunda öteki cins) ya da kültürel oluşumları *yüceltilmiş* erotik nesne olarak başkalaştıran (erkeklerin ve kadınların toplumsal bağlara, düşünsel ve estetik ürünlere vb. yaptıkları yatırımlar akla geliyor) inanılmaz bir simgesel çabayla, ortaya çıkışına ancak hayranlık duyabildiğimiz bir simgesel çabayla, başka yere taşınısın. Ana katli dürtüsünün şiddeti, bireylere ve farklı çevrelerin hoşgörü düzeyine bağlı olarak az ya da çok olabilir ve bu şiddet, engellendiği zaman, tersine dönerek

²³¹ Kristeva, s. 17-19.

benliğe yönelir: Bunun ardından, annesel nesne içe yansıtılmış olduğu için, ana katli yerine, benliğin depresif ya da melankolik öldürülüşü gelir.²³²

Kristeva, anneyi korumak ve ana katline ilişkin suçluluk duygusundan kurtulmak için benliğin öldürülmesinin, hadım edilme korkusunun ve ana katli duygusunun bir çeşit emniyet kilidi olduğunu belirtmiştir. Ancak kız ve erkek çocuklarının bu durumu tecrübe etmedeki farklılıklarına dikkat çeken Kristeva, kız çocukların anne, yani nefret edilen ve kayıp/yitik olan nesne ile aynı cinsiyeti taşımaları sebebiyle daha karmaşık, zor ve depresif tecrübeler yaşadıklarına dikkat çekmiştir. Heteroseksist kültürde, erkek çocuklarının gelişimleri ve yası tutulan nesnenin yerine koydukları karşı cinse uyum sağlamaları daha kolaydır. Ancak bir kadının erotik nesne olarak öteki cinsi bulabilmek için devasa ruhsal, düşünsel ve duygusal çaba harcaması gereklidir. Bu konuda Freud düşüncesinin karşısında duran Kristeva, kadından yoksun kalan erkeğin gerçekleştirdiği düşünsel başarılarına hayran kalınmasına anlam veremediğini belirtir.²³³

Görünmez vajinasının keşfi kadından zaten müthiş bir duygusal, spekülative ve düşünsel çaba talep ederken, simgesel düzene geçişle *aynı zamanda* temel annesel nesneden farklı bir cinsiyet taşıyan bir cinsel nesneye geçiş, bir kadının, erkek cinsi için gerekenden daha üstün bir ruhsal potansiyel yatırdığı devasa bir işlemi temsil eder. Küçük kızların erken uyanışı, okul çağında çoğunlukla daha parlak olan düşünsel performansları, süregiden kadınsı olgunluk, bu sürecin uygun koşullarda gerçekleştiğine tanıklık eder. Ama kadınlar bunu, kayıp nesnenin sorunlu yasını aralıksız anma eğilimiyle öderler... Bu nesne o kadar da kayıp değildir ve kadınsı rahatlığın ve olgunluğun *mahzeninde* gömülü olarak zonklamayı sürdürür: İdealin yoğun bir biçimde içe yansıtılması, aynı zamanda hem olumsuz yanıyla birlikte narsisizmi hem de dünya iktidarının bahis konusu olduğu arenada var olma hevesini doyurmayı başaramadıkça.²³⁴

²³² Kristeva, s. 41.

²³³ Radden, s. 336; Kristeva, 41-43.

²³⁴ Kristeva, s. 43, 44.

Kristeva, genel olarak şekillendirdiği bu teorisini, insanlık tarihindeki terkedilmiş en önemli kişiliklerden biri olan İsa üzerinde kullanmıştır. Psikanalizin, doğum, sütten kesilme, ayrılık, düş kırıklığı, hadım edilme gibi bir dizi ayrılığı özerkleşmenin olmazsa olmaz koşulu olarak kabul ettiğini hatırlatan Kristeva, bu imgesel ve simgesel işlemlerin hepsinin bireyleşmemizi zorunlu olarak yapılandırıldığını vurgulamaktadır. Gerçekleşmelerinin ya da dışta bırakılmalarının psikotik zihin karışıklığına, tersine dramatize edilmelerinin ise aşırı ve yıkıcı bir kaygı kaynağına dönüşeceği bu durumların Hristiyanlık nezdinde bizzat İsa'nın yüreğinde sahneye koyulduğunu belirtmiştir. İsa'nın ölümü, melankoliklere özgü temsil edilemez felaket kaygısına imgesel bir destek sunmaktadır. İsa'nın terk edilmişliği ise cehennem imgesi yanında, katlanılmaz anlam kaybı anlarının, hayatın anlamının kaybolduğu anların yankısını oluşturmaktadır.²³⁵

2.4. Judith Butler ve Toplumsal Cinsiyet Melankolisi

Feminizm, queer teorisi, siyaset felsefesi ve etik gibi konularda çalışmalar yapan Judith Butler (d. 1956), özellikle toplumsal cinsiyet üzerine yaptığı çalışmalarla büyük yankı uyandırmıştır. Feminizmin kabullenilmiş terimlerini sorgulayarak feminist teori içinde post yapısalcı çalışmalarda bulunmuş ve kendinden önceki feministlerin verili kabul ettiği dişi-eril konumlarını sorgulayarak cinsel öznelliğin bu tür statik kategoriler yerine akışkan kimliklerden hareketle tartışılması gerektiğini savunmuştur. Özellikle Michel Foucault'dan etkilenen Butler, cinsiyet çalışmaları üzerine devrim yapmıştır denilebilir.²³⁶

Butler, toplumsal cinsiyeti bir tür melankoli ya da melankolinin sonuçlarından biri olarak gördüğünü belirtirken, bunu Freud'un *Ego ve İd* makalesiyle temellendirmiştir. Freud'un *ben her şeyden önce bedensel bir bendir*, yalnızca yüzey değil aynı zamanda *bir yüzeyin yansımasıdır* ifadesine değinerek, bedensel benin toplumsal cinsiyete dayalı bir morfoloji kazandığını ifade etmiştir. Butler, melankolik

²³⁵ Kristeva, s. 161, 162.

²³⁶ Judith Butler, *İktidarın Psikik Yaşamı Tabiyet Üzerine Teoriler*, çev. Fatma Tütüncü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 1; <http://www.egs.edu/faculty/judith-butler>.

özdeşleşmenin, benin toplumsal cinsiyete sahip bir nitelik kazanma sürecinde merkezde olduğunu belirtmiştir.²³⁷

Kimi insanları kaybettiğimizde veya bir mekândan ya da cemaatten yoksun kaldığımızda basitçe katlandığımız şeyin geçici olduğunu, yasın biteceğini ve önceki düzenin bir şekilde yeniden kurulacağını düşünebiliriz. Ama belki de, katlandığımız şeye katlandığımızda kim olduğumuza dair bir şey ortaya çıkar, başkalarıyla bağlarımızın hatlarını çizen, bizi oluşturanın o bağlar olduğunu bize gösteren, bizi meydana getiren bağları ya da ilişkileri bize gösteren bir şey. Burada bağımsızca var olan bir *ben* varmış da sonra basitçe oradaki *seni* kaybetmiş değildir, özellikle de sana olan bağlılığım beni *ben* yapanın bir parçasıysa. Bu koşullarda seni kaybedersem, kaybımın yasını tutmanın yanı sıra kendime karşı anlaşılmaz oluveririm. Sensiz ben kimim? Bizi oluşturan bağların bazılarını kaybettiğimizde kim olduğumuzu ya da ne yapacağımızı bilemeyiz. Bir düzeyde *seni* kaybettiğimi düşünürken beklenmedik bir şekilde *benim* de kaybolduğumu keşfederim. Bir başka düzeyde, belki de *sende* kaybettiğim, hakkında hali hazırda kelime dağarcığım olmayan şey, münhasıran ne benden ne de senden oluşan, ama bu terimleri farklılaştıran ve ilişkilendiren *bağ* olarak kavranması gereken ilişkiselliktir.²³⁸

Butler, nesnenin gidişine izin vermenin onu bırakmak değil, statüsünün dıştan içe döndürülmesi olarak vurgulamıştır. Ona göre nesneden vazgeçmek, yalnızca melankolik *içselleştirmeyle* (*internalization*) ya da melankolik bir *kapsama* (*incorporation*) ile mümkündür. İçselleştirme, inkâr mekanizmasının bir parçasıdır ve nesne artık dış dünyada var olamayacaksa içeride var olacaktır. Butler, Freud'un *Cinsellik Üzerine Üç Deneme* (*Three Essays on the Theory of Sexuality-1905*)'sinde buna değindiğini belirtmiştir. Freud, meşakkatli ve belirsiz icraatların sonuçları olarak gördüğü *eril* ve *dişil* konumların, bazı cinsel bağılıkların *kaybolmasını talep eden*, bunların da açıkça *söylenmemesi* ve onlar için *hüzünlenilmemesini* talep eden yasaklamalar tarafından inşa edildiğini vurgulamaktadır. Yani, heteroseksüelliğin icra edilmesi yolunda dişillığın ve erilliğin elde edilmesi için tüm eşcinsel bağılıkları

²³⁷ Butler, s. 126, 127.

²³⁸ Judith Butler, **Kırılğan Hayat Yasın ve Şiddetin Gücü**, çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 37, 38.

terkedilmesi emredilmiş hatta ihtimali dahi *engellenmiştir*. Bu heteroseksüellik ensenstten çok önce eşcinselliğin yasaklanmasıyla üretilmiştir. *Oedipal çatışma heteroseksüel arzunun zaten elde edildiğini; heteroseksüel ile eşcinsel arasındaki ayrımın yürürlüğe kenmuş olduğunu varsayar; bu anlamda ensestin yasaklanması arzunun heteroseksüelleştiğini kabul ettiğinden, eşcinselliğin yasaklanmasını baştan varsayar*. Butler, Freud'un burada, toplumsal cinsiyetin heteroseksüel konumlanışına göre elde edilip istikrar kazandığını ve heteroseksüelliğe yönelik tehditlerin toplumsal cinsiyetin kendisine de yöneldiği bir kültürel mantığı dile getirdiğini vurgulamıştır. Bu kültürel mantığın, toplumsal cinsiyet kaygısını barındıran gündelik biçimlerde ve yaşam alanlarında geçerliliğinin bulunduğu görülebilmektedir. Bir kadındaki eşcinsel arzu korkusu, kadınlığını kaybetme, kadın olmama, artık uygun bir kadın olmama, erkek olmadığı halde erkeğe benzeyecek şekilde tiksindirici olma korkusundan dolayı paniğe yol açma şeklinde görülebilir. Aynı şekilde erkekteki eşcinsel arzunun verdiği dehşet, dişil olmak, dişilleşmiş olmak, artık uygun bir erkek olamamak, erkeklikten *düşmüş* olmak ya da ucube ve tiksindirici bir figür haline gelmek şeklinde tezahür edebilir.²³⁹

Bir dizi izin ve tabudan oluşan ben ideali, eril ve dişil özdeşleşmeleri düzünler ve belirler. Özdeşleşmeler nesne ilişkilerinin yerine geçtikleri ve kaybın sonucu oldukları için, toplumsal cinsiyet özdeşleşmesi bir tür melankolidir, yasaklanmış nesnenin cinsiyeti bir nesne olarak içselleştirilir... Melankoliden kaynaklanan özdeşleşmeler çözüme kavuşturulmamış nesne ilişkilerini muhafaza etme yollarıdır. Hemcins ebeveynle toplumsal cinsiyet özdeşleşmesi gerçekleştiğinde de çözümlenmeden kalan nesne ilişkileri istisnasız eşcinsel olanlardır. Hatta toplumsal cinsiyet bağı ne kadar sıkı ve istikrarlıysa orijinal kayıp o denli çözümsüz kalır, öyle ki katı toplumsal cinsiyet sınırları kaçınılmaz olarak, kabul edilmediği için çözümlenemeyen, orijinal aşkın yitikliğini gizleme işini görür.²⁴⁰

Freud'un cinsiyet teorisinin inkâr temelli olduğunu vurgulayan Butler, bunun oldukça sıkıntılı olduğunu belirtmiştir. Freud'a göre, kız çocuğu annesine duyduğu

²³⁹ Butler, *İkıtadın Psişik Yaşamı*, s. 128, 129.

²⁴⁰ Butler, *Cinsiyet Belası*, s. 129, 130.

sevgiyi inkâr etmeli ve bu inkâr hem amacı hem de nesneyi dışarıda bırakacak şekilde olmalıdır. Kız çocuğunun yapması gereken, eşcinsel sevgisini dişil bir figüre aktarmak değil bunun ihtimalini dahi inkâr etmektir. Heteroseksüel amaç ancak bu şekilde kurulmuş olur. Bu durumda baba ve onun yerini alacak kişi arzunun nesnesi olurken, anne özdeşleşmenin sıkıntılı tarafı haline gelmektedir. Yine bu mantık içinde erkek olmak için de dişilliğin inkârı gereklidir. Ancak Butler’a göre dişile duyulan arzu bu inkârın etkisi altındadır: *Erkek asla olamayacağı kadını ister*. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet olarak bariz bir şekilde performe edilen şey, yaygın bir inkârın belirtisidir. Butler, eşcinselliğin yasaklanmasının, hüznü sürecini engelleyerek eşcinsel arzuyu kendine geri döndüren melankolik özdeşleşme sürecini başlattığını belirtmiştir. Bu geri dönüş tam anlamıyla bir suçluluk eylemidir. Var olan bu içgüdünün suçlanarak inkâr edilmesi, paradoksal bir şekilde eşcinselliği güçlendirmektedir. *İnkâr, tatminin amaç ve aracı halini alır*.²⁴¹

Butler, heteroseksüelliğin bu zorunlu üretiminin, ister heteroseksüel olsun ister eşcinsel, toplumsal cinsiyet ve cinsel özdeşleşmelerin katı biçimlerinin melankoli biçimini ürettiklerini iddia etmiştir. Böylelikle melankoli, kişiye özgü, içsel bir mefhum olmaktan çıkarak, toplumsal bir olgu haline gelmiştir. Toplumsal cinsiyetin temelde performatif²⁴² ve kurulmuş bir doğası olduğunu belirten Butler, performans fikri olmadan yasın *hakikat* olarak telakki edileceği ve yas fikri olmadan da performansın aşırı bir talep haline geleceğini vurgulamıştır. Anlam alanı genişleyen melankoli, yeni bir açıklayıcı kudret kazanmıştır ve bu tehlikeyi egale etmiştir. Butler’ın ortaya koymuş olduğu bu formülasyon, toplumsal cinsiyet meselesi dışında diğer *öteki* mülahazalara da genişletilmiş ve özellikle ırk, sınıf, sömürgecilik ve göç çalışmalarına kadar birçok alanda kullanılmaktadır.²⁴³

²⁴¹ Butler, *İktidarın Psikik Yaşamı*, s. 131, 135, 140.

²⁴² Butler, *Cinsiyet Belası*’nda ele almış olduğu toplumsal cinsiyetin performatif olmasını şu şekilde açıklamıştır: “Hiçbir toplumsal cinsiyet, eylemler, jestler ya da konuşma ile ifade edilemez. Ancak, toplumsal cinsiyetin performansı, toplumsal cinsiyetin içsel bir özünün bulunduğu yanılmasını geriye dönük olarak üretir. Yani toplumsal cinsiyetin performansı, geriye dönük olarak bazı hakiki ya da bağlayıcı dişil öz ya da özellik etkileri üretir. Bu nedenle kişi toplumsal cinsiyet üzerine düşünmek için ifadeye yönelik bir model kullanamaz. Ayrıca toplumsal cinsiyetin, konvansiyonların ritüelleşmiş tekrarı şeklinde üretildiğini ve bu ritüelin kısmen zorunlu heteroseksüelliğin zoru ile toplumsal olarak dayatıldığını belirtmek gerekir.” Butler, *İktidarın Psikik Yaşamı*, s. 137; *Cinsiyet Belası*, s. 222.

²⁴³ Butler, *İktidarın Psikik Yaşamı*, s. 136, Adam Philips, “Hareketi Sürdürmek-Judith Butler’ın ‘Melankoli Toplumsal Cinsiyet/Reddedilen Özdeşleşme’si Üzerine Bir Yorum’”, *İktidarın Psikik Yaşamı*, s. 147, 148; Karbay, 170.

SONUÇ

Melankoli, tarihsel olarak bakıldığında çok çeşitli anlamlarla zuhur etmiş bir kavramdır. Antikçağda deha ile yüceltilmiş, Ortaçağda hastalık olarak addedilmiş ve ölümcül yedi günahın biri olarak kabul edilmiştir. Rönesans'ta eski formuna tekrar dönen melankoli, hümanizmin etkisiyle olumsuz anlamında sıyrılarak yeniden deha ve yaratıcılık yönüyle öne çıkmıştır. Aydınlanma çağında aklın ön plana çıkmasıyla delilikle ilişkilendirilmiş ve bununla birlikte psikolojik bir boyut kazanmıştır.

Melankoli, kavram olarak bakıldığında olumsuzlanan öznel bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bireysel bir karamsarlık, çöküntü, kaygı ve yaşama sevincinin yitilmesi gibi anlamlar çağrıştırmakla birlikte aslında tam da budur. Toplumsal olay ve olgulardan etkilenen ve aslında tarihsel anlam kazanımında büyük etkileri olan bu olgular bir nevi bireyin anlam kazanım ve bireyleşme süreçleridir.

Melankoliyi belki de en iyi açıklayan kavram *kayıptır*. Kaybedilen, yitirilen ve bu sebeple yası tutulan nesnedir melankolinin sebebi. Hüzün, kaygı, yaşamsal enerjinin kaybı ve özsaygıyı kaybetme gibi sonuçlar doğuran bu kayıp, başka bir yönden yaratıcılık kapılarını açmaktadır. Melankolinin yol açtığı bu manevi boyut değişimi ve yaşamsal farklılık tarihte hep anormal olarak telakki edilmiş ve melankolik tipler kimi zaman cadı olarak addedilip yakılmış, kimi zaman deli diye zincirlere vurulmuş, kimi zaman da varlıklarıyla iktidara bir başkaldırı olarak değerlendirilerek anarşizmin simgesi ilan edilmişlerdir.

Freud'un farklı bir perspektiften değerlendirmesiyle birlikte melankoli, yeniden formüle edilmiştir. Toplumsal değil de bireysel bir yönelim melankolinin doğasını ortaya çıkarmış ve kökenlerinin aslında insanın kendisinde olduğunu göstermiştir. Klein ve Kristeva'yla birlikte yerini bulan melankoli, kökenlerini anneye dayandırmıştır. Özne ve anlam arasındaki sorunlu ilişkinin sonucu olarak addedilen melankoli, annesel nesnenin kaybı neticesinde kaybı reddeden ve ikame edemeyen öznenin içine düştüğü çıkmaz olarak anılmaya başlanmıştır. Öznenin bu kaybının yol açtığı sonuçlar onun hayata ve tanrıya bakışını derinden etkilemiştir.

Butler ile birlikte, toplumsal yönüne değinilmiş ve melankoli ve toplumsal cinsiyet ilişkisi tartışılmaya başlanmıştır. Melankoli, normatif heteroseksüelliğin

üretmesinde iktidarın düzenleyicilerinden biri olarak ele alınmış ve toplumsal cinsiyete içkin olduğunu iddia edilmiştir.

KAYNAKÇA

Alper, Ömer Mahir. “İbn Sina” **DİA**, İstanbul, 2000, XX.

Aykut, Ayhan. “Ansiklopedi”, **DİA**, İstanbul, 1991, III, 218.

Bayat, Ali Haydar. **Tıp Tarihi**, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

Beit-Hallahmi, Benjamin. “Sigmund Freud”, **Encyclopedia of Psychology and Religion**, 2nd Edition, (edt. David A. Leeming) Springer Reference, New York, 2014.

Besalel, Yusuf. “Kabala” **Yahudilik Ansiklopedisi**, Gözlem Gazetecilik Basım ve Yayın, İstanbul, 2001, II.

Binkert, Dörthe. **Melankoli Kadındır**, çev. İlknur İgan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Budak, Selçuk. “Vicdan”, **Psikoloji Sözlüğü**, 4. Basım, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2009.

Burton, Robert, **The Anatomy of Melancholy**, (edt) Democritus Junior, E. Claxton & Company, Philadelphia, 1883.

Butler, Judith. **Cinsiyet Belası Feminiz ve Kimliğin Altüst Edilmesi**, 3. Baskı, çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2012.

Butler, Judith. **Bela Bedenler**, çev. Cüneyt Çakırlar, Zeynep Talay, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2014.

Butler, Judith. **İktidarın Psikik Yaşamı, Tabiyet Üzerine Teoriler**, çev. Fatma Tütüncü, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 1

Butler, Judith. **Kırılğan Hayat, Yasın ve Şiddetin Gücü**, 2. Baskı, çev. Başak Ertür, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Carlton, William J. **Timothe Bright Doctor of Phisicke**, Elliot Stock, London, 1911.

Cavedon, Christina. **Cultural Melancholia: Trauma Discourses Before and After 9/11**, Brill Rodopi, Leiden, 2015.

Cemal Dindar, “Freud, Mecnunluk Hevesi, Hayali Kapasite”, Sigmund Freud, **Yas ve Melankoli**, çev. Aslı Emirsoy, Telos Yayınevi, İstanbul, 2015.

Dizer, Muammer. “Ebu Ma’şer el-Belhi”, **DİA**, İstanbul, 1999, X.

Erhat, Azra. **Mitoloji Sözlüğü**, 6. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996

Forster, E. S. “Problemata”, **The Complete Works of Aristotle**, (edt. Jonathan Barnes) Princeton University Press, UK, 1984, XXX.

Foucault, Michel. **Deliliğin Tarihi**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 2006.

Freud, Sigmund. **Ben ve O**, 2. Baskı, çev. Oya Kasap, Telos Yayınevi, İstanbul, 2014

Freud, Sigmund. “Mourning and Melancholia” (1917), **The Standard Edition of The Complete Psychological Works of Sigmund Freud**, (edt. James Strachey), The Hogart Press, London, 1957, XIV.

Gach, John. **History of Psychiatry and Medical Psychology**, (edt. Edwin R. Wallace IV, John Gach) Springer, New York, 2008.

Gödelek, Kamuran. **Kierkegaard**, Say Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17, 50

Gökberk, Macit. **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, 17. Basım, İstanbul, 2007.

Green, Monica H. “Constantine The African” **Medieval Science, Technology, and Medicine: An Encyclopedia**, (edt. Thomas Glick, Steven J. Livesey, Faith Wallis), Routledge, New York, 2005.

Grünbaum, Adolf. “Sigmund Freud” **Encyclopedia of Philosophy**, (ed. Donald M. Borchert) Thomson Gale, Farmington Hills, MI, 2006, III.

Gülten, Nevin. “**Kierkegaard’da Umutsuzluk, İman ve Umut**”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), GÜ, EBE, , Ankara, 2014, s. 12.

Gürvit, İ. Hakan. Sosyal Kognisyon veya Fakülte Psikolojisinin Diyalektik Sentezi Olarak Bir Mental Psikoloji/Nörolojiye Doğru, **Nöropsikiyatri Arşivi**, 2014, 51, 298-302.

Habip, Bella. “Melanie Klein ve Yapıtı”, **Melanie Klein–Sevgi, Suçluluk ve Onarım**, 2. Baskı, edt. Bella Habip, Kanat Kitap, İstanbul, 2012.

Hacht, Anne Marie and Dwayne D. Hayes (edt). “Sophocles”, **Gale Contextual Encyclopedia of World Literature**, Gale Cengage Learning, USA, 2009, I-IV.

Harmless, William. **Mystics**, Oxford University Press, New York, 2008.

Hayes, Zachary. “Bonaventure”, **Encyclopedia of Religion**, (edt. Lindsay Jones) Thomson Gale, 2nd Edition, USA, 2005 (s. 1010-1013).

Homer, **İlyada**, 2. Baskı, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014

İnati, Shams C. “Ibn Sina” **Encyclopedia of Islam and The Muslim World**, (edt. Richard C. Martin) Thomson Gale, New York, 2004.

Jones, Ernest. **Sigmund Freud Yaşamı ve Eserleri**, çev. Emre Kapkın, Ayşen Tekşen Kapkın, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

Karbay, Mert. **Deha ile Yas Arasında Melankoli: Antikiteden Günümüze Melankolinin Muhtevaları, Başkalaşimleri ve Politik İşlevleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), AÜ SBE, Ankara, 2015.

Karlığa, H. Bekir. “Konstantin, Afrikalı” **DİA**, XXVI, 180.

Kearney, Richard. **Strangers, Gods and Monsters: Interpreting Otherness**, Routledge, London, 2005.

Keser, Vehbi. “Freud’un Melankolisi”, **Psikanaliz Yazıları**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2006, 12, 77-86.

Kesirli, Ayşegül. “Kadın ve Melankoli: “Carrie” Filmi Üzerinden Bir İnceleme”, **DEU GSF Dergisi**, 4, 2010, 85-91.

Kısa, Cihad. **Nesne İlişkisi Kuramı ve Tanrı Tasavvuru**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), DEÜ SBE, , İzmir, 2013.

Klein, Melanie. “Manik Depresif Durumların Psikogeneze Bir Katkı (1935)”, **Sevgi, Suçluluk ve Onarım**, 2. Baskı, çev. Şeyda Sunar Postacı, edt. Bella Habip, Kanat Kitap, İstanbul, 2012.

Klein, Melanie. “Yas Tutmak ve Manik Depresif Durumlarla İlişkisi (1940)”, **Sevgi, Suçluluk ve Onarım**, 2. Baskı, çev. Şeyda Sunar Postacı, edt. Bella Habip, Kanat Kitap, İstanbul, 2012.

Klibansky, Raymond, Panofsky, Erwin, Saxl, Fritz. **Saturn and Melancholy**, Kraus Reprint, Nendeln/Liechtenstein, 1979.

Köknel, Özcan. “Duygudurum Bozukluklarının Tarihçesi”, **Duygudurum Dizisi**, 2000, 1, s. 5-11.

Kristeller, Paul Oscar. “Ficino, Marsilio” **Encyclopedia of Philosophy**, (edt. Donald M. Borchert), 2nd Edition, Thomson Gale, USA, 2006, III, 620.

Kristeva, Julia. **Kara Güneş: Depresyon ve Melankoli**, çev. Nesrin Demiryontan, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Kuban, Doğan. **Lao Tzu Tao Yolu Öğretisi Tao Te Ching’in Yorumsal Çevirisi**, YEM Yayın, İkinci Baskı, İstanbul, 2013.

MacIntyre, Alasdair. “Existentialism”, **Encyclophedia of Philosophy**, 2nd Edition, (edt. Donald M. Borchert), Thomson Gale, Farmington Hills, MI, 2006, III, 500-510.

May, Rollo. **Yaratma Cesareti**, çev. Alper Oysal, Metis Yayınları, Onüçüncü Basım, İstanbul, 2012.

Mitchell, Stephen A. Black, Margaret J. **Freud ve Sonrası Modern Psikanalitik Düşüncenin Tarihi**, 2. Baskı, çev. Ayhan Eğrilmez, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

Munro, Eleanor C. **The Encyclopedia of Art: Painting, Sculpture, Architecture, and Ornament, from Prehistoric Times to the Twentieth Century**, Golden Press, 8th Printing, New York, 1971.

Neely, Carol Thomas. **Shakespearean Tragedy and Gender**, (edt. Shirley Nelson Garner, Madelon Sprengnether), Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 1996.

Norwich, John Julius (edt.). **Oxford Illustrated Encyclopedia of the Arts**, Oxford University Press, 5th Edition, New York, 1990.

Okka, Berrin, “Salerno Tıp Okulu”, **Genel Tıp Dergisi**, 2015, 25, 71-76.

Oliver, Kelly. “Julia Kristeva”, **Encyclopedia of Philosophy**, (ed. Donald M. Borchert), Thomson Gale, Farmington Hills, MI, 2006, V, 151-153.

O’Sullivan, Mary Isabelle. “Hamlet and Dr. Timothy Bright”, **PMLA**, 41, 1926, 667-679.

Özgen, Ahmet Burhanettin. **Karanlığın Aydınlığı: Melankolinin Tarihsel, Psikanalitik, Sosyolojik ve Felsefi Boyutları Üzerine Bir Araştırma**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), MSGSÜ SBE, İstanbul, 2006.

Pahucki, John. “Jacques Lacan”, **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (ed. David A. Leeming), 2nd Edition, Springer Reference, New York, 2014, 1010-1011.

“Albrecht Dürer”, **Phaidon Encyclopedia of Art and Artists**, Phaidon Press, New York, 1978.

Popkin, Richard H. “Agrippa von Nettesheim, Henricus Cornelius”, **Encyclopedia of Philosophy**, (ed. Donald M. Borchert), Thomson Gale, 2nd Edition, USA, 2006, I.

Pormann, Peter E. **Rufus of Ephesus on Melancholy**, (ed. Peter E. Pormann) Mohr Siebeck Tübingen, Germany, 2008.

Prigent, Helene. **Melankoli ve Bunalımın Başkalaşimleri**, çev. Orçun Türkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.

Radden, Jennifer (edt.). **The Nature of Melancholy: from Aristotle to Kristeva**, Oxford University Press, New York, 2000.

Ronan, Colin A. **Bilim Tarihi; Dünya Kùltürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi**, çev. Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun, Tùbitak Yayınları, Ankara, 2003.

Shakespeare, William. **Hamlet**, çev. Sabahattin Eyùboğlu, Türkiye İş Bankası Kùltür Yayınları, İstanbul, 2008.

Schimmel, Annemarie. **Sayıların Gizemi**, çev. Mustafa Kùpùşoğlu, Kabalcı Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1998.

Schimmel, Annemarie. **Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri**, çev. Ekrem Demirli, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

Schmidt, Jeremy. **Melancholy and the Care of the Soul: Religion, Moral Philosophy and Madness Early Modern England**, Ashgate, Bodmin, Cornwall, 2007.

Schrift, Alan D. "Friedrich Nietzsche", **Encyclopedia of Philosophy**, 2nd Edition, (edt. Donald M. Borchert), Thomson Gale, Farmington Hills, MI, 2006, III, s. 607-610

Schultz, Duane P. Schultz, Sydney Ellen. **Modern Psikoloji Tarihi**, çev. Yasemin Aslay, Kaknùs Yayınları, İstanbul, 2007.

Schweitzer, Carol L. Schnabl. "Julia Kristeva", **Encyclopedia of Psychology and Religion**, (ed. David A. Leeming), 2nd Edition, Springer Reference, New York, 2014, 1004-1005.

Singer, Isidore. "Cabala" **The Jewish Encyclopedia**, Ktav Publishing House INC, New York, 1901, III.

Sunar, Lùtfi. "19. Yùzyılda Avrupa: Bir Cennet Düşünden Bir Kâbusun Doğuşu", **İLEM Yıllık**, İstanbul, 2006, 1, 1.

Şahin, Hasan. Cihan, A. Kamil, “İshak b. İmran” **DİA**, XXII, 535.

Teber, Serol. **Melankoli**, 5. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2013.

Türkçapar, M. Hakan. “Melankolili Depresyon”. **Klinik Psikiyatri**, 2004, Ek 1, 20-31.

Tura, Saffet Murat. “Haz İlkesinin Ötesi ve Oidipus Kompleksi”, Sigmund Freud, **Haz İlkesinin Ötesinde –Ben ve İd**, çev. Ali Babaoğlu, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2011.

Tura, Saffet Murat. “Editörün Önsözü”, Melanie Klein, **Haset ve Şükran**, çev. Orhan Koçak, Yavuz Erten, Metis Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2011.

Tükel, Raşit. “Freud’un Metinlerinde Ego İdeali”, Sigmund Freud, **Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası**, çev. Banu Büyükkal, Saffet Murat Tura, Metis Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2012.

Walker, Barbara G. **The Encyclopedia of Myths and Secrets**, Harper & Row, San Francisco, 1983.

Walker, Barbara G. **The Woman’s Dictionary of Symbols and Sacred Objects**, HarperOne, New York, 1988.

Walsh, W. H. “Immanuel Kant” **Encyclopedia of Philosophy**, (edt. Donald M. Borchert) Thomson Gale, 2nd Edition, USA, 2006, V. 8-33.

Wilson, John Dover. **What Happens in Hamlet**, Cambridge University Press, 19th Press, Cambridge, 2003.

Wetner, Dora B. **History of Psychiatry and Medical Psychology**, (edt. Edwin R. Wallace IV, John Gach) Springer, New York, 2008.

Yıldırım, Vedat. “Tarih Boyunca Ateşli Hastalıklar”, **Ateşli Hastaya Yaklaşım Sempozyum Dizisi**, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri, No: 53, Kasım 2006, s. 11-25.

Dictionary of Greek and Roman, “Bellerophontes”,
<http://www.theoi.com/Heros/Bellerophontes.html> (16.10.2015)

<http://www.egs.edu/faculty/judith-butler> (09.12.2012)

<https://encyclopedia.uchicago.edu/> (09.12.2012)